

İSLAMIN ORTADAN KALDIRILMASI:

ÇİN'İN UYGUR İMAMLARINA VE DİN ADAMLARINA
ZULMÜ

Uygur İnsan Hakları Projesi Hakkında

Uygur İnsan Hakları Projesi (UHRP), araştırma temelli savunuculuk yoluyla Uygur halkının haklarını desteklemektedir. Uygurların sivil, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik haklarını uluslararası insan hakları standartlarına göre savunmak için İngilizce ve Çince raporlar ile analizler yayınlıyoruz.

Herkes için Adalet Hakkında

Herkes İçin Adalet, Amerikalı Müslümanların liderliğindeki bir insan hakları örgütüdür. Uygurları Kurtar kampanyası Uygurların haklarını savunmaktadır. Herkes İçin Adalet, Birleşmiş Milletler'de DPI Statüsüne sahiptir. Merkezi Chicago'da olmakla birlikte Washington DC, New York, Boston, Houston, Atlanta ve Toronto'da çalışanları bulunmaktadır. (www.JusticeForAll.org).

Yazar

Rapor, UHRP'de Savunuculuk ve İletişimden Sorumlu Kıdemli Program Yöneticisi Peter Irwin tarafından araştırılmış ve yazılmıştır.

Teşekkür

Yazar, tüm UHRP personeline araştırma süreci boyunca gösterdikleri sabır ve destek için teşekkür eder. Özellikle Zübeyra Şemseden'in tanıklarla konuşurken yaptığı titiz yorum, yurtdışındaki imamların hesaplarının doğru bir şekilde aktarıldığını garanti etti; Dr. Elise Anderson'ın titiz düzenlemesi, nihai ürünün mümkün olduğunca açık ve kesin olmasını sağladı; Henryk Szadziwski'nin baştan sona düşünceli tavsiyesi projenin ilerlemesini sağladı; ve Ömer Kanat'ın keskin yorum ve önerileri raporun uluslararası toplumu devam eden vahşete son vermeye teşvik etmek için daha fazla kanıt olarak hizmet etmesini sağladı. Dr. Rachel Harris ve İmam Abdul Malik Mücahid'in ek düzenlemeleri ve değerli önerileri, raporun ilk sürümlerini belirledi ve konunun ölçeğini ve kapsamını küresel ve tarihsel bir bağlamda aktarmada gerekli olduğunu kanıtladı.

Uygurların ve dünyanın dört bir yanındaki diğer bireylerin kaybolma, gözaltı ve hapis vakalarını titizlikle belgeleyen yorulmak bilmeyen çalışmaları olmasaydı bu raporun dayandığı veri setinin oluşması mümkün olmazdı. Yazar özellikle, kendi araştırmasını paylaştığı için Abduweli Eyüp'e; veri tabanı kayıtlarını paylaştığı, aydınlatıcı soruları ve tavsiyeleri için Gene Bunin ve Sincan Kurbanları Veritabanı personeline; davalara erişim sağladığı ve adaletin bir gün yeniden tecelli etmesini sağlamak için çalışan Uygur Geçiş Adaleti Veri Tabanı (UTJD) çalışanlarına teşekkür eder.

Kapak Tasarımı Yettesu.

© 2021 Uygur İnsan Hakları Projesi
1602 L Street NW | Washington, DC 20036
www.uhrp.org | info@uhrp.org

İçindekiler Tablosu

I.	Özet	1
II.	Kaynaklar ve Yöntem (Metodolji)	9
	Terminoloji Üzerine Notlar	11
	Bu Raporu Kimler Okumalı	13
III.	Din Adamlarının Tutuklanmasına İlişkin Veri Seti	14
	Önemli Bulgular	14
	Bir Zamanlar Tercih Edilmişti Şimdi ise Tehdit Ediliyor	26
	Geçmiş Davranışlar ve Eylemler İçin Cezalar	28
	Yardım ve Yataklık Suçu	29
IV.	Günümüz Dini Uygulamaları	35
V.	Uygur Dini Tarihi	38
VI.	İmamlar Açıklık ve Yenilenen Kısıtlamaları Anlatıyor	44
	Dini Canlanmanın Engellenmesi	46
	İmamlar için Zorunlu Kurslar	52
	Önceden Yazılmış Vaazlar	56
	Direnış	58
	Xi Jinping ve İkinci Nesil Ulus Politikaları	64
	İslam için Karanlık Bir Gelecek	72
VII.	Öneriler	76
	Çin Halk Cumhuriyeti'ne	76
	Birleşmiş Milletlere	77
	Çoğunluğu Müslüman Nüfusun Çoğunlukta Olduğu Devletlere	78
	Sivil Toplumlara	78

Terimler Sözlüğü

Uygur: Uygurlar, esasen Orta Asya'nın yaygın olarak Doğu Türkistan olarak bilinen bölgesinde yaşayan etnik ve kültürel olarak Türk kökenli bir halktır (Çince konuşan Müslümanlardan oluşan etnik bir grup olan Hui ile karıştırılmamalıdır).

Doğu Türkistan: Uygurlar tarafından, şu anda Çin Halk Cumhuriyeti'nin kontrolü altında olan geniş bölgeyi belirtmek için kullanılan isim, Uygurlar ve diğer Türk halklarının tarihi evidir.

Sincan: Çin hükümeti tarafından Doğu Türkistan'ın bugün kapsadığı bölgeyi belirtmek için kullanılan ve yeni sınır anlamına gelen sömürge adı. "Sincan" 1884'te Qing belgelerinde görünmeye başladı.

İmam: Bir caminin ibadet lideri, aynı zamanda resmi düğünler ve cenaze törenleri gibi yerel toplumda başka görevleri de yerine getirebilir.

Büwi: Kadınların dini toplantılarına liderlik eden ve genellikle yerel çocuklar için temel bir dini eğitim veren kadın dini liderlere atıfta bulunan Uygur ismi.

Katib: Genellikle Cuma veya Bayram namazlarına önderlik eden imamlara verilen ad.

Talip: İslam dini üzerine eğitim alan Müslüman öğrenci

Molla: Uygurlarla ilgili olarak, molla Müslüman bir entelektüeldir, İslam dini hakkında uzmanlaşmış bilgiye sahip olan ve böylece toplumda belirli bir otoriteye sahip olan kişidir.

Damolla: Uygurlarla ilgili olarak, "Sincan'ın her yerinden öğrenciler tarafından sıklıkla aranan" diğer alimleri yetiştirme yetkisine sahip ileri gelen bir İslam alimidir.¹

Müezzin: Bir camide ezan okumak ve ezanı okumakla görevlendirilen kişi.

¹ Elke Spiessens, "Diasporic Lives of Uyghur Mollas," in *Ethnographies of Islam in China*, eds. Harris, Ha and Jaschok (Honolulu: University of Hawaii Press, 2020), ss. 281.

I. Özet

Doğu Türkistan'daki (Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak da bilinir) Uygurlar ve diğer Türk halkları, uzun süredir kültürel kimliklerini hedef alan baskıcı Çin hükümet politikalarına maruz kalmaktadır. Özellikle dini liderler, devlet tarafından yönlendirilen suistimallerin sık görülen öznelere olmuştur.

Bu rapor, Uygur din adamlarının zaman içinde ne ölçüde hedef alındığını detaylandıran yeni kanıtlar sunmaktadır. Nitekim biz bu raporda birincil ve ikincil kaynakları kullanarak, 2014'ten² bu yana Doğu Türkistan'daki din öğretimi ve topluluk liderliği ile bağlantıları nedeniyle gözaltına alınan 1046 Türk imam ve diğer din adamlarının vakalarından oluşan bir veri seti derledik. Ancak burada veri setindeki toplam vaka sayısı, "gözaltına alınan veya hapsedilen toplam imam sayısının tahmini" olarak yorumlanmamalıdır. Zira, incelediğimiz tüm vakalar, bilgiye erişim konusundaki ciddi kısıtlamalar göz önüne alındığında, buzdağının yalnızca görünen kısmını temsil etmektedir.

Veri setimizdeki vakaların 428'ini (%41) resmi hapishanelere gönderilmiş (304'ü hapis cezasına çarptırıldı), 202'sini³ (%19) toplama kamplarında⁴ göz altına alınmış (yeniden eğitim merkezleri) ve 18'ini de göz altındayken veya cezaevinde ya da kısa süre sonra ölen bireyler oluşturmaktadır. Yine bu raporda, önemli

² 1999-2013 yılları arasındaki 30 vakada dahil

³ Bu vakalardan 102'sinin şimdiki durumu (bu rapor gönderilirken) "hapis cezası veya toplama kampı" şeklinde görünmektedir. Bu davaların hiçbirinin ceza verisi içermediği göz önüne alındığında, vakaların hapishaneden çok kamplarda olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünüyoruz.

⁴ UHRP "toplama kamp" terimini çok sayıdaki Uygur ve diğer Türk halklarının tutulması için yapılan yer anlamında kullanmaktadır. Bu terim genellikle etnik köken, din ve politik üyeliği olmayan sivil kitlelerin yargılanmadan tutkandığı alanı ifade etmektedir. Toplama kampları konusunda uzman bir isim olan Andrea Pitzer, Doğu Türkistan'da bu şekilde faaliyet gösteren göz altı merkezlerini değerlendirmektedir. Bakınız CBC, "on anniversary of Auschwitz liberation, writer calls attention to modern-day concentration camps," 27 Ocak 2020.

<https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/on-anniversary-of-auschwitz-liberation-writer-calls-attention-to-modern-day-concentration-camps-1.5442253>

**Doğu Türkistan'daki
Türk din adamları
hem Çin yasaları hem
de uluslararası
düzeyde tanınan
insan hakları
anlaşmaları ile
güvence altına
alınmış olmasına
rağmen gündelik dini
uygulamalar ve**

dava detaylarından yoksun olduğu iddia edilen gözaltıları içeren daha birçok vakayı da inceledik.

Veri seti, genellikle hükümetin 1960 ile 1980 yılları arasında doğan erkek Uygur din adamlarını hedef aldığını göstermektedir. Bununla birlikte, hemen hemen aynı demografik gruptan olan müslüman Kazak din adamlarının önemli bir azınlığı ile birçok Kırgız, Özbek ve Tatar din adamları da göz altına alınmıştır, bu da zulmün genişliğini göstermektedir. Veri kümemizdeki yaklaşık 57 (%5) vaka 60 yaş üzeri bireyleri ilgilendirmektedir.

Veri setindeki yüksek hapis cezası oranı (kısa süreli kamp gözaltılarına kıyasla), Çin hükümetinin din adamlarıyla ilgili politikasının hedefi ve motivasyonu hakkında ipuçları sunmaktadır. Veri kümemizdeki bireylerin %41'ine hapis cezası verilmiş olması, Çin hükümetinin sadece dini ifade veya uygulamaları suç sayma niyetini değil, aynı zamanda meslekleri gereği imamları suçlu olarak görme niyetini de göstermektedir.

Vakaların çoğu, hükümetin “yasadışı” veya “aşırılıkçı/ekstremist” tanımlarının yıllardır, muhtemelen de kasıtlı olarak belirsiz olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Doğu Türkistan'daki Türk din adamları hem Çin hem de uluslararası kabul görmüş insan hakları anlaşmaları kapsamında korunan gündelik dini uygulamalar ve ifadeler nedeniyle hapis cezasına çarptırılmışlardır.

İncelediğimiz davalarda hapis cezası gerekçeleri arasında “yasadışı” din öğretimi (çoğunlukla çocuklara), devlet tarafından onaylanmış bir caminin dışında namaz kılmak, “yasadışı” dini materyallere sahip olmak, yurt dışı ile iletişim kurmak veya yurt dışına seyahat etmek, bölücülük veya aşırılıkçılık⁵ ile düşünlerde ya da cenazelerde görev yapmak veya vaaz vermenin yanısıra sadece dini bağlantıları hedef alan diğer suçlamalar da yer almaktadır. Veri seti, “başkalarına dua etmeyi öğretmek”, “Mısır'da altı ay okumak” ve “yakılmak üzere bir Kur'an-ı Kerim'i teslim etmeyi reddetmek”

⁵ “Bölücülük” ve “Aşırılık” terimlerinin her ikisi de Çin hükümeti tarafından geniş bir şekilde tanımlanmıştır ve Uygurların şüpheli gerekçelerle tutuklanmasını haklı çıkarmak için kullanılmaktadır.

suçlarından verilen 15 yıl veya daha fazla hapis cezaları ile “inancı yaymak ve insanları örgütlemek” suçlamalarından verilen müebbet hapis cezası davalarını da içermektedir.

Gözaltına alınanlardan bazıları bir zamanlar hükümet tarafından imam olarak hizmet etmeleri için resmi olarak onaylanmış bireylerdi, bu da imamların “suçluluğunun” bir politika değişikliğinin sonucu olduğunu düşündürmektedir. Yine bazı davalar, hükümetin yıllar önce meydana gelen ihlal iddiaları için geriye dönük cezalar uyguladığını da ortaya koymaktadır.

Veri kümemiz ayrıca mevcut hükümet verileriyle yakından takip edilerek 2017'de din adamlarına verilen cezalarda büyük bir artış olduğunu göstermektedir.⁶ Cezanın uzunluğuna ilişkin verileri incelediğimiz 304 davanın %96'sını en az beş yıllık hapis cezaları, %25'ini 20 yıl veya daha fazla olan hapis cezaları ve 14'ünü de müebbet hapis cezası oluşturmaktadır; bu hapis cezaları genellikle belirsiz suçlamaları içermektedir.

Gözaltı verilerini derlemenin ve bu verileri karşılaştırmının yanı sıra, Doğu Türkistan dışındaki Uygur imamlarıyla ve halihazırda gözaltında olan bir imamın oğluyla da görüştük. Görüştüğümüz kişiler, yerel cemaatlerine hizmet etmeleri nedeniyle onlarca yılı kapsayan taciz ve zulmün ayrıntılarını açıkladılar. İmamlar, 1980'lerden başlayarak 2015 ve 2016 yıllarında bölgeden kaçana kadar gözetim ve gözaltı tehdidi nedeniyle ciddi derecelerde zulümlerle karşı karşıya kaldıklarını anlattılar. Onların hikayeleri, zaman içinde Çin hükümet politikalarının sahadaki etkilerine ve yerel düzeydeki günlük direniş biçimlerine dair anlayışımızdaki boşlukların çoğunu doldurmaktadır.

1990 ve 2000'li yıllarda Doğu Türkistan'daki Çinli yetkililer dini ulusal düzeyden yerel düzeye yönlendiren yasa ve yönetmeliklerin çoğalmasını kabul etmiş ve din eğitimi sıkı bir denetim altında tutmak için de zorunlu sadakat taahhütleri, devlet tarafından

Bu rapor, Uygur toplumundaki entelektüel sınıfın üyelerine benzer şekilde imamların ve diğer din adamlarının da aynı merkezi (konsantrik) baskı çemberleri olarak tanımlanabilecek

⁶ Chris Buckley, “China’s Prisons Swell After Deluge of Arrests Engulfs Muslims,” *New York Times*, 31 Ağustos 2019.

<https://www.nytimes.com/2019/08/31/world/asia/xinjiang-china-ughurs-prisons.html>

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da nesiller arası dini bilgi aktarımını durdurmak için alanında etkili ve bilgili olan Uygurlar ile diğer Türk din adamlarını hedef almakta ve bununla ilgili açık bir şekilde girişimlerde bulunmaktadır

yönetilen eğitimler, sınavlar ve imamların gözetiminin genişletilmesini kapsayan yeni düzenlemeleri desteklemiştir. 1990'larda kültürel uygulama üzerindeki kısıtlamalardan kaynaklanan Uygur liderliğindeki protestolar, bölgesel hükümet politikalarının daha da sertleşmesine neden olmuş ve bu da 2000'li yıllara kadar devam eden bir tahakküm ve kontrol döngüsüne yol açmıştır.

Görüştüğümüz imamlar ısrarla izlendiklerini, takip edildiklerini, irdelendiklerini belirtmişler ve artık işlerinde verimli olamadıklarını hissedecek düzeyde camideki görevlerinin yönlendirildiğini ifade etmişlerdir. Görüştüğümüz kişilerin tamamı, hükümetin amansız politikaları ve olası gözaltı korkuları nedeniyle Doğu Türkistan'dan kaçmaya karar vermiştir. Nitekim, 2017 yılında keyfi olarak Uygurları toplu bir şekilde göz altına almak ve zorla beyinlerini yıkamak için tasarlanmış toplama kamplarındaki patlayıcı büyüme de bu korkuları doğrulamaktadır.

Bu rapor, Uygur toplumundaki entelektüel sınıfın üyelerine benzer şekilde imamların ve diğer din adamlarının, eşmerkezli baskı çemberleri olarak tanımlanabilecek şeyin tam ortasında durduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti onlarca yıldır dini liderleri hedef almaktadır. Merkezi otoritelerin nüfuzu ile rekabet edebilecek gruplar ve kimliklerden rahatsızlıkları göz önüne alındığında, Çin Halk Cumhuriyeti öncesindeki liderler de aynı şeyi yapmışlardır. Son yıllarda Doğu Türkistan'daki tüm Türk halkları sıkı hükümet kontrolleriyle karşı karşıya kalmışken ve kaprisleri giderek daha da artan hükümet yetkilileri hemen herkesi gözaltına almaya istekliken, din adamları erken ve ciddi bir şekilde hedef alınmıştır.

Camiler, türbeler ve mezarlıklar gibi dini ve kültürel mekanları büyük ölçüde değiştirmek veya tamamen yok etmek için Çin hükümetinin Uygur din adamlarını tutuklama ve cezalandırma çabaları devlet liderliğindeki bir kampanya bağlamında gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, 2017'den bu yana Doğu Türkistan'da yaklaşık 16000 caminin (tüm camilerin yaklaşık %65'i) hükümet politikaları sonucunda yıkıldığını veya hasar gördüğünü

ve tahminen 8500'ünün tamamen yıkıldığını belirtmiştir.⁷ Bununla birlikte, özellikle de 2017'den beri türbeler ve mezarlıklar gibi tüm İslami kutsal alanların yaklaşık %30'u yıkılmış ve %28'i de ya hasar görmüş ya da değiştirilmiştir.

Sonuç olarak, imamlar gözüaltına alınmamış veya camilerinden zorla çıkarılmamış olsalar dahi ibadet yerlerinin fiziksel olarak tahrip edilmiş olması ve evde dini uygulamaların yasaklanması, onların vaaz veya dua edecek bir yerlerinin olmadığı anlamına gelmektedir. 1990 ve 2000'li yıllarda Çin hükümeti, yasal olarak dini uygulamaları sadece camilerle sınırlamış ancak daha sonra dini uygulamalar için tek "yasal" yer olan camileri yok etmeye başlamıştır.

Çin hükümeti, imamlara ve din daamlarına sert kısıtlamalar getirmenin ve faaliyet gösterdikleri fiziksel alanları yok etmenin yanısıra, Uygur halkı için temel teşkil eden hemen hemen her İslami uygulamayı yasaklamak için aşırı bir kampanya yürütmektedir. Politika ve uygulamada, yetkililer eğitimin her düzeyinde din öğretimini yasaklamıştır; bu kapsamda Uygur çocukları için Muhammed ve Medine gibi geleneksel İslami isimlerin kullanılması,⁸ Uygur erkekleri için uzun sakal, Uygur kadınları için başörtüsü yasaklanmış,⁹ gıda ve diğer ürünlerin helal olarak etiketlenmesini önlemek için de "helal karşıtı" bir kampanya başlatmıştır;¹⁰ yine hükümet onayı olmadan hac ibadetini suç

⁷ Australian Strategic Policy Institute, "Cultural erasure: Tracing the destruction of Uyghur and Islamic Spaces in Xinjiang" 24 Eylül 2020 <https://www.aspi.org.au/report/cultural-erasure> Dini mirasın tahribatına ilişkin önceki rapor için, bakınız Uyghur Human Rights Project, "Demolishing Faith: Destruction and Desecration of Uyghur Mosques and Shrines," Ekim, 2019 <https://uhrp.org/report/demolishing-faith-destruction-and-desecration-uyghur-mosques-and-shrines-html/>

⁸ Javier Hernández, "China Bans 'Muhammad' and 'Jihad' as Baby Names in Heavily Muslim Region," *New York Times*, 25 Nisan 2017, <https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/asia/china-xinjiang-ban-muslim-names-muhammad-jihad.html>

⁹ Madde (9)8, 新疆维吾尔自治区去极端化条例 XUAR Regulations on De-Extremification], 29 Mart 2017'de geçti, 1 Nisan 2017'de aktif oldu. <http://www.xjpcsc.gov.cn/article/225/lfgz.html>

¹⁰ Lily Kuo, "Chinese authorities launch 'anti-halal' crackdown in Xinjiang," *The Guardian*, 10 Ekim 2018.

saymış¹¹ ve bir grup bağımsız BM uzmanının bütünüyle yürürlükten kaldırılmasını talep ettiği günlük dini uygulamaları geniş bir şekilde “aşırılıkçı” olarak tanımlayan yasayı kabul etmiştir.¹²

Son yıllarda devlet temsilcileri, imamları ve din adamlarını halka açık yerlerde dans etmeye veya Çin Komünist Partisini öven şarkılar söylemek gibi aşağılayıcı faaliyetlere katılmaya zorlamak da dahil olmak üzere kasıtlı olarak küçük düşürmeye başlamıştır.¹³ Nitekim, bu rapor için UHRP tarafından röportaj yapılan bir imam bu duruma tanıklık ettiğini ifadesinde doğrulamış, yine kendisinin ve diğer yüzlerce imamın 2014 yılında bir meydanda atletik kıyafetler giymeye ve dans etmeye zorlandıklarını paylaşmıştır.

Bu kanıtlar, Çin hükümet politikasının İslami uygulama ve ifadenin temel yönlerini ortadan kaldırmak için nasıl tasarlandığını göstermek amacıyla gazeteciler, araştırmacılar ve uzmanlar tarafından derlenmiştir. Bununla birlikte, Çinli yetkililer, hükümetin “normal dini faaliyetlere”¹⁴ saygı duyma konusundaki sözde bağlılığını göstermenin bir aracı olarak bazı İslami uygulamaların Doğu Türkistan'da kalmasını sağlamak için büyük

<https://www.theguardian.com/world/2018/oct/10/chinese-authorities-launch-anti-halal-crackdown-in-xinjiang>

¹¹ 中华人民共和国国务院令 [Religious Affairs Regulations], Madde 70, 14 Haziran 2017'de düzeltilmiş, 1 Şubat 2018'de aktif olmuştur, http://www.gov.cn/zhengce/content/2017-09/07/content_5223282.htm

¹² UN Special Procedures Joint Other Letter to China, OL CHN 21/2018, 12 Kasım 2018, <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24182>

¹³ Express Tribune, “Suppressing religious freedoms: Chinese imams forced to dance in Xinjiang region,” 18 Nisan 2015, <https://tribune.com.pk/story/871879/suppressing-religious-freedoms-chinese-imams-forced-to-dance-in-xinjiang-region>

Yine bakınız: Sounding Islam in China, “Imams dancing to ‘Little Apple’ in Uch Turpan, Xinjiang,” 25 Mart 2015

<http://www.soundislamchina.org/?p=1053>

¹⁴ Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 36. Maddesinde, Diyanet İşleri Yönetmeliği ve diğer resmî belgelerde tekrarlanan “Devlet normal dini faaliyetleri korur” ifadesi yer almaktadır. “Normal” niteleyicisinin kullanılması, hükümetin yasal dini faaliyeti neyin oluşturduğunu dar bir şekilde tanımlamasına ve uluslararası hukuk tarafından korunan uzun bir davranış listesini suç haline getirmesine izin vermiştir.

çaba sarf etmiştir. Örneğin hükümet, eğitim enstitüleri işleterek “din adamlarının yetiştirilmesi ve eğitilmesini”¹⁵ güçlendirmekle övünmektedir, ancak bu okullar uzun yıllar boyunca imamlar ve onların öğretileri üzerinde sıkı bir kontrol sağlamaya hizmet etmiştir.¹⁶ Çin devlet medyasında Uygurların herhangi bir dini kimliği ifadesi, büyük ölçüde kareografi görünümündedir, parti sloganları ve politikaları tekrar edilmekte yine bu raporda ve diğer yerlerde sunulan kanıtlar yalanlamaktadır. Uygurlar arasında dini uygulamalardan geriye kalanlar, başka yerlerde özgürce uygulanan İslam'ın zenginliklerinden tamamen yoksundur ve eski benliğinin sadece bir kabuğu olarak varlığını sürdürmektedir.

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da nesiller arası dini bilgi aktarımını durdurmak için alanında etkili ve bilgili olan Uygurlar ile diğer Türk din adamlarını hedef almış ve bununla ilgili açık bir şekilde girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca, devlet onaylı imamlar tarafından yönetilen ve yine devlet onaylı camilerin sınırları içinde yasal dini uygulamaları yalnızca 18 yaşın üzerindeki bireylere indirgemiş, bunun yanı sıra çocuklara evde din öğretmeyi kesin olarak yasaklamış, dahası bir süre sonra bu devlet onaylı dini yapılardan bazılarını da yıkarak tek bir nesilde özgür dini uygulamaları ortadan kaldırmıştır. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, Çin hükümeti tarafından uygulanan bu politikaların önümüzdeki yıllarda Uygurların bazı dini ifade biçimlerini sürdürmesini imkânsız kılmasa da zorlaştıracaktır.

Uygur ve Türk halkını hedef alan mevcut kampanya, Doğu Türkistan'da yaşanan Kültür Devrimi'nin (1966-76) dehşeti ile çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır.¹⁷ İki çağdaki politikalar ve baskı

Birlikte ele alındığında, bu politikalar önümüzdeki yıllarda Uygurların bazı dini ifade biçimlerini sürdürmesini imkânsız kılmasa da zorlaştıracaktır.

¹⁵ Xinhua, “Fact Check: Lies on Xinjiang-related issues versus the truth,” 5 Şubat 2021 http://www.xinhuanet.com/english/2021-02/05/c_139723816.htm

¹⁶ Bakınız Uyghur Human Rights Project, “Sacred Right Defiled: China’s iron fist repression of Uyghur religious freedom,” 30 Nisan, 2013, pp. 29–35, <https://docs.uhrp.org/Sacred-Right-Defiled-Chinas-Iron-Fisted-Repression-of-Uyghur-Religious-Freedom.pdf>

¹⁷ Kültür Devrimi sırasında Doğu Türkistan'daki durumla ilgili olarak James Millward, “Kur'an'ın yakılmasını, camiler, mezarlıklar, medreseler ve Müslüman mezarlıklarının kapatılmasını ve kutsal değerlere saygısızlık yapılmasını, Han olmayan aydın ve din büyüklerinin geçit törenlerinde ve mücadele toplantılarında küçük düşürülmesini, yerli kıyafetlerin

biçimleri arasında gerçek anlamda bazı benzerlikler olsa da bugün yaşananların ölçeği ve kapsamı, özellikle devletin suçu “tahmin etme” ve ailenin yaşadığı evin en mahrem birimine dahi sızmayı mümkün kılan gelişmiş teknolojileri kullanması nedeniyle mevcut baskı kampanyasını farklı kılmaktadır. Doğu Türkistan’da yaşayan Türk nüfusu onlarca yıldır en karanlık dönemiyle karşı karşıyadır ve Uygur din adamları da bu baskının yükünü taşımaktadır.

* * *

Çin hükümetinin Uygur kimliğinin dini inanç ve uygulamaları da dahil olmak üzere merkezi yönlerini ortadan kaldırmaya yönelik geniş kampanyası, uluslararası hukuka göre muhtemelen soykırım anlamına gelmektedir.¹⁸ Son üç yılda toplama kamplarının kapatılması ve Uygurların haklarına saygı gösterilmesi çağrılarında yanıt vermek yerine, Çinli liderler daha inatçı ve kararlı bir tavırla yaklaşımlarının “tamamen doğru” olduğunu iddia etmektedir.¹⁹ Artan eleştirilere rağmen, Çinli yetkililer bu kampanyada ilerlemeye devam edeceklerini belirtmiştir; nitekim bu da kampların inşasına devam edilmesi²⁰ ve yaygın güç kullanımının artmasıyla kanıtlanmıştır.²¹

yasaklanmasını, uzun saçlı genç kadınların sokakta saçlarının kesilmesini” bugün Doğu Türkistan’da yaşanan baskı biçimlerine doğrudan benzediğini yazmıştır. Bakınız,

[James Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang* \(New York: Columbia University Press, 2007\), p. 275.](#)

¹⁸ Raporun yayınlandığı tarihte ABD, Kanada ve Hollanda da dahil olmak üzere bazı ülkeler Uygurlara yönelik yapılan muameleyi bir soykırım olarak nitelendirmiştir. Ek çalışmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bkz. Newlines Institute “The Uyghur Genocide: An Examination of China’s Breaches of the 1948 Genocide Convention” 8 Mart 2021.

¹⁹ Isaac Yee ve Griffiths, James, “Çin Devlet Başkanı Xi, artan uluslararası eleştiriler arasında Sincan politikalarının 'tamamen doğru' olduğunu söylüyor,” CNN, 27 Eylül 2020.

<https://edition.cnn.com/2020/09/27/asia/china-xi-jinping-xinjiang-intl-hnk/index.html>

²⁰ Megha Rajagopalan, Alison Killing, and Christo Buschek, “China Secretly Built A Vast New Infrastructure To Imprison Muslims,” *Buzzfeed News*, 27 Ağustos 2020

<https://www.buzzfeednews.com/article/meghara/china-new-internment-camps-xinjiang-uyghurs-muslims>

²¹ Amy Lehr and Efthimia Maria Bechrakis, “Connecting the Dots in Xinjiang: Forced Labor, Forced Assimilation, and Western Supply Chains,” *Center for Strategic and International Studies*, 16 Ekim 2019,

Rapor, özellikle de bilgiye ulaşmanın halihazırda zor olduğu 2016'dan bu yana araştırmacıların, aktivistlerin, gazetecilerin ve hükümetlerin bir araya getirmek için çabaladığı daha büyük bir bulmacanın bir parçasını daha sunmaktadır. Bulmacanın tamamı asla tam olarak bir araya getirilemeyebilir, ancak kolektif çalışmamız bugün Doğu Türkistan'daki Uygurlar ve diğer Türk Müslümanları için daha net bir yaşam resmine katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası toplum, Çin'in uyguladığı baskıya yanıt vermek için bazı küçük adımlar atmış olsa da bununla ilgili yapılan eleştiriler genellikle hafif kalmıştır. Oysa hükümetlerin bu suistimalleri yüksek sesle ve sık sık dile getirme yükümlülükleri bulunmaktadır. Çin hükümeti, kamuoyunun endişe ve kınama açıklamalarına savunma amaçlı da olsa yanıt vermektedir, ancak bu tür davranışlara üstü kapalı olarak izin vermenin sonuçlarını anlayan benzer düşünceye sahip hükümetler, istismarı dile getirmek için iş birliği yapmalıdır. Aksi halde, sağlam bir yanıt olmadan, dinin önemli bir rol oynadığı Uygur kimliğinin kendisi her zamankinden daha ciddi bir tehdit altında olacaktır.

II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM (METODOLOJİ)

Bu raporun kapsamı, araştırmacılar, muhabirler ve avukatlar için bugün dünyadaki diğer ülkelere göre daha az ulaşılabilir bir ortam olan Doğu Türkistan'daki bilgilere erişim konusundaki bazı güçlükler nedeniyle sınırlıdır.

Bununla birlikte, biz bu raporda 1960'lı yıllardan aşağı yukarı 2016 yılına kadar Doğu Türkistan'da yaşayan ve Çin hükümetinin din adamlarına uyguladığı baskının gidişatını bizzat deneyimleyen Uygur imamlarının ve dini liderlerin hikayelerini bir araya getirdik. Bu bakımdan rapor, Uygur dini liderlerini Çin Hükümeti'nin İslam dini ile ilişkisi bağlamında konumlandırmaktadır. Yaklaşık olarak 2014 yılında başlayan, son zorunlu asimilasyon döneminden bu yana, kaderleri ile Çinli liderlerin motivasyonları ve amaçları hakkında bilgi vermesi bakımından incelememizin odak noktasını bu imamlar oluşturmuştur.

Bu sadece Uygur dini özgürlüğü ile ilgili bir rapor değildir. Dolayısıyla bu rapor, Çin hükümetinin uzun yıllar uyguladığı dini faaliyetlere yönelik kısıtlamalarını kapsamlı bir şekilde izlemeye çalışmadığı gibi, bununla ilgili sorunlar devam etmesine rağmen, İslam'ın Uygur yaşamındaki rolüne dair geniş bir çalışma da sunmamaktadır. Rapor, bu kısıtlamalara Uygur imamı ve diğer önde gelen din adamlarının merceğinden bakmaktadır. Ayrıca, özellikle önde gelen din adamlarına yönelik saldırıyı, bu saldırının uygulamada nasıl görüldüğünü ve sahadaki Uygurlar ile diğerleri için sonuçları göstermeye çalışmaktadır.

Rapor, özellikle de bilgiye ulaşmanın halihazırda zor olduğu 2016'dan bu yana araştırmacıların, aktivistlerin, gazetecilerin ve hükümetlerin bir araya getirmek için çabaladığı daha büyük bir bulmacanın bir parçasını daha sunmaktadır. Bulmacanın tamamı asla tam olarak bir araya getirilemeyebilir, ancak kolektif çalışmamız bugün Doğu Türkistan'daki Uygurlar ve diğer Türk Müslümanları için daha net bir yaşam resmine katkıda bulunmaktadır.

Bu rapor için Ağustos 2020 ile Kasım 2020 tarihleri arasında toplamda beş telefon görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüştüğümüz kişilerden 4'ü Doğu Türkistanlı emekli imamlardan olup, biri tutuklu bir imamın aile üyesi idi. Görüşülen kişilerin tamamı Doğu Türkistan'daki yerel camilerde resmi veya gayriresmi olarak çalışmıştı, şimdi ise hepsi yurt dışında ikamet etmektedir. Katılımcılar, herkesin önünde konuşmaktan duydukları intikam korkularını dile getirdikleri için, kendilerinden gelen talep üzerine kimliklerini gizlemek amacıyla takma isimler kullanılmıştır.

Gözaltı ve hapis cezası almış vakaların veri setini derlemek için (1) Uygur Geçiş Dönemi Adaleti Veri Tabanı (UTJD);²² (2) Sincan Kurbanları Veritabanı (Shahit.biz);²³ (3) Uygurlu bilim adamı ve araştırmacı Abduweli Ayup tarafından diasporada toplanmış

²² Uygur Geçiş Dönemi Adaleti Veri Tabanı: www.utjd.org

²³ Sincan Kurbanları Veri Tabanı: <https://www.shahit.biz/eng>

veriler²⁴ ve (4) Çevrimiçi ek açık-kaynaklı materyallerden toplanan bilgiler²⁵ olmak üzere dört kaynaktan yararlanılmıştır. Bölüm III'ün sonunda vakaların derlenmesi ve yöntemlerimiz hakkında ek bilgilere yer verilmiştir.

Terminoloji Üzerine Notlar

İslam'da bir imam bir caminin ibadet lideridir, ancak yerel toplulukta başka görevleri de yerine getirebilir. Raporda, Uygur toplumunda dini bir figür olarak "imam"ın, Parti-devleti tarafından resmi olarak onaylananları, kendisini imam olarak tanımlayan ancak hükümet tarafından resmi bir ataması yapılmamış olanları ve baba evi dışında öğretmenlik yapanları (veya namaz kıldırılanları) da kapsayacak şekilde nispeten geniş bir tanıımı yapılmıştır.

Veri setimize imamların yanı sıra *hatipler*, *tâlibler* ve *mollalar* da dahil edilmiştir. "Hatip", genellikle Cuma ve Bayram namazlarını kıldırın bir imamı, "tâlib" ise dini öğrencileri ifade etmektedir. Tâlibler, genellikle imam olmak için çalışmaktadır, bu nedenle gözüaltına alınanların küçük bir bölümünü oluşturmalarına rağmen tâlibler de veri setine dahil edilmiştir. Bununla birlikte, "Molla" veri kümemizde daha esnek bir kategoride değerlendirilmiştir, çünkü Uygur toplumunda birinin bu isimle çağrılacağı kesin nitelikler yoktur. Bilim insanı Elke Spiessens'in belirttiği gibi, "Temel anlamda Uygur mollası Müslüman bir entelektüeldir, İslam dini alanında uzmanlaşmış bu nedenle de belirli bir yetki verilmiş olan kişidir".²⁶ Veri setindeki bazı bireyler derleyiciler tarafından "*damollas*" olarak listelenmiştir, bunlar ileri gelen İslam âlimleridir ve "Sincan'ın her

²⁴ Uyurlu bilim adamı ve araştırmacı Abduweli Ayup, 2018'den itibaren çeşitli kamu ve özel kaynaklar aracılığıyla gözüaltına alınan imamların geniş bir listesinin izini sürmeyi başarmıştır. Bu kaynaklar arasında doğrudan temaslar, "Qaraqash List" ve "Aksu List" gibi sızdırılmış belgeler ve Çin hükümetinin web sitelerinden elde edilen belgeler yer almaktadır. Norveç merkezli Uygur Yardım adlı örgütü, Aralık 2019 ile Mayıs 2020 tarihleri arasında İstanbul'da Uyurlarla görüşmeler yapmış ve 4577 gözüaltı ile hapis cezası almış vakaların listesini derlemiştir. Bu kaynaklar arasında Çin'in siyasi mahkûm veri tabanına ilişkin Kongre Yürütme Komisyonu, gazetecilerden gelen raporlar ve diğer kaynaklar yer almaktadır.

²⁵ Bu kaynaklar arasında Çin'in siyasi mahkûm veri tabanına ilişkin Kongre Yürütme Komisyonu, gazetecilerden gelen raporlar ve diğer kaynaklar yer almaktadır.

²⁶ Spiessens, "Diasporic Lives of Uyghur Mollas," s. 279.

yerinden öğrenciler tarafından sıklıkla aranan" diğer âlimleri yetiştirme yetkisine sahiptir.²⁷ Görüşülen bireylerin bir kısmı, bazı durumlarda bilgili Uygur din âlimlerine, yine bazı durumlarda Sufi gruplarının liderlerine ya da türbelerin koruyucularına atıfta bulunan “*şeyh*” terimini de kullanmışlardır. Nitekim bu geniş kategorileri temsil etmek için, raporda *dini liderler*, *dini figürler* ve *din adamları* birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Yine Uygur kadınları da “cenazelerde yas tutan” bir *büwi* olarak hem din işleri ve öğretiminde öncü roller üstlenmekte hem de dini toplantılarda şifa ve Kur'an'ı öğretmek için evde yerleşik ritüeller yapmaktadır.²⁸ Bazı bölgelerde *qushnach* olarak da adlandırılan *büwi*, yas ritüelleri, zikir ve Kur'an okuma biçimlerini içeren düzenli *khetme* toplantıları da dahil olmak üzere kadınların dini toplantılarına öncülük etmektedir. Ayrıca yerli çocuklara temel dini eğitimlerin verilmesini de çoğunlukla *büwi*'ler sağlamaktadır. Veri setimiz, gözaltına alınan Uygur *büwi* davalarını açıkça içermese de çoğunlukla dini figürlerin gözaltında tutuldukları düşünüldüğünde, onların da zulüm ve eziyet için hedef alınmaları oldukça muhtemeldir. Bundan dolayı veri setimize, bazıları bu sıfatla hareket etmiş olabilecek 23 kadın da dahil edilmiştir.

Bu rapor, politikaların özellikle Doğu Türkistan'daki Uygur din adamlarını nasıl hedef aldığına odaklanırken yine aynı politikaların bölgedeki diğer Türk ve/veya Müslüman halklar için de geçerli olduğunu kabul etmektedir. Raporda Türk halklarına atıf yapılırken sadece Uygurlar değil aynı zamanda Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Tatarlar da kastedilmektedir (son ikisinin bölgesel nüfusun çok daha küçük bir yüzdesini oluşturmasına rağmen). Örneğin Kazaklar, veri setimizde yer alan gözaltındaki nüfusun %18'ini oluşturmaktadır, ancak sayıları toplam nüfusun sadece yaklaşık %7'sine, bölgedeki Türk nüfusunun ise %12'sine denk gelmektedir.²⁹

²⁷ Ibid

²⁸ Harris, Rachel ve Yasin Muhpul. “Music of the Uyghurs.” In *The Turks*, Vol.6. (İstanbul: Yeni Türkiye Basımevi, 2002), ss. 542–49.

²⁹ Veri setindeki Kazak imamlarının oranının yüksek olması, Doğu Türkistan'a bağlı Kazaklarla kapsamlı görüşmeler gerçekleştiren Almatı merkezli bir doküman kuruluşu olan Atajurt Kazak

Raporda, “gözaltında” veya “tutuklu” terimleri, kamplara zorla gönderilen kişileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Çin hükümeti, zorlayıcı doğalarını gösteren kanıtlara rağmen bu tesisleri “yeniden eğitim” veya “mesleki eğitim” merkezleri olarak nitelendirmektedir. Bu ağdaki tüm tesisler aynı değildir, kanıtlar Uygurların ve diğerlerinin gözaltına alınma derecelerini, gördükleri muameleyi, enternelerin tesislerden ayrılma yeteneklerini ve tutuldukları süreleri göstermektedir.³⁰ Bununla birlikte sabit olan tek şey, katı zorlamanın bu tür alıkoymada temel bir rol oynadığıdır. Raporumuzda gözaltına alınan din adamları ile tutuklanan ve hapis cezasına çarptırılanlar arasında bir ayırım yapılmış ve sonraki davalara atıfta bulunmak için “tutuklu/hapsedilmiş” terimi kullanılmıştır.

Bu Raporu Kimler Okumalı?

Bu rapor, Çin'in Uygurlar için temel insan haklarını açıkça iptal etmesine karşı çıkmakla ilgilenen politika yapıcılar için temel bir okuma olmalıdır; ayrıca araştırma yapmak için bölgeden giderek daha fazla dışlanan akademik camia mensupları, aile üyeleri ve arkadaşları ile iletişimin daha da karanlığa gömülmesini dehşetle izlemeye devam eden yurtdışındaki Uygur toplulukları; inancın bağları korumada ve ahlaki yaşamları sürdürmede oynayabileceği önemi kabul eden dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar, tüm dini grupların üyeleri ile topluluk uyumunu ve ortak kimliği temsil eden dini liderlere yönelik saldırıdan endişe duyan genel halk için de bu rapor temel bir okuma olmalıdır.

İnsan Hakları Örgütü'nün çalışmalarının bir sonucudur. Atajurt'tan gelen vakalar, bu raporda sunulan veri kümesi için birincil kaynak olan [Shahit.biz](https://shahit.biz) veritabanındaki daha yüksek Kazak sayılarına yansıtılmaktadır.

³⁰ Doğu Türkistan'daki keyfi gözaltı sisteminin doğası hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz. Uygur İnsan Hakları Projesi, “Uygurların Kitlesele Tutuklanması: ‘İnsan olarak saygı görmek istiyoruz. Sormak için çok mu fazla?’” 23 Ağustos 2018, <https://uhrp.org/report/mass-internment-uyghurs-we-want-be-respected-humans-it-too-much-ask.html/>

III. DİN ADAMLARININ TUTUKLANMASINA İLİŞKİN VERİ SETİ

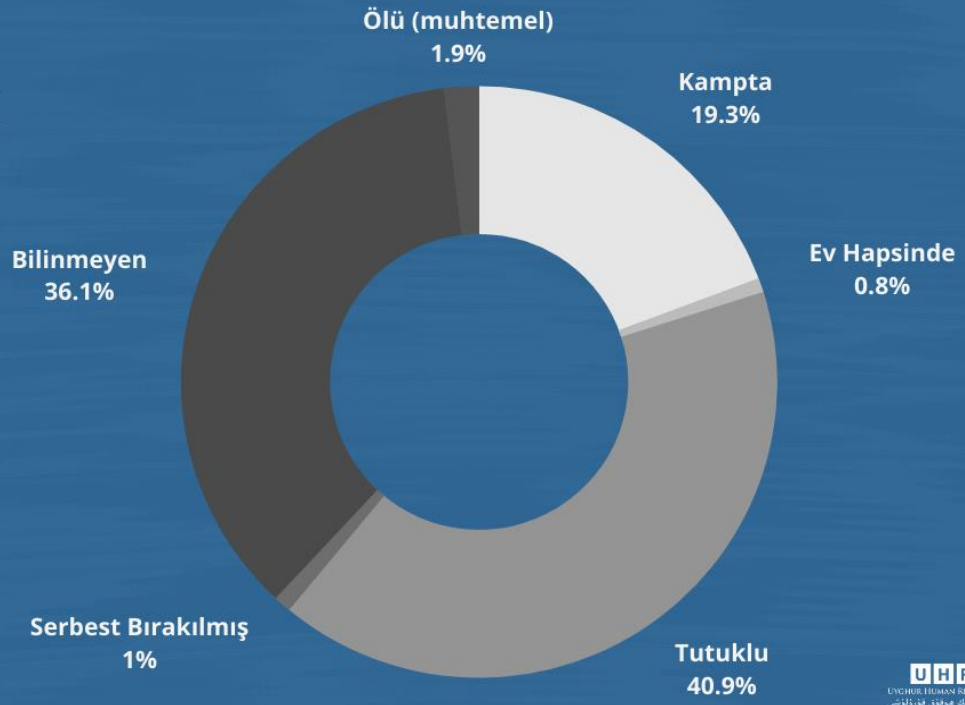
Önemli Bulgular

Birçok veri tabanından vakaları derleyen kapsamlı araştırmaların ardından³¹, 2014 yılından bu yana öncelikle Doğu Türkistan'daki kamplarda veya hapishanelerde alıkonulmuş olabilecek toplam 1.046 Türk dini figür kaydedilmiştir³². Bu kişilerin küçük bir kısmı serbest bırakılmıştır; serbest bırakılan azınlık sayıdaki bu kişiler halihazırda ya ev hapsinde tutulmakta ya da gözetimindeyken vefat etmişlerdir. Veri setinde 850 imam, 122 molla, 20 müezzin (ezan okuyanlar), 33 tâlib ve büyük olasılıkla daha önceki imamlık görevlerini bıraktıkları için farklı mesleklerle tanımlanan birkaç kişi daha yer almaktadır.

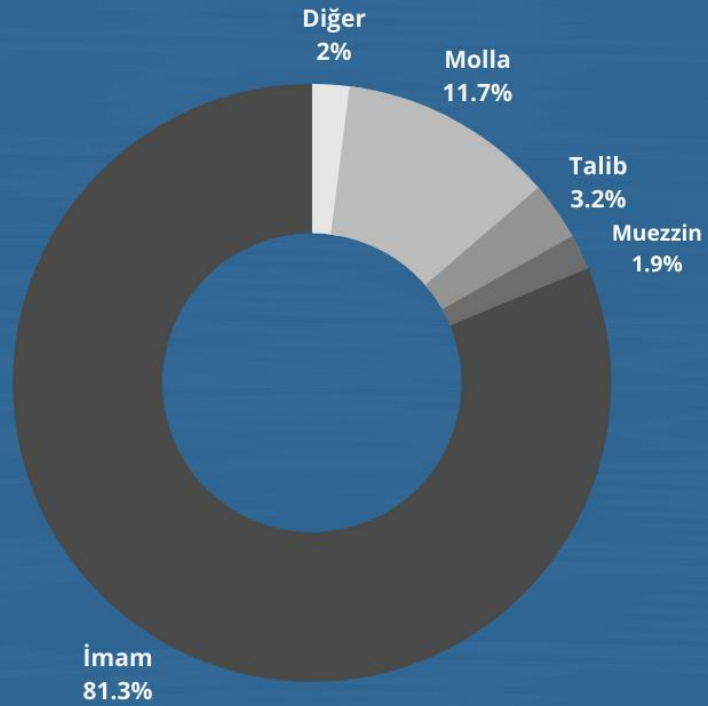
³¹ Veri kaynakları hakkında bilgi için bkz. "Verilerin derlenmesine ilişkin notlar" sayfa 28.

³² 1999'dan 2013'e kadar olan 30 vaka da toplam 1.046'ya dahil edilmiş, ancak kayıtlarını araştırdığımız kişilerin büyük çoğunluğu (571/601) 2014'te veya sonrasında gözetim altına alınmıştır.

Gözaltı ve Tutukluluk Durumu

Mesleklere Göre Gözaltı ve Tutukluluk Durumu

Bu kişilerden 408'i tutuklanarak hapse atılırken 304'ü son zamanlarda verilen cezaların uzunluğu konusunda bilgi vermektedir (aşağıda daha detaylı bir şekilde tartışılmıştır). Diğer din adamlarının 202'si kamplarda gözaltında tutulmakta³³, 18'i serbest bırakılmış (8'i ev hapsinde bulunmakta)³⁴ ve 18'i de kamplarda veya hapisteyken ya da serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir.³⁵ Bununla birlikte incelediğimiz ek 378 vakanın mevcut durumu hakkında herhangi bir veriye ulaşamamıştır.

Davaların büyük bir bölümünde (%41) hapis cezası verildiği görülürken kampta gözaltında olanların aksine, "cezaevi", "tutuklu yargılanma" ve "yeniden eğitim merkezi" arasındaki ayrım tam anlamıyla belirgin değildir. Çin hükümeti bu ayrımları net bir şekilde ortaya koymamaktadır ve hepsi olmasa da bu davaların çoğu her türlü resmi yargı sürecinin dışında gerçekleşmektedir. Bununla birlikte başvuruların yaklaşık %9'u bu belirsizliğe değinmektedir ve bireylerin ya hapishanelerde ya da kamplarda olabileceğini belirtmektedir.

Zaman İçinde Gözaltılar ve Hapis Cezaları

İncelenen gözaltıların %45'i (601'i bu bilgileri içermektedir) 2017'de meydana gelmiştir. Diğer gözaltıların %15 ve %18'i de sırasıyla 2016 ve 2018'de gerçekleşmiştir. Gözaltıların yaklaşık %19'u, 2016'da başlayan daha yaygın hapis cezalarının öncesinde 2013 ve 2015 yılları arasında yaşanmıştır.

³³ Chris Buckley, "China's Prisons Swell After Deluge of Arrests Engulfs Muslims."

³⁴ Uygur İnsan Hakları Projesi'nin 2020 sonbaharında konuştuğu çok sayıda Uygur imamı, kendilerinin veya ailelerinin adeta "ev hapsinde"ki koşullarda yaşadıklarını söyledi. Sadece sekiz davada açıkça ev hapsinden bahsedilmesine rağmen, 18'inin de aynı koşullarda yaşadığını söylemek doğru olabilir.

³⁵ Hapishanede veya kampta öldüğü bildirilenlerden biri 80'li diğeri de 90'lı yaşlarındaydı

Hapis cezalarına ilişkin veriler, New York Times tarafından 2019'da rapor edilen hükümet verileriyle oldukça tutarlı bir şekilde, 2014'te başlayan ve 2017'de zirveye ulaşan gözaltı artışlarının benzer bir resmini sunmaktadır.³⁶ Verilerimiz, hükümet verileriyle karşılaştırıldığında 2017'den 2018'e kadar din adamlarına verilen hapis cezalarında bir düşüş olduğunu göstermektedir. Bu kısmen hükümetin din adamlarını genel nüfustan daha önce hapsedme hedefi ile açıklanabilir³⁷. Doğu Türkistan'dan dünyanın geri kalanına giden iletişim hatlarının bu sıralarda kapanmaya başladığı düşünülürse, bir diğer faktör de veri eksikliği olabilir.

Valilik ve Diğer İdari Birimler Tarafından Yapılan Gözaltı ve Hapis Cezaları

Gözaltılar, bölgesel hükümetin baskıcı politikalarının yoğunlaştığı ve Türk nüfusunun fazla olduğu Hotan (%25), Aksu (%21) ve Kaşgar (%17) gibi güney bölgelerinde en yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Bölgenin kuzey kesimindeki Ili ili, incelenen vakaların %15'ini oluşturmaktadır. Diğer tüm illerdeki düşük

³⁶ Chris Buckley, "China's Prisons Swell After Deluge of Arrests Engulfs Muslims."

³⁷ Bakınız Asim Kashgarian, "Victims' Families Say Uighur Religious Leaders Main Target in China," *Voice of America*, 10 Haziran 2020. <https://www.voanews.com/extremism-watch/victims-families-say-uighur-religious-leaders-main-target-china>

gözaltı seviyeleri, gözaltı politikasının yaygınlığını koruduğunu gösteriyor.

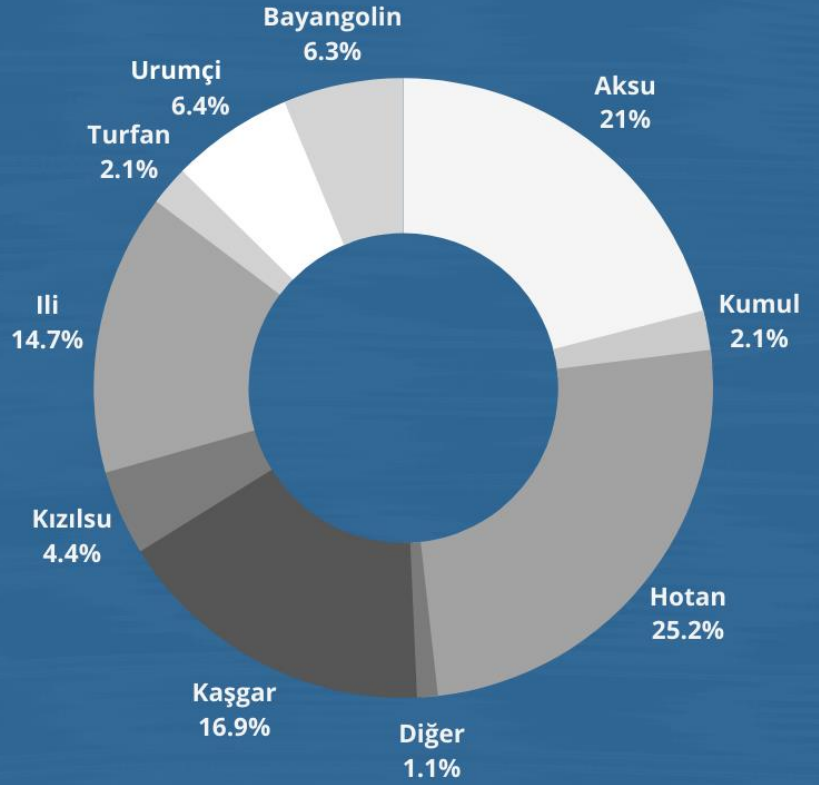
Gözaltına alınanların büyük çoğunluğunu 843 vaka ile Uygurlar (%81) oluşturmaktadır; bunun dışında 187 Kazak (%18), 12 Kırgız (%1), 1 Özbek (%0,1) ve 1 Tatar (%0,1) da gözaltında olanlar arasında bulunmaktadır. Bölgedeki Türk nüfusunun sadece %12'sini oluşturmalarına rağmen gözaltına alınan Kazakların önemli bir yüzdesini imamların oluşturduğu dikkate alındığında, Kazaklar veri kümesinin nispeten daha büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.³⁸

Cinsiyete Göre Gözaltı ve Hapis Cezaları

Veri setimizde hedeflenen bireylerin ezici bir çoğunluğunu (%98) erkekler oluşturmalarına rağmen, kayıtlarda, kamplarda alıkonulup hapsedilen, bazıları da çocuklara “İslam’ı öğretmekten” tutuklanmış 23 kadın (%2) hakkında da bilgiler yer almaktadır. Kadınların çoğu molla veya imam (her ikisi de erkek cinsiyetli terimler) olarak etiketlenir, ancak toplulukları tarafından büwi olarak kabul edilmeleri daha olasıdır. Büwi, din işleri ve öğretiminde lider rolleri üstlenmektedir ancak hükümet tarafından sınıflandırılmamış veya davaları sunanlar tarafından resmi dini uygulayıcılar olarak görülmeyebilir. Bu nedenle verilerimizde yeterince temsil edilmemeleri olasıdır.

³⁸ Temsil edilen kazak sayısının orantısız olmasının bir diğer nedeni de Kazakistan'dan gelen çok sayıda vakayı gözaltına alınan kişilerin aile üyelerinden derleyen Shahit.biz veritabanına girilen verilerin sayıca fazla olmasıdır. Hui de dahil olmak üzere Türk olmayan halkların gözaltına alındığına dair kanıtlar da bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Gene Bunin, “Xinjiang’ın Hui Müslümanları Uygurların Yanında Kamplara Sürüldü,” Foreign Policy, 10 Şubat 2020. <https://foreignpolicy.com/2020/02/10/internment-detention-xinjiang-hui-muslims-swept-into-camps-alongside-ughur/>

İdari Bölgelere Göre Gözaltı ve Tutukluluk Oranları

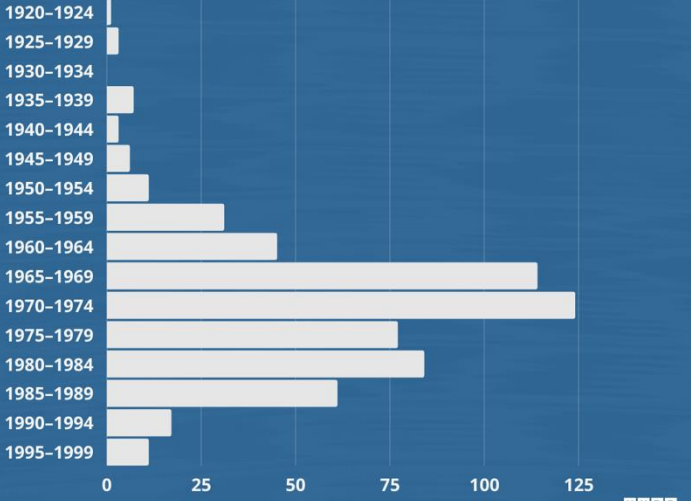
UHRP
UIGHUR HUMAN RIGHTS PROJECT
ئۇيغۇر كىشىلىك ھوقۇق ئورۇنلۇشى

Yaş'a Göre Gözaltı ve Hapis Cezaları

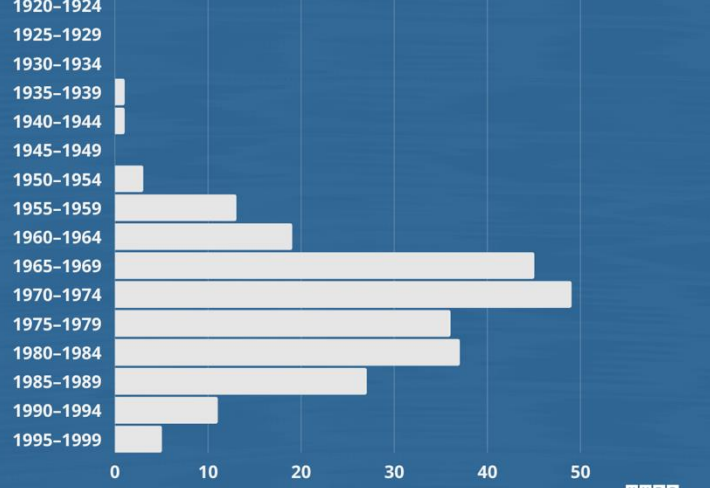
Veri setimizde tutuklu bulunan din adamları genel olarak 1965 ve 1975 yılları arasında dünyaya gelmiştir (veri tabanını oluşturan vakaların yaklaşık %44'ü). Bununla birlikte 1950 ve 1980 yılları arasında doğmuş olan çok sayıda din adamı da gözaltına alınmıştır. İlginç bir şekilde, yetkililer özellikle de kendi toplumlarında çeşitli derecelerde nüfuz sahibi olan yaşlı Uygurları da toplamışlardır. Nitekim verilerimiz arasında 2014'ten bu yana gözaltına alınan 70 yaş üzerindeki 15 din adamı (üçü 90 yaş üzerinde) vakası da bulunmaktadır. Zira, Kızılısu'da tanınmış bir Uygur molla olan Süleyman Tohti'nin 2017 yılında gözaltına alındığı, iddiaya göre o

tarihte 86 yaşında olduğu ve polis nezaretinde hayatını kaybettiği bildirilmiştir.³⁹

Yaşa Göre Gözaltı ve Tutukluk Durumu

Yaşa Göre Tutukluluk Durumu (Sadece Hapishane)

Bu vakalar, Dünya Uygur Kongresi Başkanı Dolkun İsa'nın 78 yaşındaki annesi ve 80 yaşındaki babası da dahil olmak üzere, her ikisi de kamplara gönderildikten sonra ölen yaşlı Uygurların bölge genelinde gözaltında tutulduğunu doğrulamaktadır.⁴⁰ Öne çıkan diğer bir vaka ise, hükümetin onayladığı bir projeyle Kur'an'ı ilk kez Uygur diline çeviren ve 2017'nin sonlarında veya 2018'in başlarında gözaltına alındıktan 40 gün sonra ölen 82 yaşındaki Uygur İslam âlimi Muhammed Salih Hajim'dir.⁴¹ Benzer şekilde, gözaltına alındığı sırada sağlık sorunları yaşayan 70 yaşındaki

³⁹ Türk Medyası, Uygur Medya ajansı olan İstiklal'e dayandırdığı haber de Süleyman Tohti'nin öldüğü sırada 86 yaşında olduğunu kaydetmiştir: <https://shahit.biz/eng/viewentry.php?entryno=4792>

⁴⁰ Radio Free Asia, "Çin Karalama Kampanyası Tarafından Hedeflenen Uygur Lideri Babasının Ölümünü Öğreniyor," Radio Free Asia, 15 Ocak 2020: <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/activist-father-01152020211855.html>

⁴¹ Radio Free Asia, "Uygur Müslüman Âlim Çin Polis Gözaltısında Öldü," Rdio Free Asia, 29 Ocak 2018: <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/scholar-death-01292018180427.html>

Uygur yazar Nurmuhammad Tohti de yaklaşık beş ay bir kampta tutulduktan sonra hayatını kaybetmiştir.⁴²

Gözaltı Nedenleri

İncelediğimiz veriler, kişinin hapsedilmiş veya tutuklanmış olmasına bakılmaksızın, toplam vakaların 313'ünde (%30) gözaltı esasına ilişkin bilgi vermektedir.

Kamplarda ve cezaevlerinde, göz altı nedeni olarak en çok belirtilen sebep sadece "imam olmak" tır; bu da her türlü dini ilişkinin gözaltı gerekçesi olabileceğine dair bir anlayış göz önüne alındığında, bilgileri sağlayan ifade verenlerin bazı durumlarda spekülasyonda bulunabileceğini düşündürebilir.⁴³ Benzer şekilde, diğer birçok girdi, kamplarda alıkoyma gerekçesi hakkında ayrıntılı bilgi içermese de zaman içinde din adamlarının gözaltına alınması konusundaki bildiklerimiz göz önüne alınırsa, mevcut veya geçmişte imam pozisyonunda bulunanların kriterlere uyduğuna dair makul bir varsayım yapılabiliriz. Kampta gözaltında tutulmanın ikincil bir nedeni de yurt dışına seyahat etmek veya yurt dışı ile iletişim kurmakla ilgilidir.

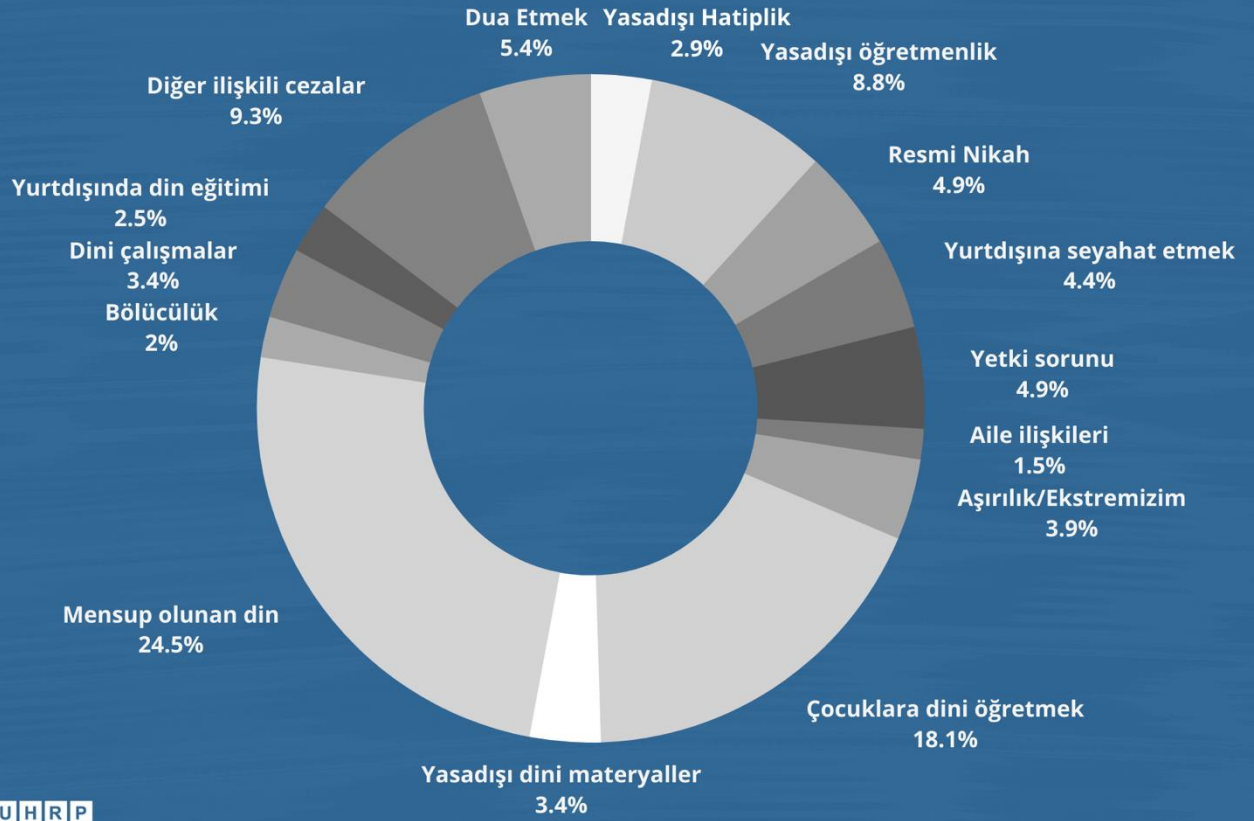
Hapis cezalarına ilişkin veriler, tutuklama ve cezalandırmanın temeli hakkında daha fazla ipucu sunmaktadır. Suçlamaların özü ile örtüştüğü için kaydedilen cezaların çoğunu kategorize etmek oldukça zordur ancak yine de biz burada birkaç genel eğilim belirledik. İlk olarak -diasporada konuştuğumuz bazı imamların gündeme getirdiğine göre- en yaygın kategorinin "yasadışı öğretmenlik", "yasadışı vaaz verme" veya "çocuklara din öğretimi"

⁴² Alison Flood, "Uighur author dies following detention in Chinese 're-education' camp," *The Guardian*, 19 Haziran 2019: <https://www.theguardian.com/books/2019/jun/19/uighur-author-dies-following-detention-in-chinese-re-education-camp>

⁴³ İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından bildirilen Aksu vilayetinden son sızıntılar, bu şüphelerin bazılarını doğrulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Çin: Büyük Veri Programı Sincan Müslümanlarını Hedefliyor," 9 Aralık 2020. <https://www.hrw.org/news/2020/12/09/china-big-data-program-targets-xinjiangs-muslims> Ayrıca, "Karakaş Listesi" belgesi, dini mensubiyetlerin, başta gelen sebep olmasa da tutuklamaya yol açabileceğini de ortaya koymuştur. Bkz. Uygur İnsan Hakları Projesi, "İdeolojik Dönüşüm: Karakaş, Hotan'dan Toplu Gözaltı Kayıtları," Şubat 2020. https://docs.uhrp.org/pdf/UHRP_QaraqashDocument.pdf

ile ilişkili olduğu görülmektedir (61 vaka, tüm suçlamaların %30'u).
Önceki nesillerin dini bilgileri arasındaki bağları kırmaya yönelik
çabalar, 1980'lerden itibaren önemli ölçüde güçlenmiştir.

İddia Edilen Suçlamalara Göre Gözaltı ve Tutukluluk Oranları

İncelediğimiz veriler, bunun hükümet için özel bir strateji olmaya devam ettiğini göstermektedir. Diğer davalar ise basitçe bireylerin “dini mensubiyeti” (50 dava, %25) ile ilgili olup, “dini propaganda yapmak”, “imam olmak” ve hatta sadece “din eğitimi almış” olmayı kapsamaktadır. Bununla birlikte ek hapis cezası gerekçeleri arasında, “düşünlerde görev yapmak” veya “vaaz vermek” gibi özel eylemler (10 dava, %5); “namaz kılmak” (11 vaka, %5); “yurtdışına seyahat etmek veya yurtdışı ile iletişim kurmak” (9 vaka, %4); ve “yasadışı dini materyal” bulundurmak ya da dağıtmak (7 vaka, %3) bulunmaktadır.

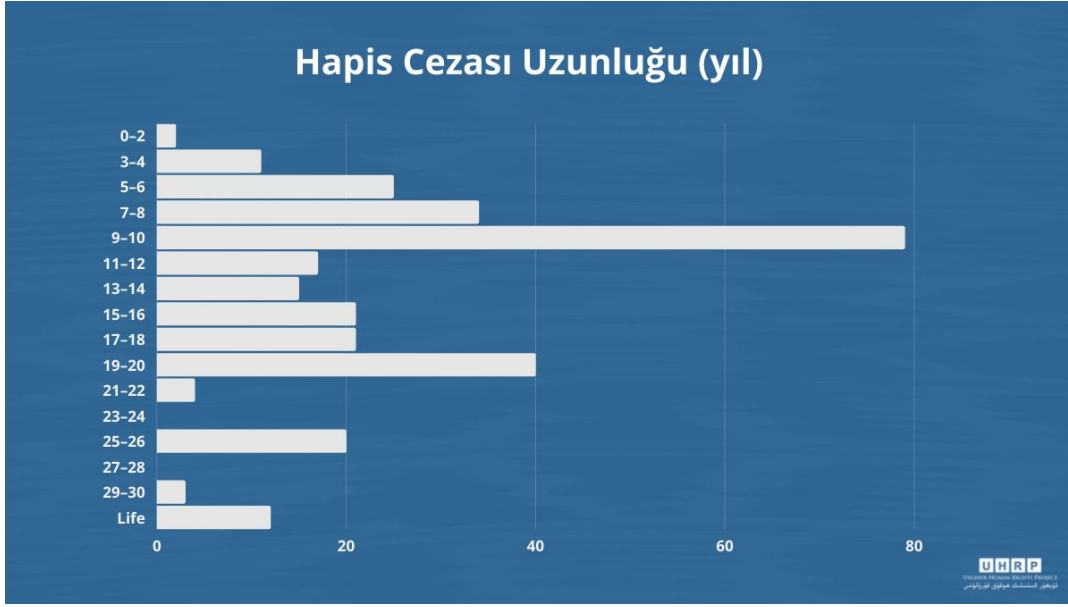
Çin hükümeti, yukarıda değinilen davranışı genellikle “yasadışı” veya “aşırılıkçı” olarak nitelendirse de bu gibi terimlerin tanımları büyük olasılıkla düzenleme gereği belirsizdir.⁴⁴ Verilerden de açıkça anlaşılabileceği gibi, Uygur ve diğer müslüman Türk din adamları herhangi bir yargı alanında “yasadışı” sayılabilecek durumlarla örtüşmeyen davranışları nedeniyle de keyfi olarak hapis cezasına çarptırılmaktadır. Bazı ayrıntılara ailede bir şekilde bakıldığında bile neyin “yasadışı” ve hapis cezasına değer olduğu konusu bir fikir vermektedir:

- “Çin hükümetinin depreme dayanıklı ev inşa projelerini reddetmek” için üç yıl hapis cezası.
- Düşün gibi törenlerde kadın ve erkek ayrımını savunduğu için “Dini aşırılık”tan dört yıl altı ay hapis cezası.
- “Köye orak, balta ve bıçakları zamanında teslim etmemek”ten beş yıl hapis cezası.
- “Sahte evlilik cüzdanına dayalı evlilik yapmak” suçundan beş yıl hapis cezası.

⁴⁴ Bir grup BM Özel Raportörü ve iki Çalışma Grubu, 1 Kasım 2019'da Çin hükümetine bir mektup göndererek, “aşırılık” ve “terörizm” kavramlarının kullanımıyla ilgili endişelerini dile getirerek “[v]açık ve keyfi tanımların endişe uyandırdığını” belirtmiştir. Birçok Uygur'un Uygur kültürünün veya daha genel olarak İslam'ın halka açık sergilenmesiyle ilgili suçlamalarla hapse atıldığını ve mahkûm edildiğini göz önünde bulundurarak dini aşırılık ve terörizmin bir araya getirileceği endişelerini arttırmaktadır.” Bkz. BM Özel Usuller Ortak Diğer Mektubu, OL CHN 18/2019, 1 Kasım 2019

<https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24845>

- “Çocuğunu [din] öğrenimi için Mısır'a göndermek”ten yedi yıl hapis cezası.
- Camide nikah kıymak suçundan “terörizm ve aşırılıkçılık” kapsamında sekiz yıl altı ay hapis cezası.
- "Grup halinde dua etmek ve kutsal kitabı okumak" için on yıl hapis cezası.
- “Kutsal kitapların okunuşunu hafıza kartlarına yüklemek ve bunları dağıtmaktan” on yıl hapis cezası.
- “Aşırılık yanlısı dini içerikli bir disk izlemek”ten on dört yıl hapis cezası.
- “Yasadışı eğitim gören çocuklara ve yurt dışına çıkmak isteyenlere yardım etmek”ten on beş yıl hapis cezası.
- “Başkalarına dua etmeyi öğretmek ve bir hafıza kartında tebliğ [İslam inancının yayılması] dinlemek”ten on yedi yıl hapis cezası.
- “Mısır'da altı ay okumak, çocuklara ders vermek ve vatani bölmeye çalışmak”tan yirmi yıl hapis cezası.
- "Kur'an-ı Kerim'i yakılmak üzere teslim etmemek"ten yirmi yıl hapis cezası.
- “Öğrencilerin camiye girmesini, vaaz vermesini ve kalabalığın artmasını engellemek” gerekçesiyle yirmi beş yıl hapis cezası. Teslim olan kişi, "Sadece Çin hükümetinin izin verdiği kitaplar yardımıyla vaaz verdiğini" ifade etmiştir.
- "İnancı yaymaktan ve insanları örgütlemek”ten müebbet hapis cezası.

Yukarıdaki davalar bağımsız olarak doğrulanamamış olsa da bunların genellikle bölgede yaşanan hapis cezalarındaki artışla, özellikle de beş yıldan fazla olan cezalarla tutarlı olduğu görülmektedir.⁴⁵ Cezaların uzunluğuna ilişkin verileri içeren 304 davanın %96'sı en az beş yıllık hapis cezalarını içermekteydi ve bunların %25'i 20 yıl ve üzeri hapis cezasına çarptırılmıştı.

⁴⁵ Bakınız Chris Buckley, "China's Prisons Swell After Deluge of Arrests Engulfs Muslims." Buckley, "Yalnızca 2017 yılında, Sincan mahkemeleri, önceki yıla göre 10 kat daha fazla olmak üzere yaklaşık 87.000 sanığı beş yıl veya daha uzun hapis cezasına çarptırmıştır." Bölgedeki hapis cezalarına ilişkin daha yakın tarihli bir rapor için ayrıca bkz. Maya Wang, "China: Baseless Imprisonments Surge in Xinjiang," Human Rights Watch, 24 Şubat 2021, <https://www.hrw.org/news/2021/02/24/china-baseless-imprisonments-surge-xinjiang>

Olgu Sunumu 1: Abidin Ayup

Abidin Ayup saygın bir dini lider ve eski bir imamdır. Yaklaşık 30 yıl boyunca Atush'taki Qayraq Camii'nde görev yapmış ve emekli olmadan yaklaşık 20 yıl önce Sincan İslam Enstitüsü'nde profesör olarak çalışmıştır. 90 yaşın üzerindedir.

Eldeki kanıtlar, Ocak 2017 ile Nisan 2017 tarihleri arasındaki bir zaman diliminde muhtemelen bir kampta gözaltında tutulduğunu göstermektedir. Bir mahkeme belgesinde Ayup için "dini aşırılıkçı düşüncenin mirasçısı" ve "eğitim yoluyla reform için kilit bir kişi" olarak bahsetmekte ve dini geçmişi nedeniyle gözaltına alındığını ileri sürmektedir. Mahkeme kararında, Mayıs 2017 itibarı ile sağlık durumunun halihazırda kötü olduğu belirtilmiştir.

Sincan Kurbanları Veritabanındaki ifadeye göre, muhtemelen Kızılsu'da gözaltında tutulmaktadır.

Bir Zamanlar Tercih Edilmişti Şimdi ise Tehdit ediliyor

Veri setindeki imamların çoğu, aynı hükümetin onları taciz etmeye ve gözaltına almaya başlamasından önceki yıllarda resmi din alanlarının bir yerinde çalışmak üzere hükümetten onay aldı. Nitekim bu çalışmada da tanıkların da açıkça belirttiği gibi, bir zamanlar hükümet tarafından resmen onaylanmış 30 din adamı sayılmıştır. Bununla birlikte, bölgesel hükümetin 1990'lı yılların başında tüm imamlar için bir onay sürecini zorunlu kıldığı⁴⁶ göz önüne alınırsa, resmi olarak onaylanmış din adamlarının sayısının çok daha yüksek olması muhtemeldir. Örneğin, içki içmeyi reddettiği için gözaltına alındığı iddia edilen Kızılsu'lu bir imam, 1998'de Sincan İslam Enstitüsü'nden mezun olmuş ve 2014 veya 2015'e kadar devlet onaylı bir imam olarak çalışmıştır. Benzer şekilde, aynı enstitüden 2005 yılında mezun olan ve Bayingolin vilayetinde çalışan başka bir imamın da Korla ve Ürümqi'de "vatanseverlik eğitimi" kurslarına katıldığı ve hatta 2016 yılında Mekke'ye resmi bir Hac gezisinin lideri olarak atandığı, ertesi yıl ise tutuklanarak belirsiz suçlamalarla polis tarafından gözaltına alınan bir iş adamına para aktardığı gerekçesiyle terörün "ekonomik

⁴⁶ Michael Dillon, *Xinjiang—China's Muslim Far Northwest* (London: Routledge, 2004), ss. 73.

destekçisi" olmak suçundan 10 yıl hapis cezasına çarptırıldığı belirtilmiştir.

Bayingolin vilayetindeki yetkililerin tercih ettiği ve devlet onaylı bir imam olan Abduheber Ahmet, oğlunu beş yıl önce hükümet tarafından onaylanmayan bir dini okula gönderdiği için 2017 yılında beş buçuk yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

İli vilayetinde bir imam olan Aqytzhan Batyr da 2018 yılında kampa gönderilmiş ve Mayıs 2019'da da muhtemelen Kazakistan ziyareti nedeniyle 17 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.⁴⁷ Oysa imam, 2016'da Çin medyasına verdiği röportajda şöyle demişti: "Yasadışı dinin tehlikesini gerçekten anladık; yasa dışı dini faaliyetlere kesinlikle karşıyız. Vatansever bir dindar olarak, bunu teşvik edeceğim ve dindar insanların yasadışı dini faaliyetlerin zararlarını anlamalarını ve iyi bir yaşam sürmelerini sağlayacağım."⁴⁸ Özellikle dikkat çeken başka bir davada da Bayingolin vilayetindeki yetkililerin tercih ettiği ve devlet onaylı bir imam olan Abduheber Ahmet, oğlunu beş yıl önce hükümet tarafından onaylanmayan bir dini okula gönderdiği için 2017 yılında beş buçuk yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Yerel ilçenin Parti Sekreteri konuyla ilgili olarak Özgür Asya Radyosuna "Oğlu diğer çocuklarla tanışıp oynasın diye [oğlunu] oraya götürdü" şeklinde açıklama yapmış ve cezasını kabul ettiği için kendisine müsamaha gösterildiğini ifade etmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Radio Free Asia, "新疆塔城一伊斯兰教伊玛目被重囚十七年," *Radio Free Asia*, 25 Eylül 2019, <https://www.rfa.org/mandarin/yataibaodao/shaoshuminzu/ql1-09252019064124.html>

⁴⁸ Du Hong, "我县举办学习贯彻党的十八届五中全会、自治区党委八届十次全委（扩大）会议、地委扩大会议精神专题培训班" [İlçemiz, Partinin On Sekizinci Merkez Komitesi'nin Beşinci Genel Kurul Oturumu, Özerk Bölge Sekizinci Parti Komitesi'nin Onuncu Genel Kurul (Genişletilmiş) Toplantısı ve İl Komitesi Genişletilmiş Toplantısı Ruhu'nun incelenmesi ve uygulanması için özel eğitim kursları düzenlemektedir], Shawan News, 23 Şubat 2016, archive.is/fE0Go adresinden arşivlenmiştir.

⁴⁹ Radio Free Asia, "Xinjiang Authorities Jail Uyghur Imam Who Took Son to Unsanctioned Religious School," *Radio Free Asia*, 10 Mayıs 2018, <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/imam-05102018155405.html>

Olgu Sunumu 2: Ablajan Bekri

Ablajan Bekri, Karakaş Ulu Camii'nde hat'ip (Cuma imamı) olarak görev yapıyordu. Bununla birlikte Karakaş İlçesi Danışma Konferansı başkan yardımcısı, Hotan vilayet İslam Komitesi Başkan Yardımcısı ve Karakaş İlçe İslam Komitesi başkanı da dahil olmak üzere hükümette birden fazla liderlik görevinde bulunmuştu.

2017 yılında tutuklanmış ve "yasayı çiğnemek"ten 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır, ancak hakkındaki spesifik suçlamalar belirsizliğini korumaktadır. Davası, sızdırılan Karakaş Belgesi'nde yer almaktadır ve bu belgede Bekri'den çoğu öğrencisi olan ve kendisiyle ilişkili olmaları nedeniyle tutuklanmış diğer kurbanlarla ilgili olarak 17 kez söz edilmektedir. Sincan Kurbanları Veritabanındaki ifadeye göre, muhtemelen Ürümqi'de alıkonulmaktadır.

Geçmiş Davranışlar ve Eylemler İçin Cezalar

Verilerde Ahmet'in vakasına yansıyan bir diğer rahatsız edici durum hükümetin bireyleri yıllar önce meydana gelen ve daha sonra hükümetin "yasadışı" olarak nitelendirdiği olaylar nedeniyle geriye dönük olarak hapsedme ve cezalandırma eğilimidir. Bu vakalardan bazıları Hac ziyaretlerinin (sadece hacca gitmek, bir kişiyi gözaltı için yüksek riskli bir kategoriye sokabilir) yanısıra geçmişteki yurtdışı seyahatlerini de içermektedir.⁵⁰ Bazı "hassas ülkeler"e seyahat etmek de kamplarda gözaltı nedeni olarak gösterilmiştir,⁵¹ ancak hükümetin bir kişinin geçmişinde gözaltı için ne kadar gerekçe arayabileceği belirsizliğini korumaktadır.

⁵⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü, "China: Big Data Program Targets Xinjiang's Muslims," 9 Aralık 2020. <https://www.hrw.org/news/2020/12/09/china-big-data-program-targets-xinjiangs-muslims>

⁵¹ Ülkeler Afganistan, Cezayir, Azerbaycan, Mısır, Endonezya, İran, Irak, Kazakistan, Kenya, Kırgızistan, Libya, Tayland, Malezya, Nijerya, Pakistan, Rusya, Suudi Arabistan, Somali, Güney Sudan, Suriye, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Özbekistan ve Yemen'dir. Bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, "İdeolojik Virüslerin Kökünü Kazımak", Eylül 2018. https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/china0918_web.pdf

Veri kümesindeki bazı bireysel durumlar, aşağıdakileri de kapsayacak şekilde dikkat çekmektedir:

- 10 yıl önce mezarlıkta vaaz verdiği için cezaevine gönderilen imam,
- 2010 yılında bir düğünde vaaz verdiği için 2014 yılında gözaltına alınan bir imam (şimdi vefat etmiştir),
- 2009 yılında grup namazından 20 yıl hapis cezasına çarptırıldığı söylenen İli vilayetinden bir imam.

Geçmişte bir noktada imamlık yapmış olmanın sadece tutuklama veya hüküm giyme gerekçesi olabileceği göz önüne alındığında, "İmam olmak" suçundan verilen cezalar da geçmişteki eylem veya davranışlarla ilgili suçlamalar kategorisine girmektedir.

Yardım ve Yataklık Suçu

Sızdırılan Karakaş Belgesi'nde bireylerin tehdit olarak görüldüğü ailesel "çevreler"e benzer şekilde, veri setindeki vakalar da birçok kişinin sadece dini liderler gibi "şüpheli" kişilerle ilişki kurmak için gözaltına alındığını göstermektedir.⁵² İmamların gözaltına alınması ve cezalandırılmasında yardım ve yataklık etme suçunun rolü, bir röportajda "Benimle bağlantısı olan herkes gözaltına alındı" diyen Abduqeyyum tarafından bir kez daha doğrulanmıştır. Veri kümemizdeki altı vakadan bir kişi babası nikah memuru olduğu için, yine bir kişi erkek kardeşi imam olduğu ve yurtdışına seyahat ettiği için ve daha büyük bir "dini ailenin" parçası olarak göz altına alınan diğer iki kişi de kamplarda veya hapisanede gözaltı gerekçesi olarak aile veya diğer ilişkilerden bahsetmişlerdir.

Yardım ve yataklık suçu ve toplu cezalandırma, yurtdışında yaşayan Uygurlar için bile yeni bir fenomen değildir. Araştırmacılar, Çin hükümetinin diasporadaki Uygur topluluğunun aile üyelerine karşı -ya aktivizmleri için ya da sadece

Araştırmacılar, Çin hükümetinin diasporadaki Uygur topluluğunun aile üyelerine karşı -ya aktivizmleri için ya da sadece yurtdışında ikamet ettikleri için- kindar, hatta intikamcı bir tavır sergilediğini göstermektedir.

⁵² Karakaş Belgesi, Hotan vilayetine bağlı Karakaş ilçesindeki sekiz mahalleden tutukluların aile ve sosyal çevreleri hakkında derinlemesine bilgi içeren Haziran 2019 tarihinde sızdırılmış bir belgedir. Bkz. Uygur İnsan Hakları Projesi, "İdeolojik Dönüşüm": Karakaş, Hotan'dan toplu gözaltı kayıtları," Şubat 2020. https://docs.uhrp.org/pdf/UHRP_OaraqashDocument.pdf

yurtdışında ikamet ettikleri için- kindar, hatta intikamcı bir tavır sergilediğini göstermektedir.⁵³ Görüştüğümüz imamların birçoğu hükümetin ailelerini ve hatta pek samimi olmadıkları arkadaşlarını hedef alma şeklini belirli terimlerle anlatmıştır. Birçok Uygur dini liderin karşı karşıya olduğu "suçlamaların" ya temelsiz ya da tamamen orantısız olduğu göz önüne alındığında, eğilimin daha da korkunç bir boyutta olduğu görülecektir.

Olgu Sunumu 3: Ahmet Metniyaz

Ahmet Metniyaz, Aksu şehrinin Langer Camii imamı olarak görev yapmıştır, bununla birlikte bir zamanlar Aksu İslam Din Derneği'nin genel sekreterliğini yapan tanınmış bir Uygur din âlimiydi.

2015 yılında bölgesel hükümet, Metniyaz'a bir "etnik birlik ve ilerleme modeli" ödülü vermiş ve Çin basınında hükümetin dinle ilgili politikalarını desteklediğini düzenli olarak tekrarlamıştır. Ayrıca, 30 Kasım 2016'da bölgesel Parti Sekreteri Chen Guanguo tarafından kabul edilen 90 din âliminden biri olan Metniyaz, burada sekiz bilim insanı ve imamla bir konuşma yapmıştır. Tanık ifadesine göre, 2017'nin başında bir kampa gönderilmiş ve 2017'nin sonunda da nedeni tam olarak bilinmeyen suçlamalar dolayısıyla 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

⁵³ Uluslararası Af Örgütü (21 Şubat 2020). "Çin: Yurtdışında yaşayan Uygurlar yıldırma kampanyasını anlatıyor" <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/02/china-uyghurs-living-abroad-tell-of-campaign-of-intimidation/> Daha önceki taciz ve yıldırma hesapları için ayrıca bkz. Paul Mooney ve David Lague "Ailelerin kaderini elinde tutan Çin, yurtdışındaki mültecileri kontrol ediyor" 30 Aralık 2015, Reuters. <https://www.reuters.com/investigates/special-report/china-uyghur/>

Ahmet Metniyaz (solda) bölgesel Parti Sekreteri Chen Guanguo (sağda) ile 20 Kasım 2016'da düzenlenen "Müslüman vatanseverler ve din adamları" sempozyumu sırasında fotoğraf için poz vermiştir. Ekran Görüntüsü: XJTV.

Verilerin Derlenmesine İlişkin Notlar

Bölüm II'de (ss. 8–11) özetlenen bazı araştırma sınırlamalarının bir ürünü olarak sunulan veri seti, bölgesel yönetim tarafından uygulanan politikalardan veri setimizde kayıtlı olan bireyler üzerindeki etkisine kadar, bugün Doğu Türkistan'daki durumla ilgili birçok bilinmeyen bağlamında anlaşılmalıdır.

Veri setimizin oluşmasında (1) Uygur Geçiş Dönemi Adaleti Veritabanı (UTJD),⁵⁴ (2) Sincan Kurbanları Veritabanı (Shahit.biz)⁵⁵, (3) Uygur bilgin ve araştırmacı Abduweli Ayup tarafından diasporada derlenen veriler⁵⁶ ve (4) çevrimiçi açık erişimli ek

⁵⁴ Uygur Geçiş Dönemi Adaleti Veritabanı <http://www.utjd.org/>

⁵⁵ Sincan Kurbanları Veritabanı <https://www.shahit.biz/eng/>

⁵⁶ Uygurlu âlim ve araştırmacı Abduweli Ayup, 2018'den itibaren çeşitli kamu ve özel kaynaklar aracılığıyla gözüaltına alınan imamların geniş bir listesinin izini sürmeyi başarmıştır. Bu kaynaklar

materyallerden toplanan bilgiler⁵⁷ olmak üzere öncelikle dört kaynaktan yararlanılmıştır.

Çeşitli kamu ve özel veri tabanlarından elde edilen kanıtlar birçok Uygur'un kamplarda gözaltında tutulduğunu veya "çocuklara İslam'ı öğretmek" suçundan dolayı hapis cezasına çarptırıldığını gösterse de bu davalar hem resmi hem de gayri resmi sıfatlarla dini lider olarak görev yapan kişilere odaklanan bu raporun kapsamı dışında kalmaktadır. Bununla birlikte "Çocuklara İslam dinini öğretmek" suçlaması ile ilgili davalar, ancak tanık ifadeleri ile açıkça dini figürler olarak tanımlanması durumunda mevcut veri setinde kalmaya devam etmiştir.

Gözaltına alınanlar, kaybedilenler veya hüküm giyenler için derlediğimiz liste hiçbir şekilde ayrıntı içermemektedir. Elde ettiğimiz sonuçlar mümkün olduğunca kapsamlı şekilde derlenmiş bir verisetine dayansa da özellikle Uygur diasporasının üyeleri tarafından gönderilen dolaylı yollardan elde edilmiş bilgileri içeren veri kaynağının gizli tuzaklarını kabul etmekteyiz. Uygur diasporası gözaltına alınan, kaybedilen veya hüküm giyen kimselerin Doğu Türkistan'daki aileleri ve arkadaşları hakkında sınırlı da olsa bilgi toplayabilen tek kaynaktır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanan bu bilgileri doğrulamak için birtakım adımlar atılmıştır.

Sahadaki durumun istikrarsızlığı kaynak verilerin özgünlüğünü daha fazla etkileyebilmektedir. Vakaların çoğu 2017'den beri rapor edilmiştir, bunun yanı sıra Doğu Türkistan'ın içinde ve dışında iletişimin çok zor olduğu göz önüne alındığında, bazılarının ilk gözaltından bu yana kamplardan serbest bırakılıp bırakılmadığını tespit etmek genellikle zor olmaktadır. Gözaltına alınan nüfusun küçük bir bölümünün salıverildiğine dair bazı kanıtlar olsa da salıvermeler muhtemelen yaygın değildir. Bir veritabanı kaynağına göre "Bölgesel yetkililerin tutukluların serbest

arasında doğrudan temaslar, "Karakas Listesi" ve "Aksu Listesi" gibi sızdırılmış belgeler ile Çin hükümetinin web sitelerinde taranan bilgiler de yer almaktadır. Norveç merkezli Uygur Yardem adlı örgütü, Aralık 2019 ile Mayıs 2020 tarihleri arasında İstanbul'da Uygurlarla görüşmeler yapmış ve hapishane veya kamplarda tutulan 4577 vakanın bir listesini hazırlamıştır.

⁵⁷ Bu kaynaklar arasında Çin'in siyasi mahkûm veri tabanına ilişkin Kongre Yürütme Komisyonu, gazetecilerden gelen raporlar ve diğer kaynaklar yer alıyor.

Bu sınırlamalara rağmen, başka hiçbir çalışmanın bu gözaltı biçimini değerlendirmeye teşebbüs etmediğini göz önünde bulundurarak, derlenen verileri 2015'ten bu yana gözaltına alınan Uygur din adamlarının en güvenilir açıklaması olarak görüyoruz.

birakıldıklarına dair iddialarının aksine yalnızca çok az sayıda onaylanmış serbest bırakılma vakası gözlemlenmiştir.”⁵⁸ Serbest bırakılıp ardından yeniden tutuklanan kişilerin birçoğu, yetkililerin bu kişileri gözaltına almak için sundukları gerekçelere ilişkin ipuçları vermesi nedeniyle 10 “serbest bırakılma vakası”nın veri setimizde yer alması uygun görülmüştür.

Üçüncü bir engel, gönderilerde veya verilerin kendisinin derlenmesinde yer alan bilgilerin azlığıdır. Vakalar çeşitli eğilimlerin makul bir değerlendirmesini yapmak için yeterli bilgi içerse de birçok vaka ayrıntısı ya eksik ya da belirsizdir. Bununla birlikte, 1046 vakanın tamamı bir isim, meslek ve cinsiyet (%100); 925'i (%88) vilayet, 668'i (%64) raporlama sırasındaki durum hakkında bilgi (hapishane, kamp, serbest bırakılma, ev hapsi, vefat), 601'i (%57) gözaltı veya ortadan kaybolma ayı veya yılı hakkında bilgi, 595'i (%57) doğum yılı, 313'ü (%30) tutuklama veya hüküm giyme sebebi, 247'si (%24) gözaltı veya hüküm verilen yer, 186'sı (%18) da din adamlarının bir zamanlar görev yaptıkları cami hakkında bilgi vermektedir.

Bu bilinmeyenlerin bir sonucu olarak, çoklu tanıklıkla çapraz referans girişleri, araştırmacı gazeteciler ve araştırmacılar tarafından hazırlanan raporlar ile mümkün olan yerlerde verileri doğrulamak için adımlar attık. Veri setindeki tüm vakalardan 105'i en az iki kaynağın şahitliği ile doğrulanmış, geri kalanı ise sadece bir kaynak tarafından gönderilmiştir. Farklı veritabanlarından ve diğer kaynaklardan aynı kişi hakkında birden fazla ifadenin bulunduğu durumlarda bunun tek bir kaynak tarafından gönderilmiş olabileceğini kabul ediyoruz.

Bazı durumlarda doğrudan doğrulama eksikliğini gidermek için, setimizdeki valilik gözaltı oranlarını, bölgedeki her bir ilde yaşayan tüm Türk halklarının (Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar) yüzdesi ile karşılaştırdık.⁵⁹ Veri setimizdeki hemen hemen her ilden gözaltına alınanların yüzdeleri ile toplam bölgesel Türk nüfusunun yüzdesi olarak her bir ilde yaşayan Türk halkları nispeten yakından uyumlu bulunmuştur. Nitekim bu veriler bize derlenen vakaların

⁵⁸ Uygur Geçiş Dönemi Adaleti Veritabanı: <http://www.utjd.org/>

⁵⁹ Bu rakamlar 2018 Sincan İstatistik Yıllığı'na dayanmaktadır.

en azından tüm bölgede Türk halklarının benzer oranlarda gözüaltına alınması halinde nelerin beklenebilir olduğu konusunda karşılaştırma yapmaya olanak sunmaktadır. Örneğin, veri setimizde yer alan bireylerin (ikamet verilerini içeren vakaların) %14,7'si İli'de ikamet ederken, Türk nüfusu toplam bölgesel Türk nüfusunun %15,6'sını oluşturmaktadır. Benzer şekilde, veri kümemizin %4,4'ünü Kızılsu sakinleri oluştururken, bu il tüm Türk halklarının bölgesel toplamının %4,3'üne denk gelmektedir. Göze çarpan bir aykırı değer ise bölge genelindeki toplam nüfusun %32'sini oluşturan Türklerin aksine, verilerimizin %16,9'unu oluşturan Kaşgar ilidir. Bu düşük istatistikler, Kaşgar'daki daha ağır güvenlik önlemlerinin ve Uygur nüfusunun il ve bölge dışında iletişim kurma yeteneğinin azalmasının bir sonucu olabilir.

Bu sınırlamalara rağmen, başka hiçbir çalışmanın bu gözüaltı biçimini değerlendirmeye teşebbüs etmemesi dikkate alındığında, derlediğimiz bu verilerin 2014'ten bu yana gözüaltına alınan Uygur din adamları hakkında bilgi veren en güvenilir kaynak olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu düşünceden yola çıkarak Doğu Türkistan'daki ve yurtdışındaki Uygurların misillemeden korunmasını sağlamak amacıyla bu bilgiyi mümkün olduğunca şeffaf bir şekilde aktarabilmek adına elimizden gelenin en iyisini yaptık. Bu nedenle biz burada veri setini halka açıklamamayı tercih ettik. Din adamlarının hükümet tarafından 2015'ten önce bile daha agresif bir şekilde hedef alındığı göz önüne alındığında, bu gözüaltı oranları bölgedeki tüm Türk halkları için daha geniş eğilimlerin bir temsili olarak yorumlanmamalıdır. Uygur din adamları arasındaki gözüaltı oranları, toplumdaki etkileri nedeniyle hedef alınan entelektüel sınıfın tutuklanmasıyla karşılaştırılabilir.⁶⁰

⁶⁰ Uygur İnsan Hakları Projesi, 'GÜNCELLEME- Alınan ve Kaybolan: Uygur Anavatanında Saldırı Altındaki Aydınlar,' 21 Mayıs 2019, <https://uhrp.org/report/update-detained-and-disappeared-intellectuals-under-assault-in-the-uyghur-homeland/>

IV. Günümüz Dini Uygulamaları

Uygur İslami uygulamaları zaman içinde önemli ölçüde değişmiş olsa da 1990'lardan bu yana Çin Komünist Partisi politikaları, kabul edilebilir (ve "yasal") dini uygulama ve ifade yelpazesini belirgin bir şekilde değiştirmiştir.

Son yıllarda ve birçok kısıtlamaya rağmen, Uygurlar tipik olarak bir tür Sünni İslam dinini uygulamaktadır. Uygurların büyük bir çoğunluğu İslam'ı kültürel kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak görürken bazıları daha dini, bazıları ise daha laik hayatlar sürdürmektedir.

Uygur mahalleleri ve köylerinde geleneksel olarak, imamların beş vakit namaz kıldırıldığı ve vaaz verdiği yerel bir cami bulunmaktadır, ancak bu yapıların yıkılması veya önemli ölçüde değiştirilmesi için 2016'dan beri bir kampanya yürütülmektedir.⁶¹ Yaşlı erkekler duaya sürekli şekilde katılırdı, yine şehir merkezlerinin dışında da genç erkeklerin uygun zamanlarda tek başlarına veya küçük gruplar halinde dua etmek için işlerine mola verdiklerini görmek yaygındı. Kadınlar ise genellikle özel dualara katılmaktadır, bununla birlikte 1990'lardan bu yana hükümetin kısıtlamaları nedeniyle 18 yaşından küçük çocukların camilere girmesine veya dini etkinliklere katılmasına izin verilmemektedir.⁶²

İmamlar bir zamanlar kendi yerel toplulukları ve cemaatleri tarafından seçilmiş olsalar da Doğu Türkistan'daki imamların eğitimine ilişkin gözetim, artık devlet tarafından yönetilen Çin İslam Birliği'nin özel sorumluluğundadır, şimdi ise Birleşik Cephe Çalışma Departmanı tarafından denetlenen organ İslam ile ilgili Çin Komünist Partisi'nin politikasını yönetmekten sorumludur. Çin İslam Birliği kapsamlı bir dini eğitim sağlamak yerine, Çin Komünist Partisi'ne sadakati sağlamayı ve din adamları ile ibadet edenler arasındaki ilişkiyi yönetmeyi amaçlamaktadır. Şu anda feshedilmiş

⁶¹ Uygur İnsan Hakları Projesi, "İnancı Yıkma"; Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü, "Kültürel silme."

⁶² Dini baskının tarihi Bölüm V'te ayrıntılı olarak incelenmiştir.

durumdaki Devlet Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre, devlet onayı için birincil nitelik, imamların “anavatanı sevmeleri, sosyalist sistemi ve Çin Komünist Partisi liderliğini desteklemeleri, ulusal yasalara uymaları [ve] ulusal birliği, etnik birliği ve sosyal istikrarı korumalarıydı.⁶³”

2017 yılına kadar, tüm bölgede dini uzmanları eğitmek için resmi olarak onaylanmış tek bir medrese vardı: Sincan İslami Kutsal Kitap Okulu'nu içeren Ürümchi merkezli Sincan İslam Enstitüsü. Fakültede görev yapanlar devlet çalışanlarıdır ve enstitünün müfredatı Çin Komünist Partisi tarafından Birleşik Ön Çalışma Departmanı aracılığıyla denetlenmektedir. 2017'den bu yana, bölgesel hükümetin, büyük olasılıkla Uygur dini liderlerinin ve öğrencilerinin faaliyetlerini daha yakından izlemenin bir aracı olarak din adamlarını eğitmek için Doğu Türkistan genelinde enstitünün sekiz şubesini kurduğu belirtilmektedir. Resmi imam olarak nitelendirilmek ve ilgili görevleri yerine getirebilmek için tüm adayların Çin Komünist Partisi onaylı bu enstitülerin birinden mezun olması gerekmektedir.⁶⁴

Devlet tarafından atanan imamlarca yönetilen camilerde dini faaliyetler sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir, bunun yanı sıra bazı Uygurlar da mezarlarda, hacılar için bir varış noktası olarak hizmet veren, genellikle bir lahitten oluşan ve tarihi Uygur figürlerini içeren Sufi türbelerde Müslüman evliyalar için dua etmektedir. Aralık 2017'de ortadan kaybolana kadar Uygur dini kültürü ve folkloru üzerine kapsamlı araştırmalar yapan Uygur folklorist Rahile Dawut,⁶⁵ “[m]azar’ın, -ideolojik olarak Müslüman evliyalara tapınmaya dayalı- İslam’ın dini unsurlarını ve “bu dünyanın yararlarının” peşinde koşma yönelimlerini içeren yerleşmiş popüler

⁶³ Çin Kongre-İcra Komisyonu, Ekim 2012 <https://www.cecc.gov/publications/annual-reports/2012-annual-report>

⁶⁴ Liu Xin, “Islamic school in Xinjiang offers anti-extremism courses to imams,” *Global Times*, 25 Temmuz 2018, <https://web.archive.org/web/20210409211226/https://www.globaltimes.cn/content/1112288.shtml> adresinde arşivlenmiştir

⁶⁵ Chris Buckley and Austin Ramzy, “Star Scholar Disappears as Crackdown Engulfs Western China,” *New York Times*, 10 Ağustos 2018, <https://www.nytimes.com/2018/08/10/world/asia/china-xinjiang-rahile-dawut.html>

inançlara dayanan unsurları birleştirdiğini ifade etmektedir. Bilim insanı Rian Thum, *mezar*'ı "özel gizemli bir gerçekliği tutan manzara üzerinde bir nokta, fiziksel bir yapı olarak caminin kutsallığını bile aşan ilahi varlıkla olan bir bağlantı" şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁶ 2017'den bu yana, birçoğu son otuz yılda kademeli olarak hacılara tamamen kapatılan tapınaklar sistematik olarak Çinli yetkililer tarafından tahrip edilmiş ve kutsallıklarına zarar verilmiştir.⁶⁷ Diğer birçok Uygur dini uygulaması gibi, türbe ziyareti de "yasadışı dini faaliyet" olarak kabul edilmiş ve yasaklanmıştır.⁶⁸

Uygurlar arasında en yaygın dini gelenek, domuz eti gibi helal olmayan (İslam'da yasak olan) yiyecekleri yemeyi reddetmektir. Doğu Türkistan'daki Uygur restoranları helal yemek sunmaktadır ve Uygur halkı da genellikle sadece bu tür yiyecekler sunan restoranlarda yemek yemektedir. Bununla birlikte, 2018 yılında Ürümqi'deki yetkililerin yerel yetkililere bölgedeki "ideolojik mücadeleyi" güçlendirmeleri ve "helalizasyon"la mücadele etmeleri için çağrıda bulunmaları üzerine resmi bir "helal karşıtı" kampanya başlatılmıştır.⁶⁹

Uygurlar ayrıca Roza Héyt (Ramazan Bayramı), Qurban Héyt (Kurban Bayramı), Nevruz (Fars Yeni Yılı) ve ramazandan önceki ayda bir dua gecesini içeren Barat (Berat Kandili) da dahil olmak üzere İslami, Türki ve Fars etkilerini yansıtan bayramları kutlamaktadır. Diğer Uygur dini kutlamaları, düğünlere, sünnet törenlerine ve cenaze yemeklerine başkanlık eden imamlar tarafından yönetilen uygulamalara sahiptir. Kutlamalar çeşitli şekillerde dua etmeyi, yağ tilaveti, hayvanların kurban edilmesi ve/veya toplu yemekleri gerektirir ve birçok kişinin katıldığı büyük

⁶⁶ Rian Thum, "The Spatial Cleansing of Xinjiang: Mazar Desecration in Context," *Made in China Journal*, 24 Ağustos 2020, <https://madeinchinajournal.com/2020/08/24/the-spatial-cleansing-of-xinjiang-mazar-desecration-in-context/>

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Rachel Harris, "Uyghur Heritage and the Charge of Cultural Genocide in Xinjiang," Newlines Enstitüsü, 24 Eylül 2020, <https://newlinesinstitute.org/uyghurs/uyghur-heritage-and-the-charge-of-cultural-genocide-in-xinjiang/>

⁶⁹ Lily Kuo, "Chinese authorities launch 'anti-halal' crackdown in Xinjiang"

ölçekli etkinlikler şeklinde yapılabilir. Bu kutlamalara ve yaşam döngüsü etkinliklerine yönelik artan kısıtlamalar belgelenmiştir.⁷⁰

Bu uygulamaların, ritüellerin ve kutlamaların çoğu, İslam'ın özellikle son birkaç on yılda Uygur yaşamını nasıl etkilediği ve şekillendirdiği hakkında fikir vermektedir. Bununla birlikte, aynı dönemde bölge yetkililerinin onları ne kadar çabuk baskıladığını anlamak zordur. Uygur din adamları, totaliter olmasa da günümüzde son derece kısıtlayıcı bir çevreyle karşı karşıya kalmışlardır, bölgenin tarihi boyunca döngüsel bir konaklama ve baskı düzeni ortaya çıkmıştır nitekim bu da durumun bugün olduğu yere nasıl geldiğini anlama konusunda yardımcı olmaktadır.

V. Uygur Dini Tarihi

Bugün, Uygurların büyük çoğunluğu İslam'ı kimliklerinin merkezi yönü olarak görmektedir, ancak İslam'ı benimseyen Uygur kimlikleri (diğer tüm kimlikler gibi) oldukça karmaşıktır, paylaşılan tarihler, zaman içinde iç ve dış faktörlerden etkilenen etnik ve kültürel kimliklerle derinden bağlantılıdır. Bilim insanlarına göre, bugün Uygurlar etnik kökenlerini “belirli koşullarda belirli bireyler için çeşitli derecelerde belirginlik ile” en az beş ayrı bileşen açısından tanımlayabilmektedir.⁷¹

Bilim insanları, 18. yüzyılda bölgeye Qing birliklerinin gelişinden önce, Uygurların “ortak kültürel varsayımlara, sosyal etkileşim kalıplarına, dini uygulamalara ve ahlaki değerlere, ortak bir tarihe ve toprağa bağlılığa” sahip olduklarını iddia etmektedir.⁷² Her halükârda, Uygurlar arasında paylaşılan dini inançlar, bugün

⁷⁰ Timothy Grose, “How the CCP Took over the Most Sacred of Uighur Rituals,” *ChinaFile*, 9 Aralık 2020, <https://www.chinafile.com/reporting-opinion/viewpoint/how-ccp-took-over-most-sacred-of-uighur-rituals>

⁷¹ Graham Fuller ve Jonathon Lipman, “Islam in Xinjiang,” ss. 338. Ayrıca bkz. Dru Gladney, “Relational alterity: Constructing Dungan (hui), Uygur, and Kazakh identities across China, Central Asia, and Turkey,” *History and Anthropology*, 9 (4), 445–77.

⁷² Joanne Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance: Uyghur Identities and Uyghur-Han Relations in Contemporary Xinjiang* (Leiden: Brill, 2013), ss. 4–5.

kolayca yerinden edilmeyen öncül tanımlayıcı bir özelliği temsil etmektedir.

Doğu Türkistan'ın zaman içindeki göreceli coğrafi izolasyonu, bölgenin benzersiz yerel İslami ve halk dini uygulamalarının gelişmesinde de rol oynamıştır,⁷³ ancak bölge içindeki çeşitlilik de uzun süredir varlığını sürdürmektedir. Justin Rudelson'ın belirttiği gibi, "Sincan'daki bu çeşitlilik, vahaları birbirinden ayıran büyük mesafeler tarafından tarih boyunca beslenmiştir."⁷⁴ Bugün de böyle bir dini çeşitlilik hala vardır. Bu nedenle, Doğu Türkistan'da yaşayan insanlar, 10. ve 15. yüzyıllar arasında İslam'a geçmeden önce Budizm, Şamanizm, Maniheizm ve Nasturi Hristiyanlığı uygulamalarının damgasını vurduğu çeşitli bir dini geçmişe sahiptir.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları, Doğu Türkistan'da din için dinamik bir dönemdi, çünkü Uygurlar ve yerel Müslüman nüfustaki diğerleri dini çoğunlukla serbest bir şekilde uygulamışlardır ve ilave din eğitimi için Orta Asya'nın diğer bölgelerine ve ötesine seyahat edebilmişlerdir. Uygurlar, özellikle 19. yüzyılın sonlarında Orta Asya'ya yayılan ve Müslüman reformist bir hareket olan Cedidist (*yeni yöntem eğitimi*) hareketinden etkilenen farklı eğitim sistemleri geliştirmeye ve kullanmaya devam etmişlerdir. Cedidist hareketin bölgedeki etkisi "modern eğitim yoluyla kişisel ve ulusal güçlendirme lehine geleneksel kanonik öğrenmeyi reddetmiştir",⁷⁵ çünkü uyguladığı yöntemler, din eğitimi modern edebiyat, tarih, matematik ve bilim çalışmaları ile birleştirmiştir.⁷⁶ 1920'lerde Ceditçi düşünciyi

⁷³ Uygurların tarihsel dini uygulamalarına ve zaman içindeki kimlik oluşumuna genel bir bakış için bkz. Rian Thum, *The Sacred Routes of Uyghur History* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2014).

⁷⁴ Justin Rudelson, *Oasis Identities: Uyghur Nationalism Along China's Silk Road* (New York: Columbia University Press, 1997), ss. 24.

⁷⁵ Nabijan Tursun ve James Millward, "Political History and Strategies of Control, 1884-1978," in *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, ed. Frederick Starr (New York and London: M.E. Sharpe, 2004), ss. 73.

⁷⁶ Sean Roberts, *The War on the Uyghurs: China's internal campaign against a Muslim minority* (Princeton: Princeton University Press, 2020), ss. 31.

özümseyen Uygurların çoğu, daha sonra 1930'larda bağımsızlık hareketlerine dahil olmuştur.⁷⁷

Cedidciler tarafından kurulan okulların yanı sıra, geleneksel *mektep* kurumu, camideki gayri resmi okullar, öğretmen evleri veya zengin cemaat üyelerinin evleri aracılığıyla 6 ile 16 yaş arasındaki erkeklere (ve bazı yerlerde 12 yaşın altındaki kızlara) İslami eğitim verilmiştir.⁷⁸ Linda Benson'ın o dönemki eğitim olanakları hakkında yazdığı gibi, "Sadece dini eğitim veren yerel okullara Uygurca '*kona mektep*', kısmen laik bir eğitim veren okullara ise '*yengi mektep*' adı verilirdi."⁷⁹ Bir imam tarafından öğretilen müfredat öncelikle dini içerikliydi ve dini bayramlar, Kur'an ayetleri ve bazı şiirlerin öğretimini kapsamaktaydı. Güney Doğu Türkistan'ın daha büyük vahaları ayrıca medreseleri, türbelere bağlı kolejleri ve 20. yüzyılın başlarında düzinelercesi bulunan hayır kurumları olarak işletilen kolejleri de desteklemiştir.⁸⁰

1912'de Qing hanedanının düşüşünü takip eden erken Cumhuriyet dönemi, bazı İslami uygulamalar ve yerel gelenekler için boş bir alan oluşturmuş bu da pratik anlamda Uygurların yaşamlarında çok az fark yaratmıştır. Ancak bu boş alan 1920'lerin sonlarında yerel şikayetlere daha az maruz kalan liderlerin atanmasıyla kapanmaya başlamıştır. Yerli halk için hac yasağı da dahil olmak üzere bazı İslami uygulamalar kısıtlanmış, Qumul ve Hotan'da direniş ortaya çıkmış ve bu durum da kısa ömürlü olan Birinci Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açmıştır (1933-34). Sonrasında, bölgedeki yeni lider olan savaş beyi Sheng Shicai, yerli nüfusu yatıştırmak için bazı adımlar atarak binlerce orta ve düşük rütbeli İslam din adamına tahlil ve para yardımı sağlamış dahası İslami mahkeme sisteminin sivil ve küçük

⁷⁷ Joanne Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance*, ss. 16–17.

⁷⁸ James Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, (New York: Columbia University Press, 2007), ss. 146.

⁷⁹ Linda Benson, "Education and Social Mobility among Minority Populations," in *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, ed. Frederick Starr (New York and London: M.E. Sharpe, 2004), ss. 192.

⁸⁰ Millward, *Eurasian Crossroads*, ss. 146–48.

ceza davalarında Çin sistemine paralel olarak çalışmasına izin vermiştir.⁸¹

İlımlı uzlaşmacı politikalara rağmen bazı dini uygulamalar, insanların dini yaşamlarına izin verilmesinin isyana yol açabileceği korkusu ile hala kısıtlydı, ancak yine de Gulja bölgesinde başlayan ve Sovyetler tarafından desteklenen bir isyanla, Çin yönetimine karşı devam eden hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak İkinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır. İkinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nde (1945-49), Uygur ve Kazak liderler Ghulja üzerinde fiili kontrol uygulamışlar ve Ürümqi'deki Guomintang ile koalisyon hükümetine dahil edilmişlerdir. Sean Roberts'ın dikkat çektiği gibi, "Sincan koalisyon hükümeti birçok açıdan . . . günümüz de dahil olmak üzere modern tarihte bölgenin yerel Müslüman nüfusu için en uzlaşmacı yönetimi temsil etmiştir."⁸²

Uygurlar ve yerli halk, Çin Kominist Partisi'nin 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal etmesinin ardından bir kez daha İslami uygulamaların daha fazla baskı altına alınmasını deneyimlemiştir. Kısıtlayıcı politikalar büyük ölçüde dini hoş karşılamayan, "potansiyel bir siyasi muhalefet kaynağı ve sosyalist devlet üzerindeki zayıflatıcı etki" olarak gören Çin Kominist Partisi'nin Marksist-Leninist yaklaşımından türetilmiştir.⁸³ Zaman içinde yöneticiler arasında ortaya çıkan tarihsel kaygılara benzer şekilde, Çin Kominist Partisi de dinin ve dini liderlerin rolünü, nüfusun geniş kesimlerini birleştirme ve harekete geçirme yeteneklerinden dolayı parti yönetimine karşı olası tehditler şeklinde algılamıştır.⁸⁴ Bilim insanları, İslam'ın ve buna bağlı olarak da İslami öğretinin, "gerici bir ideoloji ve feodal gerileme, en iyi ihtimalle insan toplumunun ilerleme ve bilimin ilerlemesiyle yok olmaya mahkûm

⁸¹ Millward, *Eurasian Crossroads*, ss. 247.

⁸² Roberts, *The War on the Uyghurs*, ss. 41.

⁸³ Stephen E. Hess, "Islam, Local Elites, and China's Missteps in Integrating the Uyghur Nation," *USAK Yearbook of International Politics and Law*, 3 (2010): ss. 407-30.

⁸⁴ Ibid., ss. 411.

geri bir yönü" olarak damgalandığını (ve öyle kalmaya devam ettiğini) iddia etmektedir.⁸⁵

H.H. Lai, bu dönemden başlayarak Çin'de dine yönelik politika değişikliklerini anlamak için yararlı bir çerçeve sunmaktadır: "kendi saflarında tutma" (1949–57), "tereddüt" (1958–65), "yasaklama" (1966–79) ve "mutlak tekel" (1979 sonrası). 1950'lerin başlarından ortalarına kadar Parti devleti, imamların pozisyonlarını (sıkı kontrol altında da olsa) korumalarına ve Uygurların Han Çinlileriyle sınırlı olan pozisyonları işgal etmesine izin vererek İslami uygulama için bir miktar alan sağlamıştır.⁸⁶ Ancak bu süre zarfında Parti-devleti, İslam'ın hangi unsurlarının yasal ve meşru kabul edileceğini kodlamada erken bir rol oynamaya başlamıştır. Rian Thum'un da belirttiği gibi, önceki dönemlerin aksine, "Komünistler [İslami mahkeme] sistemini toptan devlet kurumlarıyla değiştirmeyi amaçlamış" ve "dini kurumları devlet tarafından yönetilen bir sisteme entegre ederek devlet kasasından çok daha düşük oranlarda da olsa finansman sağlamışlardır."⁸⁷

1956'da Yüz Çiçek Hareketi, Parti'ye yönelik eleştirilere davetiye çıkarmış ve birçok Uygur da haksız muameleye karşı çıkmıştır. 1957'de doğrudan takip edilen Sağ karşıtı kampanyada, şikayetlerini dile getirenler, özellikle de Müslüman liderler tutuklanarak hedef alınmıştır.⁸⁸ Çin Komünist Partisi'nin resmi Din Reformu Kampanyası, eş zamanlı olarak tüm Uygur dini kurum ve uygulamalarını tamamen ortadan kaldırma sürecini başlatmıştır.⁸⁹

Büyük İleri Atılım (1957-62) döneminde kolektifleştirme politikaları cami topraklarını devlete devretmiş, *mezar* festivallerini

⁸⁵ Graham Fuller ve Jonathon Lipman, "Islam in Xinjiang," ss. 332.

⁸⁶ Rian Thum, "The Uyghurs in Modern China," *Oxford Encyclopedia of Asian History* (2018). <https://oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190277727.001.0001/acrefore-9780190277727-e-160>

⁸⁷ Ibid

⁸⁸ Nabijan Tursun and James Millward, "Political History and Strategies of Control, 1884–1978," in *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, ed. Frederick Starr (New York and London: M.E. Sharpe, 2004), ss. 92–93.

⁸⁹ Rian Thum, "The Uyghurs in Modern China," ss. 13.

yasaklamış ve İslami uygulamaları neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Kültür Devrimi (1966-76) sırasında ise baskı hız kazanmıştır. James Millward'ın ifade ettiği gibi:

“Kur'an'ın yakıldığına dair birçok rivayet vardır; camiler, mezarlıklar, medreseler ve Müslüman mezarlıkları kapatılmış ve kirletilmiştir; Han olmayan aydın ve din büyükleri geçit törenlerinde ve mücadele toplantılarında küçük düşürülmüş; yerli kıyafet yasaklanmış, sokakta genç kadınların uzun saçları kesilmiştir.”⁹⁰ Bu örneklerin şaşırtıcı bir kısmı bugün Çin Komünist Partisi'nin İslam dinine ve Uygurlara karşı yaklaşımında bariz şekilde mevcuttur.

Edmund Waite, bu döneme tepki olarak, birçok Müslüman'ın İslami ritüelleri, evdeki sıradan insanların yabancıların bakışlarından gizlenerek gerçekleştirebilmeleri için uyarladığını ve bunun da dini öğreti ve pratiği daha az resmi bir ev rolüne kaydırarak devlet kontrolünü altüst ettiğini açıklamaktadır.⁹¹ Bu direniş eylemlerinin çoğu 1990'larda ve 2000'lerde yankılanmıştır.⁹² Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmelerde, diasporadaki Uygur imamları Kültür Devrimi'ni takip eden sürecin görece bir açıklık dönemi ve uzlaşma-baskı döngüsünde uzlaşmaya yönelik bir hareket olduğunu anlatmışlardır. Bununla birlikte, Uygurlar 1990'lı ve 2000'li yıllarda sivil direniş biçimleri uygulamaya çalıştıkça devlet baskıya geri dönmüştür.

Uygurların Kültür Devrimi sırasında dini bilgileri genç nesillere aktarmaya devam etmek için ya özel öğretim yöntemi ya da tamamen saf hafıza ile genellikle de büyük bireysel riskler alarak bir dizi yaratıcı yöntem kullandığı bilinmektedir. Araştırmacılar, özellikle de gizli dini aktarım biçimindeki daha yeni direniş biçimleri hakkında daha az şey yazmışlardır.

Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmelerde, diasporadaki Uygur imamları Kültür Devrimi'ni takip eden sürecin görece bir açıklık dönemi...

⁹⁰ Millward, *Eurasian Crossroads*, ss. 275.

⁹¹ Stephen Hess, “Islam, Local Elites, and China's Missteps in Integrating the Uyghur Nation,” *Journal of Central Asian and Caucasian Studies*, 4:7 (2009), ss. 87.

⁹² Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance*.

1980'lerde başlayan dini diriliş dönemi, Kültür Devrimi'nin ikinci yarısında yetişen ve bu dirilişi ilk elden deneyimleyen beş Uygur imamının hikayelerini sunmak için ideal bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Aşağıdaki bölüm, mevcut bursları kullanarak bağlamsallaştırdığımız Uygur imamların hikayelerini sunmakta ve nihayetinde devletin bugün tanık olduğumuz baskıcı politikaları nasıl benimsemeye başladığını göstermektedir.

VI. İmamlar Açıklık ve Yenilenen Kısıtlamaları Anlatıyor

1980'li yıllar, dini yapıların sistematik olarak yıkıldığı ve ibadet edenler ile din adamlarının hapsedildiği önceki yılların dehşetlerine kıyasla, dini uygulamalar için nispeten bir açıklık dönemi sunmaktadır. 1980'lerde camiler yeniden açılmış ve onarılmıştır, yeni camiler inşa edilmiş,⁹³ mezar festivallerinin yapılmasına izin verilmiş ve özellikle yaşlı Uygurlara Hac ziyareti için İslam ülkelerine seyahat etmelerine bir kez daha izin verilmiştir.⁹⁴ Kur'an-ı Kerim, 1986 yılında devlet destekli bir proje ile Muhammed Salih Hajim tarafından Uygurcaya çevrilmiş⁹⁵ ve genç Uygurlar, Çin'in hiçbir yerinde sağlanamayan bir dini eğitim almak için Suudi Arabistan, Pakistan, Mısır ve Türkiye'ye kadar seyahat etmişlerdir.⁹⁶

Örneğin güney Doğu Türkistan'ın Yarkent şehrindeki medreselerde okuyan din öğrencilerinin sayısı 1979'da 150 iken

⁹³ Australia, Strategic Policy Institute, "Cultural erasure: Tracing the destruction of Uyghur and Islamic spaces in Xinjiang," September 24, 2020, ss. 5,

⁹⁴ Millward, *Eurasian Crossroads*, ss. 278.

⁹⁵ Muhammed Salih Hajim, 1980'ler boyunca Çin hükümetinin lütfuyla – bir zamanlar Çin Komünist Partisi tarafından desteklenen diğer birçok Uygur âlim ve din adamı gibi – 2017'de "yeniden eğitim" kampında gözüktüğüne alındıktan iki aydan daha kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

⁹⁶ 1980'lerde ülkenin kuzeyindeki medreselerde okuyan Uygurlar için dostane bir yer olmasına rağmen, Pakistan sonraki on yıl içinde Çin'in taleplerine çabucak teslim olmuş ve birkaç kez Uygurları zorla yerinden etmiştir. Bkz. Dünya Uygur Kongresi "Seeking a Place to Breathe Freely: Current challenges faced by Uyghur refugees and asylum seekers," Temmuz 2017. <https://www.uyghurcongress.org/en/wp-content/uploads/2017/06/WUC-Refugee-Report-Updated-June-2017.pdf>

1991 yılında yaklaşık 25.000 profesyonel din görevlisi hakkında inceleme yapılmış ve inceleme sonucunda bu din görevlilerinin %10'u görevlerinden alınmıştır, böylelikle Çin Kominist Partisi imamlar için ilk düzenli siyasi sınavları başlatmıştır.

1980'lerin sonunda 722'ye yükselmiştir ve bu öğrencilerin yarısından fazlası bölgenin başka yerlerinden gelmişlerdi.⁹⁷ 1990 yılında yapılan dahili bir araştırmaya göre, bölge genelinde toplamda yaklaşık 10.000 öğrencisi olan 938'den fazla Kur'an okulu vardı.⁹⁸ Bir imam olan Mettohti, Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmede, Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi'nden sonra bu on yılda gerçekleşen dini canlanmanın Uygur nüfusu için anlaşılmasının zor olmadığını belirterek "Genç dini liderler ortaya çıktı ve daha önce sahip olduklarımızı canlandırdı ya da bize hatırlattı. Kimliğimizin kökenine geri dönmek bizim için kolaydı" ifadelerini kullanmıştır.⁹⁹

Abdurahman'ın Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında verdiği demeçte, Çin hükümetinin dini uygulamaları aktif olarak desteklemediğini, ancak daha serbest bir rol oynadığını belirtmiştir: O'na göre "Bazı camiler halka iade edilmiş ve hükümet bir kez daha açıkça namaz kılınmasına izin vermiştir, ancak Parti herhengi bir finansal destek sağlamamıştır." Bu, Doğu Türkistan'da dini kısıtlamaların devam etmediği anlamına gelmemektedir, fakat göreceli olarak dini ifade ve uygulamalara bir miktar alan açıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, on yılın sonunda, Uygurların Çin yönetiminden duyduğu memnuniyetsizlik, 1985, 1988 ve 1989'da öğrencilerin önderlik ettiği büyük gösterilerin patlak vermesiyle ortaya çıkmıştır. On yılın sonuna doğru, Uygurlu öğrenciler temkinli bir şekilde de olsa bazı Çin Kominist Partisi politikalarına meydan okumak için yeterli alan olduğunu hissetmişlerdir. Sean Roberts'ın iddia ettiği gibi:

"Bu uzlaşmacı politikalar sürdürülebilmiş ve özellikle de Çin Halk Cumhuriyeti, SUAR'ı Uygurların anavatanı olarak kabul edip orada önemli bir etnik özerklik tesis etmiş olsaydı,

⁹⁷ Millward, *Eurasian Crossroads*, ss. 282.

⁹⁸ Rémi Castets, "The Modern Chinese State and Strategies of Control over Uyghur Islam," *Central Asian Affairs* 2015 (2): 221-45.

⁹⁹ UHRP interview with Mettohti, Ağustos 2020.

Uygurların 1990'larda Çin toplumuyla bütünleşmeleri muhtemelen daha kolay olacaktı".¹⁰⁰

Dini Canlanmanın Engellenmesi

Nisan 1990'da Baren kasabasında hükümetin İslam'a yönelik kısıtlamaları nedeniyle motive olan şiddetli bir ayaklanma, çok sayıda Uygur ve Çin güvenlik gücünün ölümüyle sonuçlanmıştır. Buna karşılık, bölgesel hükümet Eylül 1990'da dini uygulamaları "statükoyu tehdit etmeyen" kişilerle sınırlamak için tasarlanan iki dizi düzenlemeyi kabul etmiş ve sadece yetkililer tarafından onaylanan ve lisans verilen imamların yasal olarak vaaz vermesine müsaade edilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁰¹ Michael Dillon, o zamanlar Baren'in çevresindekiler için, "bütün imamların hükümete sadakatlerini taahhüt eden bir mektup yazmaları gerekiyordu" diyerek bunun daha sonra Çin Komünist Partisi'ne daha fazla kamu desteği ve zorunlu sadakat gösterileri sağlayacağını belirtmiştir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, potansiyel bir örgütlenme gücü olarak İslam'a dair korkuları daha da artırmış ve kısa ömürlü olan uzlaşmacı dönemin tersine dönmesine yol açmıştır.

Sonrasında, Çinli yetkililer özellikle Uygur imamlarını ve din adamlarını hedef almış, resmi statüde yer almayan Kur'an okullarını dağıtmış ve özellikle de 1980'lerde belirgin bir şekilde artan cami inşaatlarını durdurmuştur. 1991 yılında yaklaşık 25.000 profesyonel din görevlisi hakkında inceleme yapılmış ve inceleme sonucunda bu din görevlilerinin %10'u görevlerinden alınmıştır,¹⁰² böylelikle Çin Komünist Partisi imamlar için ilk düzenli siyasi sınavları başlatmıştır. Sadece parti tarafından "vatansever ve politik açıdan sağlam" olarak değerlendirilenler görevlerinde kalabilmiştir;¹⁰³ nitekim o andan itibaren yeni adayların resmi

¹⁰⁰ Sean Roberts, *The War on the Uyghurs*, ss. 52.

¹⁰¹ Michael Dillon, *Xinjiang—China's Muslim Far Northwest* (London: Routledge, 2004), ss. 73.

¹⁰² Lillian Craig Harris, "Xinjiang, Central Asia and the Implications for China's Policy in the Islamic World," *China Quarterly*, 133 (1993): 111–29.

¹⁰³ Gardner Bovingdon, *The Uyghurs: Strangers in their own land* (New York: Columbia University Press, 2002), ss. 66.

tanınma için Ürümqi'deki İslami Metinler Araştırma Enstitüsü'nde eğitilmeleri gerekmiştir. Bugüne kadar enstitünün tüm “fakülte” üyeleri devlet memurları arasından seçilmiş, bunun yanı sıra enstitü müfredatı da Çin İslam Birliği tarafından belirlenmiştir.¹⁰⁴

İslami eğitimin sadece enstitü ile sınırlandırılması, hükümete devlet düzenlemelerinin sınırları dışında eğitim veren “yetkisiz” imamları tutuklama ve cezalandırma yetkisi vermiştir. Nitekim, imamları hedef alan bu erken politikaların çoğu, genel olarak İslam dini üzerindeki kısıtlamaları sıkılaştırmaya yönelik daha uzun bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Çin Komünist Partisi'nin mantığına göre, Uygur toplumundaki nüfuzlu din adamlarının kontrol edilebilmesi, “anormal” sayılan uygulamaların da kontrol altına alınabileceği ve en sonunda da ortadan kaldırılabilmesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

Bazı yönlerden, bu yeni gereksinimler, ibadet eden Uygurlular ile yetkililer arasında güvencesiz kalan nüfusun yeni bir kesimini yaratmıştır. Bazı bilim adamlarının da dikkat çektiği gibi, devlet ve parti düzeni içinde güçlü konumlardaki Uygurların aksine “ulema,¹⁰⁶ İslam ve laik düzen ile kişisel bağlantısını koruyan sıradan Uygurlar arasında huzursuz bir şekilde konumlanmış ve yerel ya da (birkaç durumda) bölgesel liderlerden oluşan bir katman olarak kalmıştır.”¹⁰⁷ İmamların içinde bulundukları konumun giderek daha da hassaslaşması, bazı durumlarda kendilerine yönelik tehdit ve şiddetin artmasına yol açmıştır. Nispeten izole edilmiş olsa da o zamanki çarpıcı tepkilerden biri 1996 yılında Kaşgar'daki Id Kâh camisinde görevli bir imama karşı düzenlenen, sözde diğerlerine Han hegemonyasını “dinlememeleri” (iş birliği yapmamaları) konusunda bir uyarı görevi yapmayı amaçlayan

¹⁰⁴ Fuller and Lipman, “Islam in Xinjiang,” ss. 333.

¹⁰⁵ Çin Anayasasının resmi olarak “normal dini uygulamaları” yasakladığını hatırlayın. “Normal” veya “anormal” (yasal veya yasa dışı) davranışı neyin oluşturduğu hiçbir zaman net bir şekilde açıklanmamıştır ve son beş yıldaki radikal değişikliklerin kanıtladığı gibi Çin Komünist Partisi'nin zaman içinde sınırlarını değiştirmesine izin vermiştir.

¹⁰⁶ Ulema, İslam'daki din ve hukuk âlimleri ile imamların toplu adıdır.

¹⁰⁷ Fuller and Lipman, “Islam in Xinjiang,” ss. 333.

şiddetli bir saldırı olmuştur.”¹⁰⁸ İmam Molla Aronghan Haji, aynı zamanda Sincan Çin Halkı Danışma Komitesi Başkan Yardımcısı ve devlet destekli Çin İslam Birliği Daimî Komitesi üyesiydi. Genç bir Uygur, saldırıdan sonra Joanne Smith Finley'e "Bu imamın yetkililerle bağlantıları oldukça yakındı." şeklinde demeç vermiştir.¹⁰⁹

1995 yılında, Baytulla camisinde görevli iki imamın güncel olayları tartıştıkları için gözaltına alınmasının ardından Hotan'da bir protesto düzenlenmiştir. Onların yerine geçenlerden biri olan Abdul Kayum da kadın haklarını savunduğu için gözaltına alınmıştır. Uluslararası Af Örgütü'ne göre olaydan iki veya üç ay sonra 20 kişi 3 ile 16 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştır.¹¹⁰ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmelerde Abdurrahman, istifaya zorlanmasının nedenini “özellikle gençler arasında çok etkili olması”na bağlamış. . . o zamanlar camisine çok fazla insan geldiğini” ve “o sırada gençlerin [insanlar üzerinde] güçlü bir etkiye sahip olduğunu hissettiklerini” ifade etmiştir. Birkaç yıl sonra meydana gelen başka bir olayda, hükümet, Kaşgarlı imam Abdülhamid'i "çok popüler hale geldiği vurgusunu yaparak dini bilgisi ve Uygur halkının gelişimi üzerindeki etkisinin yıkıcı olduğu" gerekçesiyle görevden almıştır.¹¹¹

Abdurahman ayrıca 1990'ların ortalarında, *hatiplerin* (İslam'da Cuma ve Bayram namazlarında hutbe veren üst düzey role sahip imamlar) aslında göreceli olarak sık sık hükümet tarafından değiştirildiğini, buna rağmen sadece bazı önemli vakaların protestolarla sonuçlandığını belirtmiştir. O zaman imamlar, muhtemelen önceki on yılın göreceli açıklığının bir sonucu olarak, dini kısıtlamalar karşısındaki memnuniyetsizliklerini dile

¹⁰⁸ Dillon, *Xinjiang—China's Muslim Far Northwest*, ss. 87.

¹⁰⁹ Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance*, ss. 202.

¹¹⁰ Amnesty International, "Gross violations of human rights in the Xinjiang Uighur Autonomous region [sic]," 1999, <https://www.amnesty.org/download/Documents/144000/asa170181999en.pdf>

¹¹¹ Edmund Waite, "The impact of the state on Islam amongst the Uyghurs: religious knowledge and authority in the Kashgar Oasis," *Central Asian Survey* vol. 25, no. 3 (September 2006), pp. 251–65.

getirmişlerdir. Nitekim, Abdurahman, “Dini kısıtlamalara kesinlikle karşı olduklarını” söyleyerek konuyla ilgili düşüncelerini “görüşlerimizi dile getirdik, bundan memnun değiliz, din eğitimi özgürlüğü herkesin hakkı” şeklinde ifade etmiştir.¹¹²

Artan huzursuzluğa tepki olarak bölge yetkilileri 1996 yılında, “yetkili makamların imamların öğretileri ile camilerin inşası da dahil olmak üzere din üzerindeki liderlik ve kontrollerini güçlendirmelerini, bunun yanı sıra yabancı kültürel alışverişlerde katı sınırlar koymalarını zorunlu kılan”¹¹³ düzenlemeleri de içeren 1994 yılından gelen yönetmeliklerin¹¹⁴ üstüne inşa edilmiş “7 Sayılı Belge”yi geçirmişlerlerdir.

Çin'in bölgeyi tasviri ile sahada uygulanan politikalar arasındaki çelişkiye dikkat çeken James Millward, bu durumu “Sincan'ı İpek Yolu'nun ve yeni Avrasya Kara Köprüsü'nün merkezi olarak tanıtırken bile, devletin Sincan'ın gençleri için dış temasları ve eğitim alışverişini kısıtlaması elbette ironiktir”¹¹⁵ şeklinde yorumlamıştır. Nitekim, ilk “Sert Grev” kampanyası da bu sıralarda başlatılmış ve suçun kapsamı daha geniş bir yelpazede hedef alınmıştır, bununla birlikte devletin artan “yasadışı dini uygulama” söylemini kullanması, bu kampanyanın bir parçası olarak Uygur din adamlarına daha fazla kısıtlama getirmiştir.

Görüştüğümüz imamların tamamı, 1990'lı yılların ortalarının, imamların 2015 veya 2016'da kaçmadan önceki yıllara kıyasla uygulamada görece daha ılımlı olsa da ilk yenilenen dini kısıtlama duygusunu temsil ettiği yorumunu yapmıştır. Zira, Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında görüşülen imamların hepsi kendilerini ve tüm ailelerini “şüpheli” olarak belirleyen hükümette gözle görülür bir değişiklik olduğunu belirtmiştir. Nitekim Abduqeyyum

Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında görüşme yapılan tüm imamlar hükümetten onları ve dolayısıyla tüm ailelerini “şüpheli” olarak belirleyen gözle görülür bir değişiklik olduğunu söyledi.

¹¹² Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abdurahman ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹¹³ Human Rights Watch, “State Control of Religion: Güncelleme #1,” 1 Mart 1998. <https://www.refworld.org/docid/3ae6a7d08.html>

¹¹⁴ 中华人民共和国国务院令 [Religious Affairs Regulations], 16 Temmuz 1994'te geçti, 10 Ekim 1994'te aktif oldu. <https://www.cecc.gov/resources/legal-provisions/xinjiang-uyghur-autonomous-region-regulation-on-the-management-of>

¹¹⁵ James Millward, *Eurasian Crossroads*, ss. 343.

konuyla ilgili olarak yaptığımız görüşmede “şüpheli olarak tanımlandığımız 1995'ten beri tüm ailemiz korku içinde yaşıyor. Yasadışı kitaplar için sürekli ev aramaları yapıyor ve bu yetkililer insanların evlerinde neler olup bittiğine takıntılı hale geldi. Şüpheli olarak sınıflandırıldığınızda mutlu görünmeniz bile gerekir. Kızgınsanız veya kızgın görünürseniz sizi tutuklarlar” ifadelerine yer vermiştir.

1995'te yetkililer, Abduqeyyum'un henüz 17 yaşındayken bir hatip olarak hizmet vermesini resmen onaylamıştır. Rolü üstlendikten sonra işleyiş hakkında bilgi veren Abduqeyyum "Khatib olduğumda daha da hedef alınan bir insan oldum. Ne yaparsam yapayım, nereye gidersem gideyim yetkililerin "şüpheli" listesindeyim. Bayram sırasında bile nereye gittim, kiminle görüştüm? kiminle konuştum? her zaman gözetim altındaydım" sözleriyle yaşadıklarını dile getirmiştir.¹¹⁶

Ghulja'da dindar bir ailede büyüyen Mettohti, şüpheli olarak hükümet yetkilileri tarafından taciz edildiğini anlatmıştır. Çünkü, hükümet o sırada Uygur *meşreplerini* bastırmakla meşgul olduğundan, spor organizasyonlarını bile şüpheli faaliyet olarak görmekteydi.¹¹⁷ Yine Mettohti, durumun Ghulja çevresindeki Uygur topluluğu üyelerinin Ağustos 1996'da politikalara karşı bir protesto düzenleyerek "Futbol oynamak suç mu?" diye soran bir pankart açarak tepki gösterdiğini zira olayın bu noktaya kadar tırmandığını ifade etmiştir.¹¹⁸

Bu politikalar, bu hanelerdeki çocukların dini gelişimlerinin bile yakından izlenmesini sağlamak için hükümet tarafından önleyici hamlelerle de güçlendirilmiştir. Abduqeyyum Uygur İnsan

¹¹⁶ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹¹⁷ Birçok bilim adamı, genellikle aynı anda eğlence, dindarlık ve ahlak için bir platform olarak hizmet eden geniş kapsamlı bir topluluk toplantısı olan meşrep'in 1990'ların sonlarından bu yana Çin devlet denetiminin ve müdahalesinin bir nesnesi olduğunu araştırdı. Bkz. Jay Dautcher, *Down a Narrow Road Bölüm 11 of* (Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 2008); Rachel Harris, "A Weekly *Mäshrāp* to Tackle Extremism": Music-Making in Uyghur Communities and Intangible Cultural Heritage in China," *Ethnomusicology* 64 (1): 25–55 (2020); ve Sean Roberts, "Negotiating locality, Islam, and national culture in a changing borderlands: The revival of the *Mäshrāp* ritual among young Uighur men in the Ili valley," *Central Asian Survey* 17 (4): 673–99 (1998).

¹¹⁸ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Mettohti ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmede Çinli yetkililerin ailesinin geçmişini göz önünde bulundurarak kendisini hayatının erken dönemlerinde potansiyel bir dini lider olarak tanımladığını söylemiştir. Ona öğretilenler ve nihayetinde öğretecekleri de dahil olmak üzere, gelişimi üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlamak için erken müdahale etmeye çalışmışlardır. Bununla ilgili olarak Abduqueyyum şunları anlatmıştır:

“Babam dindar biri olarak bilindiği için Çinli yetkililer geldi ve önce onunla konuştu. Ona artık yaşlandığı için, oğlunun ailenin dini bilgisinin bir tür “mirasçısı” olmasını isteyebileceğini söylediler. Babamın bana hiç dini öğretip öğretmediğini sordular. Babam din hakkında çok temel olan bazı bilgileri öğrettiğini kabul ettiğinde endişelerini dile getirdiler, ailemizin "şüpheli" olduğunu tekrarlayarak Çin devletine ait özel bir dini okula gönderilmemi ve dini evde öğrenmememi tavsiye ettiler.”¹¹⁹

Abduqueyyum'un hikayesi, hükümetin 1990'lı yılların ortalarına kadar kısıtlamaları sıkılaştırmasına rağmen din öğretimini tamamen ortadan kaldırmak yerine hala kendi yararına kullanmak istediğini göstermektedir.

O zamanlar birçok Uygur din adamı, hükümet ve halk arasında aracılık etmemeyi tercih ederek, başından beri bu yeni inşa edilmiş devlet kontrolündeki sistemin dışında faaliyet göstermeyi seçmiştir. Bu nedenle de hükümet tarafından onaylanmayan imamlar ve dini liderler tarafından gizli bir şekilde verilen din öğretiminde artışa yol açmıştır. 1980'lerde, genç din öğrencilerinin dersler için yerel imamın evini ziyaret etmeleri tipik bir durumdu, ancak bu, imamların tespit edilmemek için öğrencilerin evlerini ziyaret etmeye başladıkları 1990'ların ortalarında tersine dönmüştür. Bununla birlikte imamların bu seçimi, cami dışında din eğitiminin artık yasadışı olduğu göz önüne alındığında, “yasadışı vaaz” veya devleti yıkma nedeniyle önemli bir gözaltı riski oluştuyordu.

O zamanlar birçok Uygur din adamı, hükümet ve halk arasında aracılık etmemeyi tercih ederek, başından beri bu yeni inşa edilmiş devlet kontrolündeki sistemin dışında faaliyet göstermeyi seçmiştir.

¹¹⁹ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqueyyum ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

Bu yeni düzenlemelerin arkasında, 2000'li yılların başında devlet, daha da büyük bir etkiye sahip olacak -Uygur din adamları için bölge çapında zorunlu kursların başlatılması gibi- yeni stratejiler uygulamıştır.

Kısıtlamalar 1990'larda daha da tırmanmıştır. 1997'de Ghulja'da iki Uygur din öğrencisinin tutuklanmasının ardından protestolar şiddetli bir şekilde bastırıldıktan sonra, bölgesel hükümet, yerel makamlara imamların siyasi gereklilikleri yerine getirmelerini sağlamak için bir siyasi doğrulama dosyası oluşturmalarını emreden "Ekim 1998 Talimatları"nı yürürlüğe koymuş ve imamlar için imamların "vatansever eğitim" kurslarına katılmasını gerektiren yıllık bir akreditasyon revizyon sistemi kurmuştur.¹²⁰

2000'lerde bir dizi yeni düzenleme, yetkililerin Uygur din adamlarının herhangi bir özerklik uygulama alanını kısıtlamak için bir adım daha attığının sinyalini vermiştir. Dini uygulamaları azaltmaya yönelik devam eden sözde korumalara ek olarak, düzenlemeler Uygur din öğretmenlerinin doğrudan hükümet denetimini kabul etmeyi de içeren sorumluluklarını belirlemiştir.¹²¹ Bölgesel hükümet ayrıca, kayıtlı dini kuruluşların seminerlere, okullara veya din derslerine sponsor olma haklarını daraltan ve "hiç kimsenin önceden onay almadan 'din dersi öğrencilerine' eğitim veremeyeceğini vurgulayan" 1994 düzenlemelerinde değişiklik yapmıştır.¹²²

İmamlar İçin Zorunlu Kurslar

Bu yeni düzenlemelerin arkasında, 2000'li yılların başında devlet, daha da büyük bir etkiye sahip olacak -Uygur din adamları için bölge çapında zorunlu kursların başlatılması gibi- yeni stratejiler uygulamıştır. 1990'ların başında yerel dini liderlere Çin hukuk sistemi hakkında eğitim vermek amacıyla yerel düzeyde başlatılan kursların karmaşık ve uydurma fikirlerden oluşan teorileri üzerine inşa edilen gereklilik, "Çin Kominist Partisi'nin dini inanç politikasının yasal ve yasadışı dini faaliyetler arasındaki ayrımını netleştirmek" için Birleşik Cephe Çalışma Departmanı aracılığı ile

¹²⁰ Human Rights Watch, "Devastating Blows: Religious Repression of Uighurs in Xinjiang," 2005, ss. 32. <https://www.hrw.org/reports/china0405.pdf>

¹²¹ Human Rights Watch, *Devastating Blows*, ss. 33.

¹²² Human Rights Watch, *Devastating Blows*, ss. 36.

**İmamların çoğu,
kursların açıkça
zorlayıcı olmasına
rağmen,
katılımcıların
çoğunun öğretilere
sadece sözde hizmet
ettiğini ve
tutumlarında veya
yaklaşımlarında
herhangi bir
değişiklik olmadan
memleketlerine
döndüklerini ifade
etmiştir.**

tanıtılmıştır.¹²³ Bununla birlikte bazı imamlar, hükümetin kurallarına uymama ve kurslara katılmamanın ev hapsi veya hapis cezalarıyla sonuçlanması nedeniyle ilk eğitimler sonucunda ülkeden kaçmıştır.¹²⁴

11 Eylül 2001 saldırıları, Çin hükümetinin Uygurlara yaklaşımında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim yetkililer, 11 Eylül'den önceki günlerde bile "Sincan hiçbir şekilde şiddet ve terör kazalarının çok sık yaşandığı bir yer değildir" açıklamasını yapmış olsalar da uluslararası terörizmle bağlantılı olduğunu iddia ettikleri tehditlere yanıt verme gereğini vurgulamaya başlamışlardır.¹²⁵ Bununla birlikte, Çin hükümeti herhangi bir somut kanıt olmamasına rağmen, Doğu Türkistan'daki huzursuzluğun yurtdışındaki uluslararası terör ağlarıyla bağlantılı olduğunu iddia eden bir dizi rapor yayınlamaya devam etmiştir.¹²⁶

Aynı zamanlarda bölgesel hükümet Uygur din adamları için İslami öğretilerin Çin Kominist Partisi ile uyumlu olmasını sağlamak amacıyla daha resmi statüde kurslar başlatmıştır. Bölgenin dört bir yanındaki imamlar bilgilendirilerek 20 gün ve bazen de daha uzun süreli "yeniden eğitim" kursları için Ürümqi'ye getirilmişlerdir. Konuyla ilgili olarak yaptığımız görüşmede Abdurahman, "Bize sosyalizme uymayan her şeyi kaldırmamızı söylediler ve derslerde öğretilerimizi nasıl değiştireceğimizi, dinimizi nasıl değiştireceğimizi anlatarak böylece her şeyin Çin sosyalizmini desteklemekle ilgili olduğunu belirttiler" ifadelerine yer vermiştir.¹²⁷

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Çin hükümetinin kampanyayı 15 Mart-23 Aralık 2001 tarihleri arasında köy seviyesinin üzerindeki 8.000 imamın "yeniden siyasi eğitimden" geçtiğini ve bunu da

¹²³ Michael Dillon, *Xinjiang – China's Muslim Far Northwest*, p. 90.

¹²⁴ Spiessens, "Diasporic Lives of Uyghur Mollas," p. 283.

¹²⁵ Bao Lisheng, "Chinese Officials Say Not Much Terrorism in Xinjiang," *Ta Kung Pao*, 2 Eylül 2001.

¹²⁶ Çin hükümetinin 11 Eylül'den sonraki açıklamaları ve iddiaları hakkında ek bilgi için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Devastating Blows," ss. 16–25.

¹²⁷ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abdurahman ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

**Sadece imamlardan
önceden yazılmış bu
vaazları okumalarını
istemekle kalmadılar,
aynı zamanda her
hafta yerel
yetkililerle
görüştükten sonra
Cuma namazı
sırasında yasa dışı
dini faaliyetlerle
ilgili düzenlemeleri,
bunlara uyulmaması
durumunda da katı
cezalarla
açıklamalarını
istediler.**

ülkenin kuruluşundan bu yana “en büyük ölçekli dini eğitim” olarak nitelendirdiğini kaydetmiştir. Oturumların amacı “doğru ideolojik anlayışı” yeniden tesis etmek ve dini liderlerin niteliklerini geliştirmektir. 2002 yılına gelindiğinde hükümet, 8.000 “vatansever din adamının” daha Ürümçi’de -6,000’i yerel düzeyde ve geri kalanı da Ürümçi’de olmak üzere- eğitileceğini duyurmuştur. Kurslar, Parti üyeleri ve hükümet yetkililerinin konuşmaları ile yeni düzenlemelere ilişkin yazılı ve sözlü testleri içermektedir. Ayrıca kurslar, her kursiyerin tutumunun eğitmenler tarafından izlenmesi ve nihai değerlendirmelerin dosyada tutulması, gelecek yıllarda birçoğuna karşı kullanılacak bilgiler olması bakımından da dikkate değerdi.¹²⁸

Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmelerde bazı imamlar, kursların açıkça zorlayıcı olmasına rağmen, katılımcıların çoğunun öğretilere sadece sözde hizmet ettiğini ve tutumlarında veya yaklaşımlarında herhangi bir değişiklik olmadan memleketlerine döndüklerini ifade etmiştir. Nitekim, çok sayıda kursiyer hakkında konuşan Abdurahman konuyla ilgili olarak “Onlar boyun eğmediler. Devletin verdiği eğitime hiç uymadılar ancak buna karşı çıkarlarsa tutuklanacaklarını biliyorlardı. Bunu herkes biliyordu. Bu nedenle de eğitimlerde anlatılanları dinlediler fakat sonunda yapmaları gerekeni yaptılar.” açıklamasında bulunmuştur.¹²⁹

Abdurahman’ın iddiası, İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün “her oturumun bir kedi-fare oyunu gibi gerektiğinde kancadan kurtulmanın en güvenli yolunun nispeten küçük hataları kabul etmek olduğunu” tespit eden raporuyla da desteklenmektedir.¹³⁰

Diğer eski imamlar, hükümetin kendilerini sadece yerel halkın beynini yıkamak için kullanmaya çalıştığını bildiklerini ifade etmişlerdir. Abduqeyyum ise “devlet yararına kullanabilmek için yetkililerin kendisinin imam olmasını istediklerini” belirtmiştir. Yine uygulanan politikaların din bilinci üzerindeki etkilerini aktaran Abduqeyyum: “ezberlemem gereken çok satır vardı ama

¹²⁸ Human Rights Watch, “Devastating Blows,” ss. 49.

¹²⁹ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abdurahman ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹³⁰ Human Rights Watch, “Devastating Blows,” ss. 52.

onları okursam artık dindar biri olmayacağımı biliyordum. Neredeyse bir ateist olurdum. Hükümet retoriğini okurken hiç rahat değildim.” şeklinde yaşadıklarını anlatmıştır.¹³¹

Halihazırda yerel camilerde görev yapan imamlar için verilen kısa süreli kursların yanı sıra, devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesine rağmen genç Uygurlara daha uzun süreli kurslar düzenlenmiştir. 2012'de Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında, Ekim 1998'den Ekim 2001'e kadar diğer 30 öğrenci ile birlikte yerel İslam Enstitüsü'nde eğitim gören Kumul yakınlarındaki bir caminin eski imamı gerçekleştirilen görüşmede enstitüye girmek için adayların 1) lise mezunu olması, 2) hükümet karşıtı görüşleri olmaması ve 3) politik faaliyetlerle ilgili “temiz” bir aile geçmişine sahip olması gibi üç koşul gerektiği ifade edilmiştir. Görüştüğümüz bu kişi, günün yarısını İslam'ın sosyalist ilkelerle uyumluluğunu öğrenerek ve dini vaazları devlet politikasıyla uyumlu hale getirerek geçirdiklerini anlatmıştır.¹³² Ayrıca görüşmemizde eski imam, enstitüdeki öğrencilerin İslam'ı öğrenmeye hevesli olduklarını ve bunu yapmak için zaman zaman siyaset bilimi hocalarına sözde hizmet ettiklerini de belirtmiştir. Dahası, Kur'an eğitiminin üç yıllık eğitimin sadece bir yılında verildiğini, bunun da devlet tarafından basılan kitaplar kullanılarak gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Halihazırda resmi statüde onaylanmış binlerce Uygur din adamı da birkaç yıl boyunca kurslara katılmaya zorlanmıştır, ancak bölgedeki yerel camilere dönüşlerinin imamlar üzerindeki etkisi çok açıktı. Ulusal hükümetin Diyanet İşleri Yönetmeliği'ni değiştirmesi ve camiler üzerindeki kontrolleri artırmasıyla birlikte, dini bilginin aktarılmasını hedefleyen dini davranış ve uygulamalarına ilişkin yukarıdan aşağı yaptığı düzenlemeler 2000'li yıllar boyunca devam etmiştir.¹³³

¹³¹ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abdurahman ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹³² Uygur İnsan Hakları Projesi “Sacred Right Defiled: China's iron fist repression of Uyghur religious freedom,” 30 Nisan 2013,

¹³³ 中华人民共和国国务院令 [Religious Affairs Regulations], 30 Kasım 2004'te geçmiş, effective 5 Mart 2005'te aktif hale gelmiştir, http://www.gov.cn/gongbao/content/2005/content_63293.htm

2008'den başlayarak, bölgesel hükümet de *büwi*'nin faaliyetlerini kısıtlamak ve kontrol etmek için önlemler almıştır. Politikalar ilden ile farklılık gösterse de Çin Komünist Partisi'nin dine yönelik politikasına odaklanan resmi eğitimin yanı sıra peçe veya uzun elbise giymekten kaçınmayı ve öğrencilere dini metinler öğretmekten uzak durmayı da kapsayan birçok yeni önlem *büwi*'yi "istikrarın korunması" için bir taahhüt imzalamaya zorlama çabalarını içermektedir.¹³⁴ Rachel Harris, *büwi* üzerine yaptığı araştırmada, bölgesel hükümet tarafından şimdiye kadar onaylanmayan dini uygulamalar için alanın 2010'lu yıllarda kapanmaya başladığı sonucuna ulaşmıştır.¹³⁵ Yetkililer birçok *büwi* için izin talep etmeye ve dini bilgilerin çocuklara aktarılmasını giderek daha fazla düzenlemeye başlamıştır.

Önceden Yazılmış Vaazlar

Yetkililer ayrıca 2010'lu yıllardaki dini vaazları hedef alarak Uygar din adamlarını Uygar İnsan Hakları Projesi'nin önceki raporlarında belgelediği gibi Partinin sözcüsü olmaya zorlamıştır.¹³⁶ Cuma hutbesi, Uygar din öğretisinin en açık ve aleni tezahürlerinden biri olmaya devam etmiştir, bu yüzden hükümetin bir kontrol aracı olarak ona tutunması şaşırtıcı bir durum değildir. Nitekim, 2012'de Uygar İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan görüşmede eski bir imam:

"Vaazlarımda camiye ibadete gelenlere milli hukuku, mahalli hukuku, parti tüzüğünü ve dini hukuku anlatmak zorunda kaldım. Bazen neyin caiz olduğu hakkında sorular sordular ve ben çoğunlukla nasıl cevap vereceğimi bilemedim. Vaazlarda dini tartıştığım zamanlarda vaazlarımı kısa tutmak zorundaydım. Camideki insanlardan herhangi biri dini doktrin

¹³⁴ Congressional-Executive Commission on China, "Xinjiang Authorities Train, Seek to Regulate Muslim Women Religious Figures", 20 Ağustos 2009. <https://www.cecc.gov/publications/commission-analysis/xinjiang-authorities-train-seek-to-regulate-muslim-women-religious>

¹³⁵ Harris, Rachel. "Harmonizing Islam in Xinjiang: Sound and meaning in rural Uyghur religious practice," in *On the Fringes of the Harmonious Society: Tibetans and Uyghurs in Socialist China*, edited by Ildikó Bellér-Hann and Trine Brox (Copenhagen: NIAS Press, 2013), ss. 302.

¹³⁶ Uygar İnsan Hakları Projesi, "Sacred Right Defiled: China's iron fist repression of Uyghur religious freedom," ss. 31–32.

**Uygurlar, bu
dönemde, çoğu
zaman sertleşen
hükümet çizgisine
rağmen,
kimliklerinin bir
unsuru olarak İslam'a
tutunmanın yollarını
bulmuşlardır.**

hakkında ayrıntılı sorular sorarsa, parti gözlemcisi soruyu soranı durdururdu.”¹³⁷ söylemlerinde bulunmuştur.

2008'de Çin İslam Birliği, dini metinlerin yorumlanmasını içeren konularla ilgilenmek amacıyla her bölgede bir irtibat birliği bile kurmuştur. 2010 yılına gelindiğinde, vaazların neredeyse tamamı Çin İslam Birliği'nin İslami İşler Yönlendirme Komitesi tarafından yazılmıştır. En azından 2013 yılına kadar, Çin İslam Birliği kendi vaazlarını da yayınlamış¹³⁸ ve yeni imamların onaylanması durumunu, onların bu önceden yazılmış metinlere aşinalığına bağlı hale getirmiştir.¹³⁹ Bununla birlikte, sadece imamlardan önceden yazılmış bu vaazları okumalarını istemekle kalmadılar, aynı zamanda her hafta yerel yetkililerle görüştüktan sonra Cuma namazı sırasında yasa dışı dini faaliyetlerle ilgili düzenlemeleri, bunlara uyulmaması durumunda da katı cezalarla açıklamalarını istediler. Nitekim konuyla ilgili olarak Abdurahman, “eğer önceden yazılmış ve onaylanmış konuşmaya bir kelime dahi eklese hapse atılırız”¹⁴⁰ demiştir.

İmamlar üzerindeki bu kontrol, 2000'den beri aşağı yukarı tutarlı olmakla birlikte, Temmuz 2009'da Ürümqi'deki ayaklanmanın ardından özellikle daha sert olmuştur. İmamlar üzerindeki bu tür bir kontrol 2000 yılından bu yana az çok süreklilik göstermiş, Temmuz 2009'da ise özellikle de Ürümqi'deki ayaklanmanın ardından akut hale gelmiştir. Görüldüğü gibi 1990'da Baren'deki protestolar, 1995'te Hotan'daki yerel anlaşmazlıkları ve 1997'de Ghulja'daki geniş çaplı protestoların ardından baskı gelmiştir. Aynı durum, Temmuz 2009'da Ürümqi'de yaşanan huzursuzluktan sonra, o zamanki bölge başkanı Nur Bekri'nin dinin yönetimini güçlendirme çağrılarını artırması ve "vatansever din adamlarının etnik birliğin korunmasındaki özel rolünü tam

¹³⁷ Uygur İnsan Hakları Projesi, “Sacred Right Defiled,” ss. 32.

¹³⁸ P.C.R Diyanet İşleri Başkanlığı, “国家宗教 事务局2013年工作要点” [State Administration for Religious Affairs 2013 Points), 18 Ocak 2013, <http://www.sara.gov.cn/xwzx/xwj/18853.htm>

¹³⁹ Congressional-Executive Commission on China, “CECC Annual Report 2007,” 10 Ekim 2007, <https://www.cecc.gov/>

¹⁴⁰ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abdurahman ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

**Çinli yetkililer
kelimesi kelimesine
okunacak vaazlar
yazmaya başlamadan
önce, bir imam
vaazları sırasında
cemaatiyle doğrudan
konuşmaya devam
edebilmek için şifreli
bir dil kullanmaya
başladığını ifade
etmiştir.**

anlamıyla oynaması " sonrasında gerçekleşmiştir.¹⁴¹ Bölgesel hükümet, görünürde, istikrarın desteklenmesi için Uygur din adamlarını araçsallaştırma niyetini daha açık bir şekilde belirtiyordu.

Direniş

Uygurlar, bu dönemde çoğu zaman sertleşen hükümet çizgisine rağmen, kimliklerinin bir unsuru olarak İslam'a tutunmanın yollarını bulmuşlardır. Aynı zamanda, Joanne Smith Finley'nin de belirttiği gibi, "Uygurlar kendilerini, direnebilecekleri ve marjinalleşmeyle yüzleşebilecekleri veya hayatta kalmalarını sağlamak için uyum sağlayabilecekleri iki kutuplu bir dünya ile giderek daha fazla karşı karşıya bulmuşlardır."¹⁴² Nitekim bu duygu Uygur dini liderlerinin kendilerini içinde buldukları konumu da tanımlayabilir. Uygur din adamları, Cumhuriyet döneminden Kültür Devrimi'ne kadar hatta günümüzde bile, toplumdaki konumları ve maruz kaldıkları durumlar göz önüne alındığında hükümetin verdiği kararların yükünü sık sık taşımaktadırlar. Zira, Uygur din adamları, devletin kendi bünyesine almak için seçtiği, kendi çıkarları adına kullanmak için sömürdüğü ve köklerini kurutmak için kontrolsüz güç kullandığı geçmişte belirli bir sürekliliği temsil etmektedir.

Bazı Uygurlar dikkat çekecek davranışlardan uzak durmayı ve dini uygulamaları düzenleyen devlet kurallarına uymayı tercih ederken bazıları da direniş aracı olarak özel, gizli sınıfları arayarak tam tersi bir yaklaşım sergilemiştir. Joanne Smith Finley, 2004 yılında bir Uygur lise öğrencisiyle yaptığı röportajda böyle bir direnişi anlatmaktadır:

"[O] hükümetin Sincan'daki dini faaliyetleri sınırlama girişimlerini küçümsedi ve çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu ilan etti. . . [ve] Uygur kamusal yaşamında caminin yenilenen merkeziliğine inanarak

¹⁴¹ Congressional-Executive Commission on China," Yıllık Rapor 2007," 10 Ekim 2007, <https://www.cecc.gov/>

¹⁴² Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance*, ss. 413.

devletin İslam'ı kontrol edebileceği fikrini kesin olarak reddetti: Camiler halka açık bir yer, değil mi? Onlardan kurtulamıyorlar [...] Dini kontrol etmeye çalışabilirler ama yapamıyorlar, [devlet tarafından eğitilmiş] imamlarıyla bile... günün sonunda, imamlar hala Uygurlar”¹⁴³

Sahadaki röportajlar ve raporlar, Çin Komünist Partisi'nin dini hedef alan politikalarının birçoğunun bazı çevrelerde geri teptiğini göstermektedir. Konuştuğumuz imamların çoğu bu noktayı, Çin Komünist Partisi özellikle de dini kısıtlamalar konusunda ne kadar ileri giderse, insanların inançlarına o kadar sıkı tutunduğu hissini yansıtmıştır. Hatta bir imam, “insanlar bizi kurtaracak tek şeyin din olduğunu anladılar” diyecek kadar ileri gitmiştir.¹⁴⁴

Devlet baskısına karşı verilen güçlü tepkiler, İslam'ın öğretilme ve uygulanma biçimlerini de değiştirmiştir. Konuştuğumuz bazı imamlar, sansür veya cezadan kaçmak için uygulamalarını değiştirdiklerini belirtmiştir. Nitekim, Çinli yetkililer kelimesi kelimesine okunacak vaazlar yazmaya başlamadan önce, bir imam vaazları sırasında cemaatiyle doğrudan konuşmaya devam edebilmek için şifreli bir dil kullanmaya başladığını ifade etmiştir. Yetkililer, vaazların hükümetin söylemiyle uyumlu olduğundan emin olmak için ibadet edenleri sorgularken, sözlerinin arkasındaki niyeti anlayan cemaatiyle örtülü bir anlayışa sahip olduğunu hissettiğini belirtmiş. Ve konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“[Bu şartlar altında] dinimizi yaşamak için cemaatle imam arasında bir bağ vardır. Vaazlarımda hükümete açıkça karşı çıkmamak, aynı zamanda cemaatim tarafından da anlaşılabilmek için neredeyse gizli bir dili ustaca kullandım.”¹⁴⁵

Aynı imam hutbede cemaatine “eğitimin” çok önemli olduğunu anlattığını, “Çocukların hem evde hem de her yerde çok iyi eğitilmesi... ve onlara iyi, dürüst ve doğru bir eğitim verilmesi gerekliliğine” dikkat çekmiştir. Bununla birlikte imam, aslında

¹⁴³ Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance*, ss. 262.

¹⁴⁴ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Muhammad ile yapılan görüşme, Kasım 2020.

¹⁴⁵ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Kasım 2020.

Bununla birlikte, yoğun gözetim ve izleme nedeniyle kısıtlamalar ve kontrolün dayanılmaz hale geldiği 2013'ten sonra çoğu imam için öğretiler büyük ölçüde değişmiştir.

kendisinin cemaatine “gerçekte çocukları için din eğitimine öncelik vermeye devam etmeleri gerektiğini” kastettiğini ve cemaatinin de bunu anladığını ifade etmiştir.

Nikah (evlilik) töreni gibi diğer mekanlar, resmi olmayan imamların vaaz vermesi için alan sağlamıştır. Rachel Harris ve Rahile Dawut'un da belirttiği gibi, "2000'li yılların ortalarında imamların nikahtaki vaazları, Uygur toplumu arasında yeni dini fikirlerin yayılması için önemli bir yer haline gelmiştir." Yazarlar, bu durumun büyük ölçüde "genç erkek gruplarının günlük dua ve dindar bir yaşam tarzının önemi hakkında uzun vaazları dinlemek için düğün mekanına toplandığı" güney kasabalarında gerçekleştiğini belirtmişlerdir.¹⁴⁶ Çin hükümeti bu uygulamadan haberdar olmuş ve hızlı bir şekilde de durdurmuştur. Veri setimizde yer alan bazı imamların bu süre zarfında ya “düğünleri yönetmek” ya da törenlerde “yasadışı vaaz vermek” gerekçesiyle gözaltına alındığı sonucuna ulaşılmıştır.

Rachel Harris ve Aziz Isa'nın 11 Eylül sonrasındaki kısıtlamaların ardından sosyal medyanın dini öğretim ve ifade için yenilenmiş bir özel alan sağladığını iddia ettiği gibi, diğer çalışmalar da Uygurlar arasında İslam'ın değişen dinamiklerini anlamaya çalışmıştır.¹⁴⁷ Devlet politikalarının Uygurlu göçmenlerin Ürümcü'nin eteklerinde kendilerini temsil etmeleri üzerindeki etkilerine ilişkin yapılan bir başka çalışmada ise Darren Byler, devlet politikasının ve iletişim teknolojilerine erişimin genişletilmesinin düello etkilerine dikkat çekmiştir:

“İslam'ın yeni biçimlerine yönelik bu çaba, aynı zamanda devlet baskısının bir etkisiydi ve devletin yeni iletişim ağlarını geliştirmesiyle de kolaylaşmıştı. Akıllı telefonlar, 3G ağları, SD kartlarda taşınan Mp3 kayıtları ve Yeni İpek Yolu otoyolları, Uygur göçmenleri arasında dini canlanmayı besleyen şeyin birer parçası olmuştu. Bir yerleşimci-sömürge projesinin ortasındaki sosyal hayatın güvencesizliği bu

¹⁴⁶ Rachel Harris ve Rahile Dawut, “Listening in on Uyghur Wedding Videos: Piety, Tradition and Self-fashioning” in *Ethnographies of Islam in China*, eds. Harris, Ha ve Jaschok (Honolulu: University of Hawaii Press, 2020), ss. 141.

¹⁴⁷ Rachel Harris ve Aziz Isa, “Islam by smartphone: reading the Uyghur Islamic revival on WeChat,” *Central Asian Survey* 39 no. 1 (2019), ss. 61–80.

şekilde yapılandırılmış ve İslami ahlak çerçevelerini anlama, müzakere etme ve uygulama biçimlerini mümkün kılmıştır.”¹⁴⁸

Mettohti, 2014 yılında Hotan şehrinde kendisinin ve diğer yüzlerce imamın atletik kıyafetler giymeye ve bir meydanda dans etmeye zorlandıkları özellikle küçük düşürmek için yapılan bir deneyimi hatırlatmıştır.

Byler ayrıca, "cuma günü camilerde uygulanan sıkı sansür göz önüne alındığında, birçok Uygur'un caminin dışında İslami öğretileri tartışmak ve dua etmek için toplanacağını, dahası "çoğu takva öğretisinin camiden ziyade caminin çevresinde paylaşıldığını"¹⁴⁹ belirtmiştir.

2000'li yılların sonunda ve 2010'lu yıllarda bu kısıtlamaların çoğu, kamusal ve özel din öğretimini önemli ölçüde bastırmıştır. Ancak yine de halk arasında bir direniş gerginliği devam etmiştir. Nitekim konuştuğumuz imamlar, kısıtlamaların sadece Temmuz 2009'dan sonra yoğunlaştığını ve öğrencilere dini özel evlerde, arabalarda veya başka yerlerde daha gizli yollarla öğretmeyi denemeye devam ettiklerini anlatmışlardır. Bununla birlikte, kısmen yoğun izleme ve gözetim nedeniyle kısıtlamalar ve kontrolün dayanılmaz hale geldiği 2013'ten sonra imamların birçoğunun öğretileri büyük ölçüde değişmiştir. Konuyla ilgili Mettursun şunları söylemiştir:

“2010'dan ve özellikle de 2013'ten sonra dini öğretmek neredeyse imkânsız hale geldi. Her seferinde farklı bir yer seçerdik, önce arkadaşlarımızın evlerine giderdik hatta arabalarda ders verirdik. Ancak sonra her yerde kameralar belirdi. Bir defasında yetkililer beni aradı ve benim için sahip oldukları 'özel' bir kamera ile 24 saat attığım her adımı izlediklerini söylediler.”¹⁵⁰

Benzer bir durum, 2003-2008 yılları arasında yerel imamlık yaptığı dönemde devletin izni olmadan evlerinde sekiz ila on çocuğa bireysel olarak ders veren, Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında 2012'de görüşülen, Kumul'lu eski bir imam tarafından da

¹⁴⁸ Darren Byler, “Spirit Breaking: Uyghur Dispossession, Culture Work and Terror Capitalism in a Chinese Global City,” Doktora Tezi., Washington Üniversitesi, 2018, ss. 243.

¹⁴⁹ Byler, “Spirit Breaking,” ss. 266.

¹⁵⁰ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Kasım 2020.

gözlemlenmiştir.¹⁵¹ Aynı yıl Uygur İnsan Hakları Projesi araştırmacılarına konuşan başka bir Uygur, önceki yıllarda devlet gözetiminin yaygın doğası nedeniyle Kaşgar'da Uygurlu çocuklar için düzenlenen özel din dersi sınıflarının neredeyse tamamen ortadan kalktığını ifade etmiştir.¹⁵²

Görüşüğümüz imamların tamamı, bazı durumlar sürekli gözetim uygulanması nedeniyle güçsüzlük ve endişe hissettiklerini belirtmiştir. Nitekim, Abdurahman konuyla ilgili olarak “2010 yılına gelindiğinde bir imamın görevi gereği yapması gerekeni yerine getiremedim. Camilerde yetkililerin bizim için yazdıklarını eksiksiz yapmak zorundaydık. . . Artık imamın hiçbir rolü yoktu.”¹⁵³ şeklinde söylemlerde bulunmuştur. Yine Mettohti, 2014 yılında Hotan şehrinde kendisinin ve diğer yüzlerce imamın atletik kıyafetler giymeye ve bir meydanda dans etmeye zorlandıkları özellikle küçük düşürmek için yapılan bir deneyimi hatırlatmıştır. Benzer bir zorunlu dans gösterisinin 2015 yılında Kaşgar'da (ve diğer yerlerde) gerçekleştirilmesi, bunun yaygın olabileceğini düşündürmektedir.¹⁵⁴

Abduqeyyum 2012 yılında kısa bir süre gözaltına alınmış ve ardından serbest bırakılmıştır, ancak kısa süre sonra resmi statüsünden çıkarılmıştır. Konuyla ilgili yaşadıklarını Abduqeyyum: “Pozisyonumdan alındıktan sonra kısıtlamalar yeniden getirildi. Arabaya, hatta halk otobüsüne bile binmem yasaktı. İmamlık kariyerim boyunca ne yaptıysam sürekli yeniden incelendi ve incelendi.”¹⁵⁵ sözleriyle anlatmıştır. Bu noktada bölgeden kaçmaya karar verdiğini belirten Abduqeyyum, en az üç eski iş arkadaşı ve aile üyesinin şu anda öldüğünü, kendisiyle

¹⁵¹ Uygur İnsan Hakları Projesi “Sacred Right Defiled,” ss. 43.

¹⁵² Uygur İnsan Hakları Projesi “Sacred Right Defiled,” ss. 42.

¹⁵³ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abdurahman ile yapılan görüşme, Kasım 2020.

¹⁵⁴ Express Tribune, “Suppressing religious freedoms”; Sounding Islam in China, “Imams dancing to ‘Little Apple’ in Uch Turpan, Xinjiang.”

¹⁵⁵ Tutukluluk gerekçesi olarak geçmiş davranışların incelenmesi konusu Bölüm III'te daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

yüzeysel dahi olsa bir bağlantısı olan herkesin gözaltına alındığını belirtmiştir:

“Beni iş yerlerine arabayla götürecektir olan işverenim bile daha sonra tutuklandı. Onu şahsen tanıımıyordum ve o da beni gerçekten tanıımıyordu, sadece beni arabayla götürmüştü. Ama ben ülkeyi terk ettiğim için o da hapse gönderildi. . . Benimle bağlantısı olan herkes gözaltına alındı.”¹⁵⁶

Sınırı aştığı iddia edilen kişilerin akrabalarının ve arkadaşlarının da “şüpheli” kabul edildiği böyle bir sistemin kanıtları, 2019 yılının başlarında sızdırılan Karakaş Belgesi aracılığıyla yerel düzeyde gösterilmiştir.¹⁵⁷ Belge, muhtemelen benzer eğilimlere sahip Uygurları takip etmenin bir yolu olarak, Karakaş ilçesindeki tutukluların ailevi, sosyal ve dini çevreleri hakkında ayrıntılı bilgiler sağlamaktadır.

Konuştığımız imamların çoğu, hayatlarının giderek daha fazla tehdit altında olduğunu hissettiklerini söylemiştir, bu da çaresizlik duygusunu daha da arttırmaktadır. Benzer şekilde, 2016'da Elke Spiessens, Çin'den kaçan bazı Uygur imamlarıyla röportaj yapmış ve gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır: “Uygur din adamları ve öğrencilerinin Çin'den ayrılma kararı çoğunlukla zorunluluk, umutsuzluk ve hayal kırıklığından kaynaklandı... Çoğu zaman akıllarında belirli bir hedefleri yoktu; sadece 'gitmek' istiyorlardı.”¹⁵⁸

Mettursun, eski bir imam olan 100 yaşındaki büyükbabasının bile, nüfuzlu bir dini lider olmasından dolayı devlet tarafından yoğun gözetim altında tutulduğunu belirtmiş ve benzer nedenlerle kaçmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Mettursun, “Bize bir seçim hakkı verildi: Ya Çinli olacaksınız ya da silineceksiniz”

Politikalar ayrıca genellikle din adamlarını orantısız bir şekilde etkileyen, eski gündelik inanç ifadelerine “aşırılık” etiketini daha yakından yapıştırmaya başlamıştır.

¹⁵⁶ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Kasım 2020.

¹⁵⁷ Uygur İnsan Hakları Projesi “Ideological Transformation”

¹⁵⁸ Spiessens, “Diasporic Lives of Uyghur Mollas,” ss. 284.

denildiğini belirterek asimilasyonun tüm şiddetiyle devam ettiğini de gözler önüne sermiştir.¹⁵⁹

Xi Jinping ve İkinci Nesil Ulus Politikaları

Xi Jinping, 2012 yılında Komünist Parti Genel Sekreteri olarak seçildiğinden beri, devletin otoritesi, “Parti her şeye öncülük eder” sloganında örneklendirilen, Parti lehine önemli ölçüde aşmıştır (党是领导一切的).¹⁶⁰ Xi'nin, Hu Lianhe gibi bilim adamları tarafından kısmen bilgi verilen sözde “ikinci nesil ulus politikalarını” teşvik eden yaklaşımı, Çin Komünist Partisi'nin etnik özerklik için çok sınırlı bir alan sağlayan politikalarından büyük ölçüde vazgeçmesine yol açmıştır.¹⁶¹ Uygurların, entegrasyon çabalarına direniş göstermesi karşısında hüsrana uğrayan bu yetkililer, çok daha sert politika uygulamalarını savunmuşlardır. James Leibold'un da açıkladığı gibi, “Bu politikaları birleştiren şey, entegrasyonu sağlamanın, milliyetçiliği teşvik etmenin ve daha homojen bir toplum yaratmanın bir yolu olarak 'azınlık imtiyazlarını' kaldırmaya odaklanmalarıdır.”¹⁶²

Sonuç olarak hükümet, çevre bölgelerin kalkınmasına öncelik vermekten boğucu muhalefete geçmeye başlamıştır. Nitekim, Freedom House bununla ilgili “Xi yönetiminde, bölge için en büyük önceliğin 'istikrarın korunması' olduğu, yani ekonomik kalkınmanın bile ikincil öneme sahip olduğu açık hale geldi”¹⁶³ demiştir. Uygurlar üzerindeki ani etki, genellikle din ve dini ifadelerin üzerinde daha fazla kontrol gerektiren “istikrar koruma”

¹⁵⁹ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Mettursun ile yapılan görüşme, Kasım 2020.

¹⁶⁰ Nils Grünberg and Katja Drinhausen, “The Party leads on everything: China’s changing governance in Xi Jinping’s new era,” 2019, <https://merics.org/en/report/party-leads-everything>

¹⁶¹ James Leibold, “Planting the Seed: Ethnic Policy in Xi Jinping’s New Era of Cultural Nationalism,” *China Brief*, 31 Aralık 2019, <https://jamestown.org/program/planting-the-seed-ethnic-policy-in-xi-jinpings-new-era-of-cultural-nationalism/>

¹⁶² James Leibold, “China’s second-generation ethnic policies are already here,” *Made in China Journal*, 7 Eylül 2020, <https://madeinchinajournal.com/2020/09/07/chinas-second-generation-ethnic-policies-are-already-here/>

¹⁶³ Sarah Cook, “The battle for China’s spirit: Religious revival, repression, and resistance under Xi Jinping,” *Freedom House*, 2017, <https://freedomhouse.org/report/special-report/2017/battle-chinas-spirit>

Bu rapor için topladığımız veriler, yetkililerin özellikle “hassas” olarak kabul ettikleri 26 ülkeye ve bu ülkelerden yurt dışına seyahat eden veya yurt dışındaki aileleriyle iletişim kurmak isteyen din adamlarının açıkça gözaltına aldığı bir dizi vakayı göstermektedir.

politikalarının patlaması olmuştur. Bunun yanı sıra politikalar ayrıca genellikle din adamlarını orantısız bir şekilde etkileyen eskiden gündelik inanç ifadelerine “aşırılık” etiketini daha yakından yapıştırmaya başlamıştır.

Mayıs 2014'te Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da Uygurların gözetim ve kontrolünde önemli bir artış yapılmasını öngören “Şiddetli Terörizme Karşı Sert Kampanya” olarak adlandırdığı kampanyayı başlatmıştır. Bu dönemde dijital gözetleme çarpıcı bir şekilde artmış olsa da zamana göre test edilmiş ilişkisel gözetleme biçimleri, kampanyanın bir sonucu olarak Uygur yaşamlarına daha fazla nüfuz etmeye devam etmiş, kamusal ve özel yaşam arasındaki zaten belirsiz olan sınırı bulanıklaştırmıştır. Konuyla ilgili Abduqeyyum, özel ve aile hayatına karşı yapılan bu tür saldırıları anlatırken “bir gün yetkililerin bir baskın sırasında kendilerini bulabileceği korkusuyla dini kitaplarının çoğunu evinin arkasındaki bir mezarlığa gömdüğünü, polis tarafından fark edilmemek için de birkaç dini metni yakındaki bir nehre atacak kadar ileri gittiklerini” ifade etmiştir.¹⁶⁴

Arkadaş, aile ve komşuların “şüpheli” davranışlarını bildirmek gibi toplum gözetimi standart hale gelmiş ve buna bir de kişisel istihbarat çalışması eşlik etmiştir. Aralık 2017'de İnsan Hakları İzleme Örgütü, “Aile Olmak” politikası aracılığı ile “Sincan yetkililerinin bir milyondan fazla kadroyu, öncelikli olarak 1 hafta kırsal kesimdeki evlerde yaşamak için seferber ettiğini” anlatmıştır.¹⁶⁵ Kurmay heyeti bu “ziyaret”ler sırasında siyasi bağlılıklar hakkında bilgi toplarken İslam inancı gibi dışsal bir yakınlığı açığa vuran gündelik hayatın en küçük ayrıntılarını da kaydetmişlerdir.¹⁶⁶ Bu tür bir gözetim, bireyler arasında karşılıklı bir

¹⁶⁴ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹⁶⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü ““China: Visiting Officials Occupy Homes in Muslim Region,” 13 Mayıs 2018, <https://www.hrw.org/news/2018/05/13/china-visiting-officials-occupy-homes-muslim-region>

¹⁶⁶ Darren Byler, “China’s Government Has Ordered a Million Citizens to Occupy Uighur Homes. Here’s What They Think They’re Doing,” *China File*, 24 Ekim 2018, <https://www.chinafile.com/reporting-opinion/postcard/million-citizens-occupy-ugghur-homes-xinjiang>

güvensizlik ortamı yaratmış ve toplumsal ağların dağılmasına yol açmıştır. Örneğin eski bir kamp tutuklusu İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne şunları söylemiştir: “Bir cami imamı vardı, o kişi camiye geldiğinde biri için dua etti ve bir başkası imama haber verdi ve imam gözaltına alındı.”¹⁶⁷ Daha sonra teknoloji destekli bir gözetim sistemi kurulması, katılımı izlemek için camilerin kapılarına yüz tanıma yazılımı ile donatılmış kameraları monte ederek bu yaklaşımı desteklemiştir.¹⁶⁸

Bölgesel hükümet ayrıca sadece bir yıl sonra aynı belgelere “güvenliği korumak” için el koymadan önce pasaport başvurularını teşvik ederek 2015 yılından itibaren başlayarak sınır kontrollerini güçlendirmiştir.¹⁶⁹ Pasaport düzenlemeleri, yerel yetkililere aradan geçen yıllarda yurtdışına seyahat eden veya seyahat etmeyi planlayan kişilerin kayıtlarını sunmuştur; daha sonra ise bilgileri paylaşılan bu insanların çoğu kamplarda gözaltına alınmıştır. Bu rapor için topladığımız veriler, yetkililerin özellikle “hassas” olarak kabul ettikleri 26 ülkeye ve bu ülkelerden yurt dışına seyahat eden veya yurt dışındaki aileleriyle iletişim kurmak isteyen din adamlarının açıkça gözaltına aldığı bir dizi vakayı göstermektedir.¹⁷⁰ Karakaş Belgesi ayrıca Uygurların sadece pasaport başvurusu yaptıkları için ülkeden ayrılmadıkları halde gözaltına alındığını doğrulamaktadır.¹⁷¹

2016'da sert görüşlü Chen Guanguo'nun o ağustos ayında Sincan Uygur Özerk Bölgesi Parti Sekreteri olarak atanmasıyla bir başka değişiklik daha gerçekleşmiştir. Chen, yoğun bir gözetim altyapısı

¹⁶⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü, “‘Eradicating Ideological Viruses’: China’s Campaign of Repression Against Xinjiang’s Muslims,” Eylül 2018, ss. 23, <https://www.hrw.org/report/2018/09/09/eradicating-ideological-viruses/chinas-campaign-repression-against-xinjiangs>

¹⁶⁸ Pierre Hamdi, “Videos show how China has installed facial recognition scanners in Uighur mosques,” *France 24*, 13 Eylül 2019, <https://observers.france24.com/en/20190913-videos-show-how-china-has-installed-facial-recognition-scanners-uighur-mosques>

¹⁶⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, “China: Passports Arbitrarily Recalled in Xinjiang,” 21 Kasım 2016, <https://www.hrw.org/news/2016/11/22/china-passports-arbitrarily-recalled-xinjiang>

¹⁷⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü, “Eradicating Ideological Viruses,” ss. 15.

¹⁷¹ Uygur İnsan Hakları Projesi, “‘Ideological Transformation’: Records of Mass Detention from Qaraqash, Hotan.”

ağının inşasını denetlediği Tibet Parti Sekreteri rolünde Başbakan Li Keqiang'ın altında çalışarak öne çıkmıştır. Chen'in Tibet'teki yaklaşımı, Doğu Türkistan'daki politikalarını doğrudan bilgilendirmiştir.¹⁷² Gözetleme, güvenlik personeli ve kampların inşası da dahil olmak üzere bölgedeki iç güvenliğe yapılan harcamalar 2012'ye oranla altı kat daha fazla artarak 2017'de 8,4 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁷³ Sızan belgelere göre Chen, Ağustos 2017'de bir video konferans sırasında "mesleki beceriler, eğitim ve dönüşüm merkezlerinin" Xi Jinping'in bölgedeki hedeflerine ulaşması için iyi uygulama örnekleri olacağını savunmuştur. Daha sonra Ekim 2017'de Chen bölge yetkililerine şunları söylemiştir: "Terörle mücadele ve istikrarı koruma, uzun süreli bir savaştır ve aynı zamanda bir hücum savaşıdır."¹⁷⁴

Chen, yalnızca yeni etnik politikalar doğrultusunda yeni bir yol çizmekle kalmıyor, aynı zamanda gelişinden önce geliştirilmekte olan bir düzenleme dalgasına da öncülük ediyordu. James Millward bununla ilgili şunları aktarmıştır:

"2014 veya daha önceki yıllardan bu yana yeni yasa ve yönetmeliklerin kaydı Chen'in gelişini gösteriyor. . . 2017'de başlayan artan baskının tek katalizörü değildi ancak yoğunlaşan yasal ve düzenleyici zemine karşı bu baskının maddi uygulamasına başkanlık etmiştir."¹⁷⁵

¹⁷² Adrian Zenz and James Leibold, "Chen Quanguo: The Strongman Behind Beijing's Securitization Strategy in Tibet and Xinjiang," China Brief 17, no. 12 (2017), <https://jamestown.org/program/chen-quanguo-the-strongman-behind-beijings-securitization-strategy-in-tibet-and-xinjiang/>

¹⁷³ Chris Buckley and Paul Mozur, "How China Uses High-Tech Surveillance to Subdue Minorities," *The New York Times*, 22 Mayıs 2019, <https://www.nytimes.com/2019/05/22/world/asia/china-surveillance-xinjiang.html>

¹⁷⁴ Austin Ramzy and Chris Buckley, "'Absolutely No Mercy': Leaked Files Expose How China Organized Mass Detentions of Muslims," 16 Kasım 2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/16/world/asia/china-xinjiang-documents.html>

¹⁷⁵ James Millward ve Dahila Peterson, "China's system of oppression in Xinjiang: how it developed and how to curb it," *Brookings Institute*, Eylül 2020, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/09/FP_20200914_china_oppression_xinjiang_millward_peterson.pdf

Millward'ın atıfta bulunduğu yasal ve düzenleyici zemin, 2015'teki Terörle Mücadele Yasasını ve takiben 2017'deki "Bölgesel Uygulama Tedbirleri"ni kapsamaktadır.¹⁷⁶ Temel dini ifadeleri aşırıcılık ve terörizm ile birleştirmenin yanı sıra¹⁷⁷, her iki yasa da "aşırıcılığın, terörizmin ideolojik temeli olduğunu" ve hükümetin "nefreti veya ayrımcılığı kıskırtmak için çarpık dini öğretileri ya da başka yolları kullanmanın her türlüüne kararlılıkla karşı çıkması diğer bir ifadeyle şiddeti ve aşırıcılığı savunması gerektiğini" dikkat çekmektedir. "Aşırılık", "terörizm" ve "çarpıtılmış dini öğretiler" in belirsiz tanımları, polise özellikle Uygur din adamlarını tutuklama konusunda geniş yetkiler vermiştir. Bu yasaları daha sonra Mart 2017'de etnik, dini ve politik ifadelerle ilgili geniş bir faaliyet yelpazesini yasaklayan "Aşırılıklardan Kurtulma Yönetmeliği" izlemiştir.¹⁷⁸ Yönetmeliğin 48. maddesi doğrudan imamaları hedef alarak şu ifadeleri içermektedir:

"Din uzmanları, müritlerine karşılıklı hoşgörü, uyumlu ilişkiler, birlik ve dostluk felsefesini tanıtmalı; bunun yanı sıra dini öğretileri ve açıklamaları aracılığı ile vatanseverlik, barış, birlik, ılımlılık, hoşgörü, iyilik yapma ve buna benzer doktrinlere sahip olmalı; aşırılığı kesin olarak reddetmeli, takipçilerini doğru inanca yönlendirmeli ve aşırılıkların nüfuz etmesine direnmelidir."¹⁷⁹

¹⁷⁶ Çin Komünist Partisi'nin 12'nci Sincan Daimî Komitesi'nde düzenlenen ve 1 Ağustos 2016'dan bu yana geçerli olmak üzere kabul edilen "Çin Halk Cumhuriyeti Terörle Mücadele Yasasının Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygulanması için Önlemler". Çin Kanunu Çevirisi <https://www.chinalawtranslate.com/en/xinjiang-implementing-measures-for-the-p-r-c-counter-terrorism-law/>

¹⁷⁷ Bkz.1 Kasım 2019'da 10 BM Özel Raportörü ve 2 BM Çalışma Grubu tarafından Çin'e gönderilen Ortak Diğer Mektup: "Terörle Mücadele Kanunu ve Uygulama Tedbirlerinin 7. maddesi", "[e]aşırıcılığın terörizmin ideolojik temeli olduğunu, aşırılık yanlısı faaliyetleri önlemenin ve cezalandırmanın terörizmin köklerine karşı koymak için önemli bir strateji olduğunu göstermektedir". Bu formülasyon, UDHR'nin 2, 18 ve 19'uncu maddelerinin aksine Tibet veya Uygur kimliğinin barışçıl ifadesinin cezalandırılması veya dini kimliğin tezahürü, şiddet içermeyen muhalefet eylemleri veya etnik veya dini politikaların eleştirilmesi için kapsam veren 'terörizm' ile dini inanç ve uygulamayla bağlantılı 'aşırıcılık' ile bir araya gelebilir." https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/SR/OL_CHN_18_2019.pdf

¹⁷⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Eradicating Ideological Viruses," ss. 23

¹⁷⁹ 新疆维吾尔自治区去极端化条例 [XUAR Regulations on De-Extremification], 29 Mart 2017'de geçmiş ve "1" Nisan 2017'de uygulamaya girmiştir. <http://www.xjpcsc.gov.cn/article/225/lfgz.html>

Bölgesel hükümet ayrıca Aralık 2014'te, şiddet içeren davranışların bazı sınırlı örneklerini kapsayan, ancak şiddetle hiçbir ilgisi olmayan diğer birçok olağan faaliyetin bulunduğu “dini aşırılıkçılığın 75 davranışsal göstergesinin” bir listesini yayınlamıştır. Bunlar arasında “evlerinde çok miktarda yiyecek depolayanlar”, “sigara ve içki içen ancak bunu aniden bırakan” ya da “dambıl gibi ekipman satın alan veya depolayanlar... boks eldivenlerinin yanı sıra haritalar, pusulalar, teleskoplar, ipler ve alınma nedeni açıkça belli olmayan çadırlar” bulunmaktaydı.¹⁸⁰

Aynı zamanda, dine daha geniş bir yaklaşım benimseyen Xi Jinping, Çin Komünist Partisi'nin din işlerinin yönetimini gözden geçirmesi ve Çin'deki tüm dinleri “Çinlileştirme” niyetini dile getirmiştir. Mayıs 2015'teki Merkezi Birleşik Cephe Çalışması Konferansı'nda Xi düşüncelerini “Sosyalist topluma uyum sağlamak ve toplumu aktif olarak yönlendirmek için Çinlileştirme yönüne bağlı kalmalıyız” sözleriyle dile getirmiş ve daha sonra Nisan 2016'da Ulusal Dini İşler Konferansı'nda da bu düşüncesini tekrarlamıştır.¹⁸¹ Xi'in bu direktifinin bir sonucu olarak Eylül 2017'de, normal okullarda din öğretimini açıkça yasaklayan, dini uygulamaların kapsamını devlet onaylı mekanlarla sınırlayan, dahası başka yerlerdeki dini uygulamaları fiilen suç haline getiren ve din meselelerini düzenleyen yönetmeliklerde daha fazla revizyona gidilmiştir. Ayrıca yapılan bu değişiklikler, yetkililerin onay vermediği kişilerin “dini faaliyette bulunmamalarını” açıkça şart koşturmuştur.¹⁸²

Yapılan düzenlemeler, özellikle Uygurlar için, Çin Komünist Partisi yetkililerinin imamların ve cemaatlerinin hayatlarına daha doğrudan müdahalele edebilmelerine yol açmıştır. Örneğin, “dört girişli” politika, her camide bir Çin bayrağı, Çin'in din yasalarıyla

Bu, ilki yasalara göre dini uygulamaların camilerle sınırlanması ve ikincisi de dini uygulamaların yasal kabul edildiği camilerin yok edilmesi olmak üzere bir nevi din özgürlüğüne darbe vurulduğunu göstermektedir.

¹⁸⁰ Nanchang Kamu Güvenliği Bürosu, “75 behavioral indicators of religious extremism,” 8 Eylül 2015. <http://news.sina.com.cn/c/2014-12-24/093231321497.shtml>

¹⁸¹ Komünist Parti Üye Ağı, “坚持我国宗教中国化方向” [Adhere to the direction of sinicization of religion in our country], <http://www.12371.cn/2019/07/17/ARTI1563356798241707.shtml>

¹⁸² “中华人民共和国国务院令” [Religious Affairs Regulations], Article 36 (3), 30 Kasım 2004'te geçmiş, 14 Haziran 2017'de düzenlenmiş ve, 1 Şubat 2018'de uygulamaya konulmuştur. http://www.gov.cn/zhengce/content/2017-09/07/content_5223282.htm

**Bu kitlesel gözetimler,
hükümetin güvenlik
stratejisinin ideolojik
tarafının maddi
uygulamasını temsil
etmekle birlikte
yüksek teknoloji bir
polis gücünün
kitlesel oluşumuna
da paralellik
göstermekteydi.**

ilgili bilgiler, Çin'in "temel sosyalist değerlerini" destekleyen materyaller ve ülkenin "olağanüstü geleneksel kültürü" hakkında belgeler bulunmasını şart koşuyordu.¹⁸³

Uygur (daha geniş olarak da Türk) nüfusuna yaklaşımdaki bu önemli değişikliklerden bazıları, bir kez daha, Kültür Devrimi'ne rakip olan uzlaşmadan amansız baskıya doğru daha da keskin bir dönüşü yansıtıyordu. Bu değişiklikler, 2016 yılında başlayan Uygurların ve diğer Türk halklarının "yeniden eğitim" adı altında keyfi olarak gözetimine alınmasıyla en belirgin hale gelmiştir.¹⁸⁴ Daha önce yapılan küçük ölçekteki gözetimler, bölge yetkililerinin iddia edilen vakalar veya "aşırılık" göstergeleriyle mücadele etmek için birtakım politikalar uygulamaya başladığı 2014 yılına kadar izlenebilir. Kampanyanın özel bir hedefini, Bölüm III'te (s. 12-31) tartışılan veri setinden elde edilen ve daha fazla kanıtla desteklenen "dini aşırılıkçı düşünce"den¹⁸⁵ etkilenenler oluşturmaktaydı. Bu kitlesel gözetimler, hükümetin güvenlik stratejisinin ideolojik tarafının maddi uygulamasını temsil etmekle birlikte yüksek teknoloji bir polis gücünün kitlesel oluşumuna da paralellik göstermekteydi.

Bu gelişen kamp sisteminde keyfi gözetim, çoğu zaman değişiklik gösterse de nüfusun belirli kesimlerini hedef almıştır. Kamp gözetimlerinin bir anlık görüntüsünü sağlayan ve sızdırılmış bir hükümet elektronik tablosu olan Karakaş Belgesi, en sık gözetim gerekçelerinin doğum politikası ihlalleri, "80'li, 90'lı veya 2000'li yıllarda doğan güvenli olmayan kişiler"¹⁸⁶, yurtdışına seyahat ve özel

¹⁸³ The Economist, "China's repression of Islam is spreading beyond Xinjiang," 28 Eylül 2019, <https://www.economist.com/china/2019/09/26/chinas-repression-of-islam-is-spreading-beyond-xinjiang>

¹⁸⁴ Uygur İnsan Hakları Projesi, "The Mass Internment of Uyghurs: 'We want to be respected as humans. Is it too much to ask?'" Ağustos 2018. https://docs.uhrp.org/pdf/MassDetention_of_Uyghurs.pdf Ayrıca bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü "Eradicating Ideological Viruses."

¹⁸⁵ Chen Fang, (2015). "独家重磅：新疆去极端化调查" [Scoop: Investigation into Xinjiang deradicalization], *iFeng News*, 2015, erişim 19 Aralık 2020. <http://news.ifeng.com/mainland/special/xjqjdh/>

¹⁸⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün elde ettiği bir belge, bölgesel hükümetin 1980'den sonra doğanları şüpheli bulabileceğini gösteriyor.Bkz. "China: Big Data Program Targets Xinjiang's Muslims," 9 Aralık 2020, <https://www.hrw.org/news/2020/12/09/china-big-data-program-targets-xinjiangs-muslims>

İmamlara doğrudan baskı yapmanın yanı sıra Çin hükümeti camiler, türbeler ve mezarlıklar gibi dini ve kültürel yerleri değiştirmek veya bunları tamamen ortadan kaldırmak için sistematik bir kampanya başlatmıştır.

olarak da “dini uygulamalarla ilgili nedenleri”¹⁸⁷ içerdiğini göstermektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından analiz edilen ve 2018’in sonundan itibaren Aksu ilinde tutuklu 2.000 kişi hakkında bilgi içeren Aksu Listesi de bu bulguları desteklemektedir. Belge, bölgesel gözetim sistemi olan Entegre Ortak Operasyonlar Platformu’nun (IJOP), devlet izni olmadan Kur’an’ı öğrenmek, okumak veya öğretmek ve gibi uzun bir dini davranış listesine ve dini ifadelerin diğer göstergelerine dahil olan bireylerin “şüpheli” olarak işaretleneceğini göstermektedir.¹⁸⁸

Yukarıdaki veri setine dayanarak, Uygur ve diğer Türk dini liderler bu gözaltıların yükünü çekmişlerdir, ayrıca imam olarak mevcut veya geçmiş çalışmaları için sürülmüşlerdir. Gözaltı kamplarına ek olarak veri setimiz ayrıca Çin hükümeti verilerinin, kamp sistemi boyutunda yaşanan patlama ile birlikte bölgede hapis cezalarının da çarpıcı bir şekilde arttığını göstermekte dahası aynı dönemde din adamlarının hapsedildiğini ve uzun hapis cezalarına çarptırıldığını göstermektedir.¹⁸⁹

İmamlara doğrudan baskı yapmanın yanı sıra Çin hükümeti camiler, türbeler ve mezarlıklar gibi dini ve kültürel yerleri değiştirmek veya bunları tamamen ortadan kaldırmak için sistematik bir kampanya başlatmıştır. Kampanya, hükümetin güvenlik endişelerini gerekçe gösterdiği 2016 dolaylarında başlamıştır. Eylül 2020’de Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü, kamuya açık uydu görüntülerini analiz ederek şu bulgulara ulaşmıştır:

“Sincan’daki yaklaşık 16.000 cami (toplamın %65’i), çoğunlukla 2017’den bu yana hükümet politikaları sonucunda yıkıldı veya zarar gördü. Tahminen 8.500’ü

¹⁸⁷ Bazı kategoriler arasında peçe takmak (veya kendi eşinin peçe takması), sakal uzatmak, “dini aşırılık hastalığı” ve son dini içerikli medyaya sahip olmak yer almaktadır. Bkz. Uygur İnsan Hakları Projesi, “‘Ideological Transformation’: Records of Mass Detention from Qaraqash, Hotan.”

¹⁸⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü, “China: Big Data Program Targets Xinjiang’s Muslims.”

¹⁸⁹ Chris Buckley, “China’s Prisons Swell After Deluge of Arrests Engulfs Muslims.”

**Konuştığımız
imamlardan bazıları,
Kültür Devrimi'nin
dehşeti ile
günümüzde yaşanan
dehşet arasındaki bu
farklılıkların
bilincindeydi ve
İslam'ın kaderi ya da
Uygur kimliğinin
kendisinin devam
edebileceği
konusunda iyimser
değildi.**

doğrudan yıkıldı ve genellikle bu camilerin bulunduğu araziler boş kaldı.”¹⁹⁰

Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü ayrıca Doğu Türkistan'da çoğunluğu 2017'den itibaren olmak üzere türbeler, mezarlıklar ve hac yolları gibi önemli İslami kutsal yerlerin yüzde 30'unun yıkıldığını, yüzde 28'inin hasar gördüğünü veya değiştirildiğini tespit etmiştir. Bu bulgular, Uygur İnsan Hakları Projesi'nin¹⁹¹ yanı sıra, hepsi de dini mekanların yaygın bir şekilde tahrip edildiğine dair kanıtlar bulan Guardian ve Bellingcat'in raporlarıyla da tutarlılık göstermektedir.¹⁹²

Sonuç olarak, imamlar tutuklanmamış veya camilerinden zorla çıkarılmamış olsalar bile, ibadet yerlerinin fiziki olarak tahrip edilmesi, vaaz verecek veya namaz kılacak yerlerinin olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durum, ilki yasalara göre dini uygulamaların camilerle sınırlanması ve ikincisi de dini uygulamaların yasal kabul edildiği camilerin yok edilmesi olmak üzere bir nevi din özgürlüğüne darbe vurulduğunu göstermektedir. Eğer ki amaç İslam'ın tamamen ortadan kaldırılması değilse, hükümetin nihai oyunu nedir? Bu imamların öğretim faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmeleri ile mümkün olabilir, ancak yukarıda ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, Çin hükümeti cami dışındaki tüm dini faaliyetleri yasa dışı olarak gördüğünü ve imamları (hatta diğerlerini) bölgede muhtemelen “en ufak gizli bir yer” kalmayacak derecede gözetlediğini açıkça belirtmiştir.

Bugün Doğu Türkistan'da resmi olarak tanınan bazı imamlar dini faaliyetlerini devlet gözetiminde ve sınırlandırılmış şekillerde uygulayabiliyor olsalar da artan kısıtlamalar hiçbirinin ne öğretilerinde ne de günlük yaşamlarında gerçek özerklik uygulayabilecekleri doğru dürüst bir alana sahip olmadıklarını

¹⁹⁰ Avusturalya Stratejik Politikalar Enstitüsü, “Cultural erasure: Tracing the destruction of Uyghur and Islamic spaces in Xinjiang.”

¹⁹¹ Uygur İnsan Hakları Projesi, “Demolishing Faith.”

¹⁹² Lily Kuo, “Revealed: new evidence of China's mission to raze the mosques of Xinjiang” *Guardian*, 6 Mayıs 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/may/07/revealed-new-evidence-of-chinas-mission-to-raze-the-mosques-of-xinjiang>

göstermektedir. 2017 ve 2018 yıllarında çok sayıda din adamının kitlesel olarak keyfi bir şekilde göz altına alınması ve mahkûm edilmesinin ardından, muhtemelen birçok din adamı şu an yetkililere rapor veren yerel yöneticilerin öfkesini artıracak herhangi bir şey yapmaktan kaçınmaktadır. Kamuda ve özelde benzeri görülmemiş bir gözetim ve kontrole karşı karşıya kalan birçok imam, adeta küçük bir yıkıma bile tahammülü olmayan bir sistem içine hapsolmuştur. Zira, bugün dünyanın dört bir yanındaki birçok Uygur, İslam'ın gelecek yıllarda Doğu Türkistan'daki milyonlarca Uygur ve diğer Türk halkları için dini bir uygulama ve kültürel tanımlayıcı olarak nasıl varlığını sürdürebileceğini hayal etmekte zorlanmaktadır.

İslam İçin Karanlık Bir Gelecek

Doğu Türkistan'daki Çin baskısı yeni bir olgu değildir. Bugün tanık olduğumuz din adamlarına yönelik saldırı, uzlaşma-baskı döngüsünün en son aşamasıdır. Xi Jinping 2013'te iktidara geldiğinden beri, Çin Komünist Partisi, "yoksulluğun hafifletilmesi" ve "kalkınma" kisvesi adı altında Uygurları asimile etmeye yönelik hüsrarla sonuçlanmış girişimlerin ardından yenilenmiş Kültür Devrimi dönemi politikalarına yönelmiştir. Hükümetin "huzursuz" bölgelere cevap olarak lanse ettiği gelişme, yalnızca bazıları (özellikle Hans) için bir gelişmeydi ve Uygurların Çin yönetimine karşı duyduğu memnuniyetsizliğin neden zamanla sertleştiğine dair çok az şüphe bırakıyordu.

Parti devletinin temsilcileri Kültür Devrimi sırasında Uygurlar arasındaki dindarlığı ortadan kaldırmaya çalışmış ancak başarısız olmuşlardır. Gözaltılar, kitap yakma ve dini mekanların yok edilmesi gibi eski taktiklerin çoğu bugün gördüklerimizle uyuyor olsa da kitlesel gözaltı, toplu hapis ve beyin yıkama gibi politikaların hedeflenen ve sürdürülen doğası şu anda gördüğümüz ölçeğe daha önce hiç denenmemiştir. Yetkililer de her yerde gözetim altında tutulan nüfus hakkında bu kadar büyük miktarda veri kullanmamıştır.

Konuştığımız imamlardan bazıları, Kültür Devrimi'nin dehşeti ile günümüzde yaşanan dehşet arasındaki bu farklılıkların

Bugün gördüğümüz politikalar ve bunların küresel olarak Uygurlar üzerindeki etkileri, şüphesiz bu kimliğin dışa dönük ifadesini önemli ölçüde değiştirecektir, ancak önümüzdeki yıllarda hangi direniş biçimlerinin ortaya çıkabileceği görülecektir.

bilincindeydi ve İslam'ın kaderi ya da Uygur kimliğinin kendisinin devam edebileceği konusunda iyimser değildi. Nitekim Abduqeyyum'a, dini kitaplarının bir kısmını bir gün geri alabileceği umuduyla nehre atmak yerine gömüp gömmediği sorulduğunda, yerel yetkililerin diğer kitapların gömüldüğü mezarlığı, yerel topluluk için önemli bir dini mekânı ve hatta kendi büyükanne ve büyükbabasının son dinlenme yerlerini bile çoktan buldozerle yıktığını anlatmıştır.¹⁹³ Bu İslami kitaplardan bazılarının yayıncıları, "şimdi karşı karşıya oldukları zulmün [Kültür Devrimi]'nden çok daha kötü" olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁴ Zira, Abdurahman yaşadıklarını "Bu yüzden imamlar ya da benim gibiler kaçmayı başardı. . . kaçtı. Kaçamayanlar kamplara ya da hapse atıldı. Hepsi götürüldü." sözleriyle dile getirmiştir. Yine uygulanan bu politikalarla hükümetin kendilerine "Ya Çinli olursunuz ya da Çinli gibi davranırsınız yoksa silinmek zorunda kalırsınız" sinyali verdiğini anlamıştır.¹⁹⁵

Çin hükümet yetkilileri, zamanla, Uygur toplumu içinde dini duyguların ne kadar derinlere kök saldığını hafife almış görünmektedir. Bu, Uygurların genel olarak özellikle dindar bir halk olduğu anlamına gelmemektedir, aksine İslam, Uygur kimliğinin birçok ifadesi ile o kadar iç içedir ki, ikisini birbirinden tamamen ayırmak imkânsız değilse de olağanüstü derecede zordur. Nitekim, onlarca yıllık Çin yönetimi boyunca Uygurlar, kimliklerinin bu temel yönlerini değiştirmek için yukarıdan aşağıya uygulanan baskı ve emirlere direnmiştir.

Joanne Smith Finley, 2000'li yıllarda Uygurlar arasındaki İslami canlanmanın, öncelikle devlet kalkınma politikalarının Uygurlar için ekonomik fırsatlar sağlamadaki başarısızlığına bir yanıt olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁶ Ekonomik ve kültürel marjinalleşme,

¹⁹³ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹⁹⁴ Emily Feng, "China Targets Muslim Scholars And Writers With Increasingly Harsh Restrictions," *NPR*, 21 Kasım 2020. <https://www.npr.org/2020/11/21/932169863/china-targets-muslim-scholars-and-writers-with-increasingly-harsh-restrictions>

¹⁹⁵ Uygur İnsan Hakları Projesi kapsamında Abduqeyyum ile yapılan görüşme, Ağustos 2020.

¹⁹⁶ Smith Finley, *The Art of Symbolic Resistance*, ss. 266.

birçok Uygur'u İslam'ın sağladığı alternatif olumlama biçimlerini aramaya iten başlıca güçlerdi. Hükümet kısıtlamaları, birçok Uygur'un, kendi kimliklerinin Çin nüfusundan ayrılan yönlerine daha sıkı tutunmasına yol açmıştır.

Elke Spiessens “aktivist olmayan Uygurlar arasında bile, kişi Uygur kimliğini korumasa dahi kimliğini hatırlama, Uygur tarihi ve diline ilişkin bilgileri çoğu Uygur anavatanına hiç ayak basmamış çocuklara aktarma konusunda her yerde yaygın bir endişeyle karşılaştım” söyleriyle yurtdışında da direnişin ortaya çıktığını göstermiştir.¹⁹⁷ Bugün gördüğümüz politikaların yanı sıra küresel olarak Uygurlar üzerindeki etkileri, şüphesiz bu kimliğin dışa dönük ifadesini önemli ölçüde değiştirecektir, ancak önümüzdeki yıllarda hangi direniş biçimlerinin ortaya çıkabileceği zamanla görülecektir.

Çin hükümetinin Uygurları Çin toplumuna daha fazla asimile etmek için kullandığı tek enstrüman bir çekiç ise Uygur toplumundaki imamlar, aydınlar ve diğer etkili sesler, onlara çivi gibi görünmeye devam edecektir.

Çin hükümetinin İslam ile Uygur kimliği arasındaki kesişimi anlama konusundaki zayıf kavrayışı, onu tamamen kontrol edip edemeyecekleri veya tamamen ortadan kaldırılabilecekleri sorusunu akla getirmektedir. Konuştuğumuz imamların çoğu, Çinli yetkililerin dinin rolünü ya umursamadığını ya da hiç anlamadığını ifade etmiştir. Bölgedeki üst düzey yetkililerin çoğunluğunun Uygurdan ziyade Han olduğu göz önüne alındığında, Uygur kimliğine ilişkin bu cehalet bölgesel hükümet genelinde devam etmektedir.

Timothy Grose ve James Leibold, hükümetin *doppa*, *etles* tarzı elbiseleri ve örgülü saçları teşvik ederken belirli türdeki İslami peçeleri yasaklamasına ilişkin analizleriyle bu cehaleti göstermektedir. Yazarlar buradaki mantığın hem paradoksal hem de nihayetinde kusurlu olduğunu savunmuşlardır. Zira, hükümetin 'modern' ve 'normal' olarak kabul ettiği stiller, birçok genç Uygur kadını tarafından 'geleneksel' ve hatta 'eski moda' olarak kabul edilmektedir ve güncel modadan da çok uzaktır.¹⁹⁸ Çin hükümeti ise kendi politikaları ile Uygurların tepkisi arasındaki ilişkiyi yanlış

¹⁹⁷ Spiessens, “Diasporic Lives of Uyghur Mollas,” ss. 291.

¹⁹⁸ James Leibold ve Timothy Grose, “Islamic Veiling in Xinjiang: The Political and Societal Struggle to Define Uyghur Female Adornment,” *The China Journal* 76 (2020), ss. 101.

anlama eğilimindedir. Nitekim, Justin Rudelson, Çinli liderlerin Uygur anavatanı üzerindeki yönetimleri boyunca kendilerini bir ikilem içinde bulduklarına dikkat çekmektedir:

“İslam'ı bastırdıklarında, Uygurların çoğu kendini baskı altında hissediyor ve hükümete karşı çıkıyor; ancak İslami uygulamalara izin verdiklerinde veya bunları teşvik ettiklerinde Uygurlar hükümete daha fazla memnuniyet duyuyor, bununla birlikte güçlendirilmiş İslami uygulamalar onların Çin toplumundan daha ayrı ve kayıtsız hissetmelerine yol açıyor.”¹⁹⁹

Çin hükümetinin sıkı denetim altına aldığı insanları bu kadar az anlaması, baskı oluşturma hedefleri için daha da travmatik hale getirmiştir.

Parti devleti, uzun süredir gerçek, eşitlikçi bir gelişme izlediğini ve aksi yönde önemli kanıtlar olmasına rağmen Uygurlar ile diğer Türk ve Han olmayan halklara kültürel ifade için alan sağladığını iddia etmektedir. Xi Jinping, kendisinden önceki liderlerden farklı bir yol seçmiştir. Çin hükümetinin Uygurları Çin toplumuna daha fazla asimile etmek için kullandığı tek enstrüman bir çekiç ise Uygur toplumundaki imamlar, aydınlar ve diğer etkili sesler, onlara çivi gibi görünmeye devam edecektir.

VII. Öneriler

Çin Halk Cumhuriyeti'ne

- Toplama kampı sistemi kapatılmalı ve tüm imamlar ile din adamları da dahil olmak üzere gözetim altına alınanlar serbest bırakılmalıdır;
- Her durumda Uygur ve Türk imamlarına ve aynı zamanda din adamlarına yönelik yapılan taciz ile keyfi gözetimlerine son verilmelidir. Keyfi olarak hapis cezasına çarptırılan tüm Uygur ve Türk din adamları serbest bırakılmalı ve davaları hakkında kamuoyuna bilgi verilmelidir;

¹⁹⁹ Justin Rudelson, *Oasis Identities*, ss. 48.

- Bağımsız bir Soruşturma Komisyonuna anında erişime izin verilmeli ve “mesleki” veya “yeniden eğitim” merkezlerinde, “işe yerleştirme” için yer değiştirenlere ve ev hapsinde tutulanlara tutuklama, gözaltı ve hapis hakkında ayrıntılı kayıtlar sağlanmalıdır;
- Camiler, türbeler, mezarlıklar dahil olmak üzere Uygur halkı için kültürel ve dini değeri olan tüm alanların yıkımı derhal durdurulmalı ve Uygur nüfusu ile istişare halinde derhal yeniden inşasına izin verilmelidir;
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme uyarınca Uygurlu çocukların dini uygulamaları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmalı ve çocukların aile üyelerinden aynı zamanda da dini liderlerden çeşitli ortamlarda din eğitimi alma ortamları genişletilmelidir.

Birleşmiş Milletler'e

- Çin hükümetini alenen ve özel olarak mümkün olan her fırsatta, kitlesel ve keyfi gözaltı kampanyasını sona erdirmeye, yine gözaltına alınan veya hapsedilen herkesi yasal süreç olmaksızın serbest bırakmaya çağırmalıdır;
- Ülke çapında dini zulme cevap vermek için Çin'e uzman bir dini özgürlük elçisi atanmalıdır;
- Ülkenizde ikamet eden ve Çin hükümeti tarafından doğrudan veya dolaylı olarak tehdit edilen, tacize uğrayan ya da sindirilen Uygur topluluğunun üyelerine, sığınma veya ilgili yasal belgeler sunarak acil destek sağlanmalıdır;
- Ulusal hükümetlerle iş birliği içinde çalışarak Uygurları ve diğer Türk halklarını hedef alan daha fazla hak ihlallerini engellemek için uluslararası koalisyonlar oluşturulmalı ve bu koalisyonlar güçlendirilerek harekete geçirilmelidir;
- İkili ve çok taraflı diplomasi çabalarıyla vahşet ve soykırımın önlenmesi konusundaki taahhütler uygulanmalıdır. Uygurlar ve Çin'deki diğer Türk halklarına yönelik muameleye ilişkin bağımsız soruşturmalar yürütülerek uygun yasal tespitler yapılmalıdır;

Çoğunluğu Müslüman Nüfusun Çoğunlukta Olduğu Devletlere

- Çin hükümetiyle ikili diyalog içinde Uygurlar ve diğer Türk, Müslüman çoğunluklu halklar için din özgürlüğü konusu gündeme getirilmeli ve hükümet İslam'ı hedef alan baskıcı politikaları tersine çevirmek için acil adımlar atmaya çağırılmalıdır;
- Açık ve özel olarak Çin hükümetine camilerin ve türbelerin yıkımını durdurması ve camilerin yeniden açılmasına izin vermesi için çağrıda bulunulmalıdır;
- Çin hükümeti, bir hükümet heyetine Doğu Türkistan'a engelsiz giriş izni vermeye çağırılmalıdır;
- Yerli halkın Doğu Türkistan'daki durumu daha iyi anlamasına yardımcı olmak için Uygurlar da dahil olmak üzere halka açık oturumlar düzenlenmelidir.

Sivil Toplumlara

- Yurtdışındaki Uygur topluluklarına, özellikle Doğu Türkistan'daki akraba ve arkadaşlarını kaybeden veya onlarla iletişim kuramayan Uygur topluluğunun seslerini duyurmak için destek verilmelidir;
- Doğu Türkistan'da ve yurtdışında Uygurlara yönelik yapılan muameleye karşı yüksek sesle konuşmaya devam edilmelidir;
- Doğu Türkistan'daki insan hakları konusundaki gelişmeler yakından izlenmeli ve yeni gelişmeler ile eğilimlere uyum sağlayarak bunlara yanıt verilmelidir;
- Tutuklu din adamlarının yaşadıkları durum, özellikle de din özgürlüğü ve inanç temelli örgütler aracılığıyla vurgulanmalı, Uygur hakları aktivistleri ve yurtdışındaki kuruluşlar desteklenerek onlarla iş birliği yapılmalıdır.

Uyghur Human Rights Project
1602 L Street NW | Washington, DC 20036
+1.202.478.1920 | www.uhrp.org | info@uhrp.org

Justice for All
27 E Monroe St Suite 700 | Chicago, IL, 60603
www.justiceforall.org | info@justiceforall.org